

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**EL-KEŞŞAF TEFSİRİ BAĞLAMINDA ŞEFAAT
AYETLERİNİN TAHLİLİ**

Mustafa GÖKHANER

15908015

Danışman

Doç. Dr. Mehmet Yusuf HAKLI

Diyarbakır 2024

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Tefsir Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**EL-KEŞŞAF TEFSİRİ BAĞLAMINDA ŞEFAAT
AYETLERİNİN TAHLİLİ**

Mustafa GÖKHANER
15908015

Danışman
Doç. Dr. Mehmet Yusuf HAKLI

Diyarbakır 2024

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine Göre hazırlamış olduğum “**El-Keşşaf Tefsiri Bağlamında Şefaat Ayetlerinin Tahlili**” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım klavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemim kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

22/10/ 2024

Mustafa GÖKHANER

İmza

ÖN SÖZ

Kuşkusuz İslam'ın üzerine çokça durduğu konulardan bir tanesi de dünya hayatının devamı ve sonsuz bir yaşam yurdu olan âhiret hayatıdır. Âhiret hayatı Kur'an-ı Kerim'in ana konularından biri olup Ehl-i sünnet Kelâmcılarınca da benimsenen İslâm inancının üç ana esasından biridir.

İslam'ın inanç ve ibadetle ilgili Yüce Allah'ın (c.c.) çok sayıda buyruğuna rağmen ulûhiyet ve nübüvvetten sonra âhiretin sayılmış olması konunun ehemmiyet ve ciddiyeti açısından önemli bir delildir.

İslam'a göre öldükten sonra dünyaya tekrar dönme imkânı ve ihtimali yoktur. Bu sebeple kişinin dünyadaki yaşamına ve ameline göre hesaplar görülecek ve mükâfatlar verilecektir. Binaenaleyh ölümden sonra gerçekleşecek olan diriliş, kıyamdan sonra başlayacak olan hesap ve mizan ve bunun sonucuna göre başlayacak olan cennet ve cehennem hayatı, inananların ilgisini fazlasıyla çekmiş ve zihinleri çokça meşgul etmiştir. Zira Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerin anlattığına göre mahşer günü çok çetin ve dehşetli bir gün olacaktır. Bu nedenle insanlar o dehşetli günün sıkıntılarından kurtulmak için ilk andan itibaren kurtuluş çarelerini bulmaya başlayacaklardır.

Şüphesiz geri dönüşü ve telafisi mümkün olmayan âhiret hayatı ve özellikle onun ilk aşamalarından biri olan haşir söz konusu olduğunda ilk akla gelen konulardan bir tanesi de şefâattir. Muhakkak ki şefâat ilk defa Kur'an'ın inmesiyle insanlığın gündemine girmemiştir. Çünkü Kur'an'ın indiği dönemde başta Mekkeli müşrikler olmak üzere yahudi, hristiyan ve diğer inanç sahiplerinde de şefâat inancı vardı. Özellikle Mekkeli müşrikler her fırsatta putların kıyamet gününde onlara şefâatçi olacaklarını dile getiriyorlardı.

Ancak Kur'an, muhataplarının bu yanlış şefâat algısını yıkmış ve şefâati birtakım kriterlere bağlayarak adeta şefâate İslam'ın mührünü vurmuştur. İslam'ın ortaya koyduğu bu kriterlerin anlaşılabilmesinin yegâne şartı ise konunun Kur'an ve sünnet çerçevesinde geniş bir perspektifle ele alınmasına bağlıdır. Biz de bu çalışmamızda Zemahşerî'nin

Keşşâf tefsirinde şefâat konusunu ele aldık. Zira Zemahşerî birçok alanda eseri olan çok yönlü bir âlim olup tefsir alanında da söz sahibidir. Fakat kendisi Mu'tezilî olmasına rağmen *Keşşâf* adlı tefsiri Sunnî âlimler tarafından da hüsn-ü kabul görmüştür. Zemahşerî söz konusu tefsirinde şefâate dair âyetleri kendisine has üslubuyla tefsir etmiş ve bu âyetleri tefsir ederken mezhep görüşlerini aktarmakla kalmamış başta Arap dilinin imkânları olmak üzere diğer ilim dallarından da istifade etmiştir. Biz de bu nedenle Zemahşerî'nin tefsirinde şefâat âyetlerinin yorumlarını tespit edip ortaya koymak ve insanların istifâdesine sunmak istedik.

Çalışmamız bir giriş, iki bölüm ve bir sonuç kısmından oluşmaktadır.

Giriş bölümünde çalışmamızın amacı, önemi ve kaynaklara yer verilmiştir. Birinci bölümde Zemahşerî'nin kısa hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri ile *Keşşâf*'in genel tanıtımı klasik ve çağdaş eserlerden etraflıca araştırılmıştır. Ayrıca şefâat kavramının literal ve terimsel anlamı başta olmak üzere Kur'an ve hadislerde şefâatin hükmü ve mezheplerin şefâat anlayışı konuları titizlikle ele alınmıştır.

Tezimizin asıl konusunu oluşturan ikinci bölümde ise; Zemahşerî'nin *Keşşâf* adlı tefsirinde “şefâat” kelimesini içeren âyetler tespit edilerek bu kelimenin ilgili âyetler bağlamında *Keşşâf* tefsirine nasıl yansıdığına bakılmıştır. Bununla beraber sadece Zemahşerî'nin yorumuyla yetinilmemiş diğer tefsirlerden de konuya nasıl yaklaştıklarına bakılmıştır. Öte yandan konu sonlarında da kısa değerlendirmeler yapılmıştır. Sonuç kısmında ise çalışmamızın sonucunda vardığımız kanaate yer verilmiştir.

Çalışmamızın hazırlanmasında yardımlarını ve desteğini esirgemeyen Doç. Dr. M. Yusuf HAKLI Hocama, tez değerlendirme esnasında değerli katkılarda bulunan Doç. Dr. Mehmet Zülfi CENNET ve Doç. Dr. Rifat ABLAY Hocalarıma, sabır ve hoşgörülerinden dolayı Aileme ayrı ayrı teşekkürlerimi bildiririm.

Mustafa GÖKHANER

Diyarbakır 2024

ÖZET

Bu çalışmada itikatta Mu'tezile mezhebine mensup ilk dönem müfessirlerinden Zemahşerî'nin *Keşşâf* tefsirinde Şefâate yaklaşımı ele alınmıştır.

Çalışmanın giriş kısmında, çalışmanın amacı, önemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiş ve "şefâat" ile ilgili de genel bilgilere yer verilmiştir.

Birinci bölümde Zemahşerî'nin kısa hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilmiş ve aynı zamanda *Keşşâf* tefsirinin genel tanıtımı yapılmıştır. Ayrıca bu bölümde şefâat anlamı üzerinde durulmuş, Kur'an ve hadiste şefâatin hükmü açıklanmıştır. Son olarak mezheplerin şefâate bakış açıları hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde ise; *Keşşâf* tefsirinde "şefâat" kelimesinin geçtiği âyetler tespit edilerek bu âyetlerin *Keşşâf*'ta nasıl yorumlandığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan sadece Zemahşerî'nin yorumuyla yetinilmemiş diğer tefsirlerden de ilgili âyetlerin nasıl yorumlandığına bakılmış ve *Keşşâf*'la karşılaştırılmıştır. Her başlığın sonunda da konuya dair değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ehl-i sünnet, Mu'tezile, Şefâat, Zemahşerî, Keşşâf.

ABSTRACT

This study examines the approach of al-Zamakhshari, one of the early interpreters from the Mu'tazilite sect in belief, to intercession (Shafa'ah) in his tafsir *al-Kashshaf*.

The introduction part of the study contains information about the objective, significance, and resources, along with some general information about "intercession."

The first chapter presents information about Zamakhshari's life, scholarly personality, and works, and the *al-Kashshaf* tafsir is briefly introduced. In addition, the chapter focuses on the meaning of intercession and explains its judgment in the Qur'an and hadith. Finally, the perspectives of the sects on intercession are discussed.

The second chapter identifies the verses containing "intercession" in *al-Kashshaf's* tafsir and highlights their interpretation in *al-Kashshaf*. In addition to Zamakhshari's interpretation, the interpretations of the relevant verses in other commentaries are also analyzed and compared with *al-Kashshaf*. Each chapter concludes with discussions on the subject.

Keywords: Ahl al-Sunnah, Mu'tazilah, Intercession (Shafa'ah), Zamakhshari, al-Kashshaf.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖN SÖZ	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	4
ZEMAŞERÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE ŞEFÂAT KAVRAMI	4
1.1. Zemahşerî'nin Kısa Hayatı.....	4
1.1.1. İlmî Kişiliği.....	7
1.2. Zemahşerî'nin Eserleri.....	10
1.2.1. el-Keşşâf Tefsirinin Genel Tanıtımı.....	16
1.3.Şefâat Kavramı.....	23
1.3.1. Şefâatin Sözcük ve Terimsel Anlamı.....	24
1.3.2. Şefâat Kelimesinin Diğer Anlamları.....	26
1.3.3. Kur'an-ı Kerim'de Şefâat.....	27
1.3.3.1. Şefâat ve Şefâatçıyı Reddeden Âyetler.....	29
1.3.3.2. Şefâat ve Şefâatçıyı Şarhlı Olarak İspat Eden Ayetler.....	34
1.3.4. Hadislerde Şefâat.....	38
1.3.5. Mezheplerin Şefâat Anlayışı.....	43
1.3.5.1. Ehl-i Sünnetin Şefâat Anlayışı.....	43

1.3.5.2. Şîa'nın Şefâat Anlayışı	46
1.3.5.3. Mu'tezile'nin Şefâat Anlayışı.....	48
Mu'tezilenin şefâat anlayışına geçmeden önce onların şefâate bakış açılarının şekillenmesinde etkili hususlar hakkında ön bilgi vermek faydalı olacaktır.	48
İKİNCİ BÖLÜM	53
ÂYETLER İŞİĞİNDA EZ-ZEMAHŞERİ'NİN ŞEFÂATE DAİR GÖRÜŞLERİ	53
2.1. Şefâati Nefyeden Âyetlerin Tahlili	53
2.1.1.Kıyamet Gününde Günahkârlar İçin Şefâatin Mümkün Olmadığı İddiası....	53
2.1.2. Şefâatin Var Olan Bir İyiliğin Artırılması ve Makamın Yüceltilmesi Olarak Değerlendirilmesi.....	57
2.1.2.1.Bakara Sûresi, 2 /254. Âyet	57
2.1.2.2. Müddesir Sûresi, 74/48. Âyet	59
2.1.3. Şefâatin Allah'ın (c.c.) İzniyle Mümkün Olabileceği İddiası.....	60
2.1.3.1. En'am Sûresi, 6/51. Âyet.....	60
2.1.3.2. Secde Sûresi, 32/4. Âyet.....	62
2.1.3.3. Zümer Sûresi, 39/44. Âyet.....	63
2.1.4. Kıyamet Gününde Kâfirlere Şefâatin Fayda Vermeyeceğinin İfadesi	64
2.1.4.1. En'am Sûresi, 6/70. Âyet.....	64
2.1.5. Putların Kıyamet Gününde Kâfirlere Fayda Vermeyeceğinin İfadesi.....	65
2.1.5.1. En'am Sûresi, 6/94. Âyet.....	65
2.1.5.2. Yûnus Sûresi, 10/18. Âyet	67
2.1.5.3. Yâsin Sûresi, 36/23. Âyet	68
2.1.5.4. Zümer Sûresi, 39/43. Âyet.....	69

2.1.6. İnkarcuların Hesap Gününde Şefâatçi Temennilerinin Karşılıksız Kalacağı	70
2.1.6.1. A'raf Sûresi, 7/53. Âyet.....	70
2.1.6.2. Şuârâ Sûresi, 26/100-102. Âyet.....	71
2.1.7. Kıyamet Gününde Kâfirlerin Korku İçerisinde Ümitsiz ve Şaşkın Kalmaları	74
2.1.7. 1. Mü'min Sûresi, 40/18. Âyet	74
2.1.7. 2. Rum Sûresi, 30/12-13. Ayetler	76
2.2. İstisnâ Edatıyla Gelen Şefâat ile Alakalı Âyetlerin Tahlili.....	77
2.2. 1. Şefâat Yetkisinin İlâhi İzne Tabi Olacağıın İfadesi.....	77
2.2.1.2. Yûnus Sûresi, 10/3. Âyet.....	78
2.2.1.3. Meryem Sûresi, 19/87. Âyet.....	79
2.2.1.4. Tâhâ Sûresi, 20/109. Âyet	81
2.2.1.5. Sebe Sûresi, 34/23. Âyet.....	82
2.2.2. Şefâatin Günahların Affi İçin Geçerli Olmayacağı İddiası	84
2.2.2.1. Enbiyâ Sûresi, 21/28. Âyet	84
2.2.2. Şefâat Yetkisi Ancak Allah'ı (c.c.) Birleyip Hakk'a Şahitlik Edenlere Verileceğinin ifadesi	85
2.2.2.1. Zuhuf Sûresi, 43/86. Âyet	85
2.2.3. Putlara Şefâat Yetkisinin Verilmemesi.....	86
2.2.3.1. Necm Sûresi, 53/26. Âyet.....	86
SONUÇ.....	88

KISALTMALAR

- a.s. : Aleyhisselâm
b. : İbni/bin
bkz. : Bakınız
c. : Cilt
cc. : Celle Celâluhu
çev. : Çeviren
DİA : Diyanet Vakfı islâm Ansiklopedisi
h. : Hicrî
Hz. : Hazretî
İSAM : İslam Araştırmaları Merkezi
m. : Miladî
md. : Maddesi
nşr. : Neşreden
ö. : Ölümü
ra. : Radiyallahü Anh.
s. : Sayfa
S. : Sayı
s.a.v. : Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
Thk. : Tahkik Eden
Trc. : Tercüme Eden
vd. : Ve Diğerleri

GİRİŞ

TEZİN AMACI VE ÖNEMİ

İslâm tarihi boyunca birçok konu ve kavram üzerinde hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Bu kavramlardan biri de şefâattir. İslâm tarihinin ilk asırlarından başlayarak günümüze kadar tartışılabilen şefâat, birçok mezhebin ve mezhep mensuplarının gündemini meşgul etmiştir. Ehl-i sünnet, Şîa ve Mu'tezile bu mezheplerin başlıcalarıdır. Özellikle Mu'tezile'nin meselelere aşırı akılcı yaklaşımı ve Allah'ın (c.c.) sıfatları konusunda da tenzihçi bir düşünceye sahip olması hasebiyle şefâate bakış açısını meraka değer bir hale getirmektedir. Bu bağlamda Mu'tezile'nin belki de en önemli âlimlerinden biri olan ez-Zemahşerî'nin telif ettiği *el-Keşşâf* adlı eserine müracaat etmenin zihinde geçen sorulara cevap verebilecek nitelikte olduğunu düşünmekteyiz. Zemahşerî'nin Mu'tezile'ye mensup olduğu ve eserinin de Mu'tezile'nin esaslarına dayanarak telif edildiği halde Sünnî âlimlerin çokça etkilendiği ve eserlerinde referans gösterdikleri bir kaynak haline gelmiştir. İşte bizim gayemiz, bu denli önemli ve etkili bir eserde şefâat gibi bir konunun nasıl ele alındığını, kapsama alanını ve inanan bir kimseye nasıl bir fayda sağlayacağını ortaya koymaktır. Bu vesileyle mezhep olarak Mu'tezile'nin görüşleri, özelde de ez-Zemahşerî'nin görüşleri ortaya konacak ve sair mezheplerin görüşleriyle kıyaslanacaktır. Tartışmalı bir konu olan şefâatin, aşırı akılcı ve tenzihçi bir zaviyeden nasıl görüldüğü hususu ayrıntılarıyla tespit edilecektir.

Çalışmamız, ez-Zemahşerî'nin yazmış olduğu *el-Keşşâf* adlı tefsirindeki şefâatle ilgili âyetlerin tahlil ve değerlendirmeleriyle sınırlı olacaktır. Ayrıca konunun daha iyi anlaşılabilmesi için başka mezhep mensuplarınca yazılmış tefsir kaynaklarından istifade edilerek kıyaslamalar yapılacaktır.

Çalışmamızda faydalandığımız başlıca eserleri şöyle sıralayabiliriz: Taberî (ö. 310/923), "*Câmiu'l-Beyân An Te'vili Âyi'l-Kur'ân*", Zemahşerî (ö. 538/1144), "*el-Keşşâf*", Râzî (ö. 606/1210), "*Mefâtihu'l-Gayb*", Kurtubî (ö. 671/1273), "*el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*", Hamevî (ö. 626/1229), "*Mu' Cemü'l-Üdebâ*", İbnü'l-Kıftî (ö.

646/1248), “*İnbâhu’r-Ruvât*”, İbn Hallikân (ö. 681/1282), “*Vefeyâtü’l-A’yân ve Enbâu Ebnâü’z-Zamân*”, Neseî (ö. 710/1310), “*Tefsîrü’n-Neseî (Medârikü’t-Tenzil ve Hakâiku’t-Te’vîl)*”, Zehebî (ö. 748/1348), “*Mîzânü’l-İ’tidâl fî Nakdi’r-Ricâl*”, İbn Kesîr (ö. 774/1373), “*Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm*”, Süyûtî (ö. 911/1505), “*Buğyetü’l-Vuât*”, Çelebi (ö. 1067/1657), “*Keşfü’z-Zunûn ‘an Esâmi’l-Kütüb Ve’l-Fünûn*”, Hamevî (ö. 1098/1687), “*Mu’cemü’l-Büldân*”, Hakkî (ö. 1137/1725), “*Rûhu’l-Beyân*”, Hicazi (ö. 1392/1972), “*Et Tefsirul Vadîh*”, Sabuni (ö. 1442/2021), “*Safvetü’t Tefasir*”.

Ayrıca çalışmamızda “*Türkiye Diyanet Vakfı İslam*” Ansiklopedisin ‘den de yararlanılmıştır. Âyetlerin mealleri ise “*Diyanet İşleri (Yeni) Mealinden*” alınmıştır.

Tezimizin dışında da şefâat ile ilgili yapılan çalışmalar vardır. Bu çalışmalar şunlardır:

1. Mehmet Kenan Şahin, “*Kur'an ve Hadislerde Şefâat*”, (Yüksek Lisans, On dokuz Mayıs Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Samsun 1998).
2. Mehmet Yılmaz, “*Kur'an'da Şefâat Kavramı ve Yaygın Şefâat Anlayışıyla Karşılaştırılması*”, (Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İlahiyat Ana Bilim Dalı/Kelam İstanbul 2006).
3. Akif Akay, “*İslam İnancında Şefâat*”, (Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı kelam Konya 2012).
4. Mehmet Kurt, “*İtikadî Mezheplerde Şefâat Anlayışı*”, (Yüksek Lisans, Harran Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı / İslam Mezhepleri Tarihi Şanlıurfa 2019).
5. Ramazan Yiğit, “*Râzî Tefsirinde Şefâat Kavramı*”, (Yüksek Lisans, Süleyman Demirel Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Isparta 2019).
6. Mehmet Bakır Aysoy, “*Âyet ve Hadisler Bağlamında Ehl-İ Sünnet'in Şefâat Anlayışı*” (Yüksek Lisans, Bitlis Eren Üniversitesi / Lisansüstü Eğitim Enstitüsü / Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Bitlis 2022).

Şüphesiz şefâat ile ilgili yapılan bu çalışmaların faydalı olduğuna, akademik alana zenginlik kattığına ve bir boşluğu doldurduğuna inancımız tamdır. Çünkü her biri meseleye farklı bir açıdan yaklaşmış ve meselenin anlaşılmasına katkı sunmaya çalışmıştır. Ancak bu çalışmaları incelediğimizde görüyoruz ki bir kısmı meseleye sadece kelâmî açıdan yaklaştığına veya salt mezhep bakış açısıyla olaya baktığına şahit olmaktayız. Öte yandan bir kısmı ise şefâati Kur'an ve hadis çerçevesinde çok hacimli bir şekilde ele aldıklarını görmekteyiz.

Bizim çalışmamız ise eserin müellifi Zemahşerî gibi bu alanda otorite olarak kabul edilen, kelâmî yönü ağır basan ve Mu'tezîli olmasına rağmen Ehl-i sünnet âlimlerinin de tefsirini başucu yaptığı bir âlim olması; eserinin de ismi çağları ve mezhepleri aşan, Arap Dili ve Edebiyatı bakımından şahika ve çoğunlukla dirayet usulüyle yazılan *Keşşâf* gibi bir tefsir olması hasebiyle şefâate farklı bir perspektif kazandıracağını ve meseleye ışık tutacağını ümit etmekteyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZEMAŞERÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE ŞEFÂAT KAVRAMI

1.1. Zemahşerî'nin Kısa Hayatı

Adı Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Ahmed el-Hârizmî ez-Zemahşerî'dir. (ö. 538/1144) 467/1075'de "Harizm" in bir köyü olan "Zemahşer" de¹ doğmuş ve oraya nispet edilmiştir.² Zemahşerî, uzun yıllar kaldığı Mekke'de Kâbe'nin yakınlarında ikamet ettiğinden dolayı "Cârullah" (Allah'ın evinin komşusu),³ birçok alanda eser yazdığı,⁴ yetkin ve allâme olduğu için büyük âlim,⁵ doğup büyüdüğü bölgesinin övünç kaynağı olması hasebiyle Harizm'in iftiharî,⁶ kendi zamanının emsalsiz âlimi olduğu içinde asrının imâmı ve fâzılı gibi sıfatlarla anılmıştır.⁷

¹ Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed el-Cezerî (ö. 630/1233), *el-Kâmil fi't-Tarih*, Ömer Abdusselam Tedmuri (Tah.), Darul-Kütübül Arabiyyi, Beyrut 1997, c. 9, s. 130.

² Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Mufasssal fi'İlmi'l-'Arabîyyi*, Fahr Salih Kadaret (Thk.), Dar İmar, Amman 2004, s. 9; Ebü'l-Hasan Cemaledin Ali b. Yusuf İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim (Thk.), Darül Fikrül Arabiyyi, Kahire 1986, c. 3, s. 265; Ebü'l-Abbas Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-'Ayân ve Enbâu Ebnâü'z-Zamân*, İhsan Abbas (Nşr.), Daru's Sadr, Beyrut 1977, c. 5, s. 168; Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa es-Sûdûnî (ö. 879/1474), *Tâcü't-Terâcim*, Muhammed Ğayr Ramazan Yusuf (Tah.), Darul Kalem, Beyrut 1992, s.292; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî (ö. 911/1505), *Buğyetü'l-Vuât*, Muhammed ebül fadl İbrahim (Tah.), İsa el-Babi, Şam 1965, c. 2, s. 279; Ömer Rızâ Kehhâle (ö.1905-1987), *Mu'cemü'l-Mü'ellifin: Terâcimü Muşannifi'l-Kütübi'l-Arabîyyi*, Müessesetü er-Risale, Beyrut 1993, c. 3, s. 822; Ebü Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, Daru's Sadr, Beyrut Tarih yok, c. 3, s. 147; Ebu Muhammed Muhyiddin Abdülkadir b. Muhammed el-Kureşi (ö.775/1373), *El-Cevâhirü'l-Mudîyye*, Dairetül-Mearifi, Haydarabad Tarih yok., c. 2, s. 160; Muhammed Hüseyin Zehebî (ö.1915-1977), *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Dar en-Nur, Kuveyt 2010, c. 1, s. 429-430; Carl Brockelmann, (ö.1868-1956) *Tarihu el-Edebi el-Arabîyyi*, Abdülhalim Neccar (Çev.), Darül-Ma'rife, Yer ve Tarih yok, c. 1, s. 215.

³ Zemahşerî, *el-Mufasssal fi'İlmi'l-'Arabîyyi*, s. 9; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, Muhammed Ğayr Ramazan Yusuf (Tah.), s. 292; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *Ruusül Mesail*, Abdullah Nezir Ahmed (Thk.), Darul Beşairül İslamiyye, Beyrut 1987, s. 29-30; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-'Ayân ve Enbâu Ebnâü'z-Zamân*, (Nşr.) İhsan Abas, s.168-169; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 1, s. 429-430; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *Divânü'z-Zemahşerî*, Fatime Yusuf Ğiyemi (Şrh.), Daru's-Sadr, Beyrut 2008, Mukaddime, b; Zemahşerî, *Ruusül Mesail*, s. 29-30.

⁴ Süyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, (tah.) Muhammed ebül fadl İbrahim, c. 2, s. 279; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-'Ayân...*, s. 168-169; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 1, s. 429-430.

⁵ Kureşi, *El-Cevâhirü'l-Mudîyye*, c. 2, s. 160; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-'Ayân...*, s.168-169; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 1, s. 429-430.

⁶ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, s. 292; Zemahşerî, *Ruusül Mesail*, s. 29-30; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-'Ayân...*, s.168-169; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 1, s. 429-430.

⁷ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, s. 291; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, c. 2, s. 279; Zemahşerî, *Ruusül Mesail*, s. 29-30; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-'Ayân...*, s. 168-169; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 1, s. 429-430.

Zemahşerî'nin yeğeni Ebû Âmir b. Hasan es-Sımsârî, dayısının velâdetinin hicri 467 yılının Recep ayının 27'si çarşamba günü olduğunu ifade etmektedir.⁸ Tarihî kaynaklara göre musannif, mütedeyyin, şeriatın kurallarına bağlı, takvâ ve salah ehli bir anne babanın yanında hayata gözlerini açmıştır. Ailesi maddi imkânsızlıklar nedeniyle onu terzilik öğrenmek için çıraklığa göndermişse de o, ilme olan merakından dolayı terziliğe ilgi duymamış ve bir şekilde babasını ikna edip rızasına alarak dinî ilimleri öğrenmek için köyünden hicret edip ilim yolculuğuna başlamıştır.⁹

Müellif, ilim için yolculuk yapabilme çağına geldiğinde ve bu nedenle seyahate çıktığı bir zamanda henüz hayatın baharında ve gencecik yaşta iken başına gelen talihsiz bir olay neticesinde bacağı kırılır ve kırılan bacak kesilmek zorunda kalınır. Kesilen bacağı yerine ahşaptan yapılmış takma ayakla mütebaki hayatına devam eder. Ayrıca kaynaklar, Zemahşerî'nin takma ayağının görünmesini istemediğinden dolayı uzun elbise giydiği¹⁰ ve yanlış anlamaların önüne geçmek içinde işin hakikatini yazıldığı ve çok sayıda şahidin onayladığı bir belgeyi de yanında taşıdığını kaydetmektedir.¹¹ Zemahşerî Bağdat'a gittiğinde Hanefî Fakihî Dâmegânî (ö. 478/1085) kesik bacağının sebebini sorduğunda müellif olayı şöyle izah etmiştir: Annemin bedduası tutmuştur; küçüklüğümde bir kuş yakalayıp ayağına ip bağlamıştım. Bir ara kuş elimden kaçıp bir oyuga girdi ve bende onu çıkarmaya çalışırken kuşun ayağı koptu. Bunu duyan annem bana beddua etmeye başladı ve “*kuşun ayağını kopardığın gibi Allah'ta senin ayağını kopartsın!*” dedi. Büyüdüğümde ilim için Buhara'ya gitmek için yola çıkmıştım ve bir ara bindiğim binitten gayri ihtiyari yuvarlanıp yere düştüm. Düşmenin etkisiyle bacağımda çok sayıda kırık oluştu ve ağır bir şekilde yaralandım. Bunun üzerine dönemin hekimleri tarafından kırık bacağımın kesilmesine karar verildi.¹²

⁸ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, c. 3, s. 265; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-'Ayân...*, s. 173.

⁹ Zemahşerî, *Dîvân*, Mukaddime, s. b.

¹⁰ Süyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, c. 2, s. 280.

¹¹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-'Ayân...*, s.169; Zemahşerî, *el-Mufasssal fi İlmi'l-'Arabiyyi*, s.9; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, c.2, s.279; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, c. 3, s. 268; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *Esasü'l-Belağa*, Muhammed Basıl Uyun el-Sud (Tah.), Darül-Kütübül-İlmiyye, Beyrut 1998, c. 1, s. 3; Zemahşerî, *Dîvân*, Mukaddime, s. b.

¹² İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, c. 3, s. 268.

Zemahşerî'nin hayatı ilim kesp etmekten ibarettir. Çünkü onun hayatını incelediğimizde ilim ile uğraşmaktan başka bir şeyle meşgul olduğuna şahit olamamaktayız. Hatta tarihi kaynaklardan öğrendiğimize göre, Zemahşerî hiç evlenmemiş ve hayatını tamamen ilme adamıştır.¹³ Musannif, ilim, ticaret ve kültür açısından dönemin meşhur merkezlerini gezmiş ve gittiği bu yerlerden hem etkilenmiş hem de etkilemiştir.¹⁴

Zemahşerî, dönemin önemli merkezlerinden biri olan Irak bölgesine defalarca gitmiş ve Irak bölgesinde bulunduğu bir dönemde Hac ibadetini yapmak üzere Mekke'ye gitmiştir.¹⁵ Uzun süre Kâbe'nin mücâviri olmuş; ilim, ibadet, zikir ve tefekkürle zaman geçirmiştir. Aslen Mekkeli olmadığı halde bir misafir ve ziyaretçinin kalabileceği süreyi aşan bir zaman boyunca orada kaldığından dolayı “*mücâvir/cârullah*” (Allah'ın evinin komşusu)¹⁶ ismiyle anılmaya başlanmıştır.¹⁷ Zemahşerî burada kaldığı zaman boyunca Mekke emiri ve şerifi Ebû'l-Hasan Ali b. İsa b. Hamza b. Vahhâs el-Hasani'den (ö. 550/1155) büyük bir destek ve teveccüh görmüş ve aralarında güzel bir dostluk oluşmuştur. Mekke emiri söz konusu âlimin, ilim ve ahlakından istifade etmek için büyük bir çaba göstermiştir. Ayrıca Mekke emiri, musanniften fazlasıyla etkilendiği gibi aynı zamanda onun hayatına da tesir etmiş ve özellikle müellifi eser yazmaya teşvik etmiştir.¹⁸ Nitekim çalışmamızın konusu olan *Keşşâf* tefsiri de bu süreçte yazılmıştır.

Müellif, Mekke'den döndükten bir müddet sonra 538/1144 yılının arife gününde Harizm'e bağlı Cürcân şehrinde dâr-ı bekâya irtihal etmiştir.¹⁹

¹³ Murat Sülün (Ed.), *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Tevîl*, Muhammed Coşkun ve diğ. (Çev.), Mega Basım Yayın, İstanbul 2016, c. 2, s. 648-650.

¹⁴ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, c. 3, s. 266.

¹⁵ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, c. 3, s. 266.

¹⁶ “Mücâvir cârullah Mekkeli olmayıp bu şehirde misafirlik sınırlarını aşacak bir müddetle kalan kimse” demektir. Mücâveret “bir mescidde itikâfa girmek” (Buhârî, “İ'tikâf”, 2, 4, 19; “Hayız”, 2, 5), “ilim tahsil etmek için mescidlerde bulunmak” mânasını da ifade etmekte, Mekke'de kalmak daha çok Mescid-i Harâm'da bulunmak ve ibadetle meşgul olmak amacıyla yapıldığından kelimenin kullanımında söz konusu maksadın öne çıktığı anlaşılmaktadır.” (Nebi Bozkurt, “Mücâvir”, Tdv İslâm Ansiklopedisi, Tdv İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul 2020.)

¹⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l- 'Ayân...*, s. 169.

¹⁸ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, c. 3, s. 268.

¹⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l- 'Ayân...*, s. 173; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, c. 2, s. 280; Kureşî, *El-Cevâhirü'l-Mudîyye*, c. 2, s.160.

1.1.1. İlmî Kişiliği

ez-Zemahşerî, ilim yolculuğuna küçük yaşta kendi köyünde başlamış, daha sonra ehl-i ilmî cezbeden ve o dönem için adeta âlimlerin karargâhı konumundaki Buhâra'da devam etmiştir.²⁰ Müellif ilim yolculuğu esnasında dönemin bilgi ve kültür merkezleri olan başta Merv ve Horasan olmak üzere Bağdat ve Basra'ya da gitmiş,²¹ buralarda kaldığı zaman zarfında dönemin meşhur âlimlerinden ders almıştır.

Zemahşerî asıl ve temel eğitimini Nîsâburlu Ebü'l-Hasan Ali b. el-Muzaffer (ö. 553/1158) ve İsfahânlı Ebû Mudar Mahmud b. Cerir'den (ö. 507/1113) almıştır. Ayrıca Ebû Said el-Şüffanî ve Şeyhülislâm Ebû Mansur el-Harisi başta olmak üzere çok sayıda âlimin ders halkasında meclisinde bulunmuştur.²² Ancak ilmî şahsiyetinin oluşmasındaki en büyük pay sahibi, lugat, nahiv, tıp gibi alanlarda döneminin en büyük ilim adamlarından addedilen Mu'tezilî âlim Ebû Mudar Mahmûd b. Cerîr ed-Dabbî el-İsfahânî olmuştur.²³

Zemahşerî, meşakkatli ve bereketli geçtiğini anladığımız ilim kesp etme çağında, dönemin medrese müfredatında var olan ve günümüzde İslâmî ilimler olarak nitelendirilen hadis,²⁴ tefsir, fıkıh usûlü ve İslâm kelâmı başta olmak üzere ulûm-i Arabiyye, tarih, coğrafya ve benzeri ilim dallarında dönemin yetkin hocalarından ders almış ve bu sayede engin bir bilgi birikimine ve donanıma sahip olmuştur.²⁵

Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre Zemahşerî, ilim tahsil etmek ve bilgi elde etmek için sadece bir yerde sabit kalmamış dönemin önemli ilim merkezlerini

²⁰ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, c. 3, s. 26

²¹ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, c. 3, s. 265.

²² Süyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, c. 2, s. 279.

²³ Mustafa Öztürk, M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, c. 44, s. 235-238.

²⁴ Ebu Saad Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur el-Temimi el-Semani el-Mervezi (ö. 562/1167), *el-Ensab*, Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi, (Tah.) Meclis Dairetül Mearifi el-Osmaniyye, Haydarabad 1962, c. 6, s. 315.

²⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-'Ayân...*, s.168-169; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, Adil Muhammed Mevcud ve diğerleri (Nşr.I-VI), Mektebetül Abikan, Riyad 1998, c. 1, s. 13.

dolaşmıştır.²⁶ Özellikle bilim, ilim ve kültür açısından çok önemli bir yere sahip olan Irak bölgesini ise sık sık ziyaret etmiştir.

O günün ulaşım imkânlarını göz önünde bulundurduğumuzda yürüme engelli bir insanın ilim uğruna bu kadar yolculuk yapmasının²⁷ kolay bir iş olmadığını anlamak zor değildir. Bütün imkânsızlıklara ve zorluklara rağmen Bağdat, Horasan²⁸ ve Mekke'yi defalarca ziyaret etmiş ve çok sayıda ilim meclislerinde bulunmuştur.²⁹ Diğer taraftan müellif, bu ilim serüveninde çok sayıda efâdil (faziletli) ve ekâbir (devlet adamları) ile de karşılaşmış onları tanıma fırsatı bulmuştur.³⁰

Zemahşerî, faziletli bir kişiliğe, üstün zekâyâ ve geniş bir bilgi yelpazesine sahipti.³¹ tefsir, hadis, nahiv, lügat, edebiyat ve beyân ilimlerinde darbimesellere konu olacak seviyede bir ilim adamı olup buna ilaveten Arapların çok kıymet verdiği nesep (soy bağı) ilminde de mahirdi.³² Bu sebeple kısa süre zarfında sahasının en önde gelen âlimlerinden biri olarak kabul görmüştür. Başta Hârizm, Horasan ve Irak bölgesi olmak üzere gittiği her yerde insanlar onun etrafında toplanır ve engin ilminden faydalanmak için büyük bir çaba içine girerlerdi.³³ Bahusus yukarıda saydığımız merkezlerde ve Hicazda, özellikle dilbilim ve tefsir alanlarında verdiği dersler, kitleler tarafından büyük bir ilgi ile takip edilmiştir.³⁴ Öte yandan musannifin ünü her tarafa yayıldığından ötürü bilgi birikiminden istifade etmek için ilim ehli tarafından seferler düzenlenirdi.³⁵

Zemahşerî pek çok İslâm âliminin rahle-i tedrisinden geçmiştir. Ön plana çıkan hocaları ise kısaca şunlardır:

²⁶ Ebul Fida İsmail b. Ömer el-Kureşiyî, *el-Bidaye Wen-Nihaye*, Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkiyyi (Tah.), Daru Hicr, Mısır 1997, c. 16, s. 335.

²⁷ Ebubekir Ahmed b. Ali (ö. 463/1071) b. Sabit el-Bağdadi, *Tarihu Bağdad ve Zuyulihî*, Mustafa Abdulkadir Ata (Tah.), Darul-Kütübül- İlmiyye, Beyrut 1996, c. 21, s. 172.

²⁸ Zehebî, *et-Tefsîr ve 'l-Müfessirün*, Dar en-Nur, Kuveyt 2010, c. 1, s. 429.

²⁹ Zemahşerî, *el-Mufasssal fi 'İlmi 'l-'Arabîyyi*, s. 9.

³⁰ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu 'r-Ruvât*, c. 3, s. 265.

³¹ Süyûtî, *Buğyetü 'l-Vuât*, c. 2, s. 279

³² İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu 'r-Ruvât*, c. 3, s. 265-266; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l- 'Ayân...*, s. 168-169

³³ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu 'r-Ruvât*, c. 3, s. 265-266

³⁴ Sülün (Ed), *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi 't-Tenzil...*, c. 1, s. 20.

³⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l- 'Ayân...*, s. 168-169.

1. Ebû Mudar Mahmud b. Cerir ed-Dabbî el-İsfahânî:³⁶ Zemahşerî'nin dil ve edebiyat sahalarında üzerinde asıl emeği olan hocasıdır.
2. Bağdat'ta Ebû'l-Hasan Ali b. el-Muzaffer en-Neysaburî'den ders almıştır.³⁷
3. Bağdat'ta Ebû Nasr el-İsfahânî'den ders almıştır.
4. Ebû'l-Hattâb Nasr b. Ahmed İbnü'l-Batir (ö. 397/1007).
5. Ebû Sa'd eş-Şefânî:³⁸ Müellif bu hocasından hadis eğitimini almıştır.
6. Ebû Mansûr Nasr el-Hârisî:³⁹ Musannif bu hocasından hadis eğitimini almıştır.
7. Ebû Abdullah ed-Dâmeganî (ö. 478/1085).⁴⁰ Zemahşerî bu hocasından hadis ve fıkıhla ilgili eğitim almıştır.
8. Ebû Bekir Abdullah b. Talha el-Ya'büri: Mekke'de Sibeveyhi'nin "*el-Kitâbı*"nı okudu⁴¹
9. Ebü's-Saâdât İbnü'ş-Şecerî (ö. 542/1148):⁴² Müfessir bu hocasından başta nahiv olmak üzere Arap dili ve edebiyatıyla ilgili eserler okumuştur.

Zemahşerî Hârizm, Bağdat, Mekke gibi şehirlerde birçok öğrenci yetiştirmiştir. Zemahşerî'den eğitim alan meşhur önde gelen öğrencileri ise şunlardır:

1. Ebü'l-Mahasin Abdurrahim b. Abdullah el-Bezar biebyurd.⁴³
2. Semerkandlı Ebû Sa'd Ahmed b. Mahmûd eş-Şâşî.⁴⁴
3. Ebü'l-Fadl Bakkâlî el-Hârizmî el-Âdemi (ö. 576/1181).
4. Ali b. Muhammed el-İmrânî el-Mevsilî el-Hârizmî (ö. 344/955-56).

³⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l- 'Ayân...*, s. 168-169; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, c. 2, s. 279

³⁷ Süyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, c. 2, s. 279; Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî (ö. 626/1229), *Mu' Cemü'l-Üdebâ*, İhsan Abbas (Tah.), Dar el-Ğarb el-İslamiyyi, Beyrut 1993, c. 6, s. 2687.

³⁸ Yâkût El-Hamevî, *Mu' Cemü'l-Üdebâ*, c. 6, s. 2687; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, c. 2, s. 279.

³⁹ Yâkût El-Hamevî, *Mu' Cemü'l-Üdebâ*, c. 6, s. 2687; es-Süyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, c. 2, s. 279.

⁴⁰ Öztürk, M. Suat Mertoğlu, "*Zemahşerî*", DİA. c. 44, s. 235-238

⁴¹ Öztürk, M. Suat Mertoğlu, "*Zemahşerî*", DİA. c. 44, s. 235-238

⁴² Öztürk, M. Suat Mertoğlu, "*Zemahşerî*", DİA. c. 44, s. 235-238

⁴³ Sem'ânî, *el-Ensab*, c. 6, s. 315.

⁴⁴ Şemseddin ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Zehebî (ö.748/1348), *Siyeru Alamin-Nubela*, el-Şuayb Arnaut (Tah.), Müessese Risale, Basım yeri yok 1985, c. 20, s. 151.

5. Ebû Ömer Âmir b. Hasan es-Simâr Zemahşerî.⁴⁵
6. Taberistanlı Ebü'l-Mehâsin İsmâil b. Abdullah et-Tavîlî.
7. Ebû Tâhir Sadrüddîn Ahmed b. Muhammed b. Silefe es-Silefî (ö. 576/1180).⁴⁶
8. Ebû Tahir Saman b. Abdulmelik el fakih el-Hârizmî.
9. Ebü'l-Hasan el-Edib.⁴⁷
10. Ebu'l-Fazl Muhammed b. Ebi'l-Kâsım Baycuk el-Bakkâlî el-Hârizmî (ö. 562/1168).
11. Mekke Emîri Ebü'l-Hasan Ali (Uley) b. Îsâ b. Vehhâs (ö.550/1155).⁴⁸
12. Zeyneb bint Şi'râ.
13. Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî (568/1172).
14. Ebû Yusuf Yakub b. Ali b. Muhammed b. Cafer el-Belhi.⁴⁹

Sonuç olarak Zemahşerî özgün bir müfessir, muhaddis (garibü'l-hadis), divan şâiri, mütekellim,⁵⁰ filolog (dilbilimci)⁵¹ olmakla beraber pek çok ilim alanında yetkinliğe sahip olan ansiklopedik bir bilgidir. Öte yandan Zemahşerî bu bilgi birikimini yazıya dökerek arkasında muazzam bir miras ve ölümsüz eserler bırakmıştır. İtikatta güçlü bir Mu'tezilî, fıkhıta ise Hanefî mezhebine mensuptur.⁵²

1.2. Zemahşerî'nin Eserleri

Şüphesiz Zemahşerî gibi hayatını ilme adayan ve birçok alanda istidadının olduğu ehl-i ilim tarafından tescillenen bir âlimin sayısız eserinin olmaması düşünülemez. İsmail Cerrahoğlu “*Tefsir Tarihi*” adlı eserinde verdiği bilgiye göre müellifin eserlerinin

⁴⁵ Semani, *el-Ensab*, c. 6, s. 315.

⁴⁶ Zehebi, *Siyeru Alamin-Nubelai*, c. 20, s. 151.

⁴⁷ Yâkût El-Hamevî, *Mu' Cemü'l-Üdebâ*, c. 6, s. 2687

⁴⁸ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, c. 3, s. 268.

⁴⁹ Yâkût el-Hamevî, *Mu' Cemü'l-Üdebâ*, c. 6, s. 2844.

⁵⁰ Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrıberdî (ö.874/1470), *En-Nucumuzzahiretu Fi Müluki Mısır Velkahire*, Darül Kutub, Kahire Tarih yok, c. 5, s. 274.

⁵¹ Şemseddin ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebi, *Mizanül İtidal fi Nakdirrical*, Ali Muhammed el-Becawi(tah.), Darül Marife, Beyrut 1963, c. 4, s. 78.

⁵² Süyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, c. 2, s. 279.

toplamının altmış beş olduğunu ancak yarıdan fazlasının matbu olmadığını bildirmektedir.⁵³

Müellifimizin farklı ilim dallarına ait bazı eserleri şunlardır:

1. **el-Keşşâf**: Tefsir ile alakalı bir eser olup tam ismi “*el-Keşşâf ‘an haka’iki gavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-eqavîl fi vücûhi’t-te’vîl*”dir. Musannif bu hacimli eserini tefsir yazmak için kısa bir süre diyebileceğimiz iki sene zaman zarfında tamamlamış ve müslümanların istifadesine sunmuştur.⁵⁴ *Keşşâf’ın* çok sayıda basımı yapılmıştır. İlk baskısı W. Nassau Lee, Hadim Husayn ve Abdulhay tarafından Kalkuta’da 1856, 1859’da iki cilt, Bulak’ta 1864,1874, 1900-01 ve Kahire’de 1889, Ali b. Muhammed el-Cürcani’nin haşiyesi ile birlikte 1900, 1025’te ise Ahmed b. Muahammed b. Mansur Munayyir el-İskendari’nin haşiyesi el-İntişaf ile birlikte basımı yapıldı. En güzel baskısı ise 1947 yılında Beyrut’ta dört cilt olarak basımı yapılandır.⁵⁵

2. **Ruûsü’l-Mesâil**: Fıkha dair olup Hanefîler ile Şâfiîler arasındaki ihtilâfları ele alan mukayeseli bir eserdir. Eser 1987-2007 yıllarında Beyrut’ta basılıp neşrini ise Abdullah Nezir Ahmed yapmıştır. Ayrıca Abdulhalim Muhammed tarafından da Saint Andrews Üniversitesi’nde bir doktora çalışması yapılmıştır.⁵⁶

3. **Makâmâtu’z-Zemahşerî**: Zemahşerî’ye izâfetle Makâmâtu’z-Zemahşerî olarak isimlendirilmiştir. Toplumdaki tutarsızlıklara dikkat çekmek amacıyla elli veciz hikâyeden oluşan eser, Arap dili ve edebiyatının anlatım gücü ve edebî sanat inceliklerinden istifade ederek yazılmıştır. Hikmet, tavsiye, iyilik, saygı ve edep, dürüstlük, cömertlik, tevazu ve yetenek gibi erdemleri nasihat diliyle okuyucuya aktarmıştır. İlk defa Kahire’de yayımlanan eser (1322) Oskar Rescher tarafından

⁵³ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1988 c. 1, s. 318.

⁵⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf...*, c. 1, s. 95.

⁵⁵ Ali Özek, “*El-Keşşâf*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2020 c.25, s.329-330; Süyûtî, *Buğyetü’l-Vuât*, c. 2, s. 280; Carl Brockelmann, *Tarihu el-Edebi el-Arabiyyi*, Abdülhalim Neccar (Çev.), c. 1, s. 216-217 vd.

⁵⁶ Zemahşerî, *Ruûsü’l-Mesail*, s. 63; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-Ayân...*, s. 168-169; Abdülkadir Tekin, “*Zemahşerî’nin Ruûsü’l-Mesâil’İsimli Hilâf Türü Eserinin Tahlil Edilmesi.*” Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 18.36 (2019): 473-474.

Almanca'ya çevrilmiştir (Greifswald 1913). Kahire'de birkaç baskısı daha yapılmış (1907, 1917, 1975), Yûsuf el-Bikâî tarafından da neşredilmiştir (Beyrut 1981).⁵⁷

4. **el-Fâ'ik fî Ğarîbi'l-Hadîs ve'l-Eser:** Eser hadislerde görülen anlaşılması zor veya farklı manalara gelen kelimeleri izah etmek üzere yazılmış bir hadis-lügat kitabıdır.⁵⁸ *el-Fâ'ik*, ilk defa Haydarabat'ta iki cilt olarak yayımlanmıştır (1324). Eseri muhtelif yazma nüshalarını dikkate alarak dört cilt halinde neşre hazırlayan (Kahire 1364/1945) Ali Muhammed el-Bicâvî (ö.1389/1969) ile Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhim (ö. 1981) garîb kelimeleri metnin kenarında göstermiş, eserdeki bazı kelimeleri dipnotta açıklamış ve kitapla ilgili çeşitli fihristler hazırlamışlardır.⁵⁹ Aynı eserin basımı ile ilgili İbrahim bin Abdullah el-Mudeyyişu, "*el-Faik li-z-Zemahşerî (ö.538/1144) ve "en-Nihayye" li İbnil esir(ö.606/1210)* adlı eserinde şu bilgilere yer vermektedir: "Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim ve Ali el-Bicâvî tahkiki ile ilk baskısı Matbaatu el-Babi Halebi tarafından üç cilt halinde, ardından ikinci baskısı dört cilt olarak yayımlanmış olup ardından da Dârü'l-Fikr, Dârü'l-Marife gibi birçok yayınevi tarafından da istinsâh edilmiştir."⁶⁰

5. **el-Minhâc fî Uşûli'd-Dîn:** Kelam hakkında yazılmış bir eser olup Zemahşerî'nin Mu'tezile akaidine dair düşüncelerini, bilgi ve birikimlerini özlü bir şekilde ihtiva etmektedir. Ayrıca bu eser, onun beyan üslubu ve eğitim/öğretim metodu hakkında da ipuçları içermektedir. Mu'tezile mezhebine mensup Kâdî Abdülcabbâr'ın (ö.415/1025) "*Şerhu usûli'l-hamse*" ve "*el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*" adlı akaide dair kitaplarından sonra günümüze ulaşan ve Mu'tezile inanç sistemini işleyen en önemli ve kapsamlı şaheserdir.⁶¹ Eser Schmid tarafından ilk etapta "*A Mu'tazilite Creed of az-*

⁵⁷ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *Makâmâtü'z-Zemahşerî*, Darül-Kütübül-İlmiyye, Beyrut 1972, s. 10-15.

⁵⁸ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), "*el-Fâ'ik fî Ğarîbi'l-Hadîsi ve'l-Eseri*, Ali Muhammed el-Bicâvî ile Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim (Tah.)," Darül Marife, Lübnan Tarih yok, c. 1, s. 12; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Alî el-Eyyübî (ö. 732/1331), *el-Muhtasar Fî Ahbâri'l-Beşer*, el-Mektebetül Hasiniyye, Mısır Tarih yok, c. 3, s. 16.

⁵⁹ Selman Başaran, "*El-Fâik Fî Ğarîbi'l-Hadîs*", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995. c. 12, s. 102.

⁶⁰ İbrahim b. Abdullah el-Mudeyyişu, *El-muvazenetu Beyne "el-Faik li'z-Zemahşerî ve "en-Nihayye" li İbni'l-Esir*, Basım yeri yok 2014.

⁶¹ Hüseyin Avcı, *Zemahşerî'nin El-Minhac Fî Usûli'd-Din Adlı Eseri ve Beyan Üslubu*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 8/2, 2021, 378-396; Yüce, *Zemahşerî (Hayatı ve Eserleri)*, 26, 289-316.B

Zemahşari” adıyla İngilizceye çevrilmiş ve bu çeviriyle birlikte neşredilmiştir, bilahare tashihli yeni bir neşri yapılmıştır.⁶²

6. **el-Kistâs fî Ulumi’l-Uruz:** Eser aruz üzerine yazılmıştır. Musannife gör Arap şiirine şiir denilebilmesinin yegâne şartı aruz veznine sahip olmasıdır. Müellif eserde Arap şiirinin nasıl meydana geldiğini detaylı bir şekilde izah etmiştir. Eser en başta “*el-Kustâsü’l-müstakîm fi’l-‘arûz*” İsmiyle yayınlanmış, daha sonra ise Fahreddin Kabâve (d.1352/1933) tarafından “*el-Kıstâs fî ‘ilmi’l-‘arûz*” adıyla 1989 yılında Beyrut’ta ikinci kez basımı yapılmıştır.⁶³

7. **el-Muhtasar min Kitâbi’l-Muvâfaka beyne Ehli’l-beyt ve’s-Sahabe:** “Zemahşerî tarafından senetleri ve mükerrerleri çıkarılarak “*el-Muhtasar min Kitâbi’l-Muvâfaka beyne Ehli’l-beyt ve’s-Sahâbe*” adıyla kısaltılan eserde Hz. Ali’nin Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer’i öven sözleri de yer almaktadır.”⁶⁴

8. **el-Müstaksâ fî Emsâli’l-‘Arab:** Eser Arap meseline dairdir. Müellif bu eserinde Arap atasözlerini ele almış ve bunları alfabetik sıraya göre tanzim etmiştir. Eserin neşri ilkin Muhammed Abdülmuîd Han, tarafından Haydarâbâd 1381/1962’de daha sonra ise Darü’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1977, 1982, 1987’de basılmıştır.⁶⁵

9. **el-Mufaşşal fî San‘ati’l-i’râb:** Kitap dört kısımdan oluşmaktadır. Her kısmı sınıflara, her sınıfı da fasıllara ayrılmıştır.⁶⁶ Birinci kısımda isimleri, ikincide fiilleri, üçüncüde harfleri, dördüncüde ise müşterek ve hallerini anlatmıştır.⁶⁷ Telifinden itibaren “*el-Mufaşşal*” üzerine şerh, hâşiye, ihtisar ve nazma çekme şeklinde pek çok

⁶² Öztürk, M. Suat Mertoğlu, “Zemahşerî”, *DİA*. c. 44, s. 235-238

⁶³ Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Kistâs fî Ulumi’l-Urud*, Fahreddin Kabâve (Tah.), Mektebetü’l-Meârif, Lübnan 1989, s. 21-30.

⁶⁴ M. Yaşar Kandemir, “*Semmân, İsmâil B. Ali*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, c. 36, s. 496-497.

⁶⁵ Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Müstaksâ fî Emsâli’l-‘Arab*, Darül-Kutubul-İlmiyye, Beyrut 1987; Yâkût El-Hamevî, *Mu‘Cemü’l-Üdebâ*, c. 6, s. 2691.

⁶⁶ Süyûtî, *Buğyetü’l-Vuât*, c. 2, s. 280.

⁶⁷ Zemahşerî, *el-Mufaşşal fî ‘ilmi’l-‘Arabiyyi*, Mukaddime s. 32.

çalışma yapılmıştır. (nşr. J. P. Broch, Oslo 1859, 1879; İskenderiye 1291; Delhi 1309; Kahire 1323; nşr. Hâlid İsmâil Hassân, Kahire 2006).⁶⁸

10. **Mukaddimetü'l-Edeb:** Eser Arapça kelimelerle kısa cümlelerden oluşan bir sözlüktür. İsimler, fiiller, harfler, isim çekimi ve fiil çekimi olmak üzere beş bölüme ayrılmıştır. “*Mukaddimetü'l-Edeb*,” yedi nüshasına dayanılarak ilk defa Arapça-Farsça metin ve Arapça-Latince indeksle birlikte J. G. Wetzstein tarafından yayımlanmıştır, I-II, Leipzig 1844-1850, nşr. Muhammed Fevzî Ali, Kahire 1998.⁶⁹

11. **Kitâbü'l-Cibâl ve'l-Emkine ve'l-Miyah:** Eser Arap yarımadasının doğal yapısını, çevresindeki dağları, ovaları, suları yani kısaca Jeomorfolojisini ve aynı zamanda tarih ile ilgili bir lügattir. Zemaşerî bu kitabını çok kullanışlı bir yöntem olan alfabetik sıraya göre yazmıştır.⁷⁰

12. **Esâsü'l-Belâğa:** Kitap büyük boyutlu, içeriği harika ve edebiyat sanatının temel direklerinden biri, hatta temelidir.⁷¹ Zemaşerî'nin sözcüklerin terkip halinde kullanımlarını esas alarak düzenlediği Arapça mecazlar sözlüğüdür. Musannif bu eserde kelimenin temel manasını verdikten sonra mecazi anlamını da açıklamıştır.⁷² (Kahire 1299; Leknev 1311; nşr. Abdürrahim Mahmûd, Kahire 1372/1953; Beyrut 1965; nşr. Şevki el-Maarrî M. Naîm, Beyrut 1998).⁷³

13. **Atvâku'z-Zeheb fi'l-Mevâiz ve'l-Hutâb/Kitâbu'l-Makâlât:** Zemaşerî “*Keşşâf*” tefsirinde bu kitaba atıf yapmış ve nasihate dair seksen numaralı makalatı'nı zikretmiştir.⁷⁴ Kitap makâmat tarzı bir eser olup kısa yüz makaleden oluşmaktadır.⁷⁵ Bu

⁶⁸ Mehmet Sami Benli, “*El-Mufasssal*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, c. 30, s. 366-367.

⁶⁹Süyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, c. 2, s. 280; Nuri Yüce, “*Mukaddimetü'l-Edeb*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2020, c.31, s.120-121.

⁷⁰ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemaşerî (ö. 538/1144), *Kitâbü'l-Cibâl ve'l-Ekine ve'l-Miyâh*, Ahmed Abdüttevâb Avad (Tah.), Darül Fadile, Kahire 1999 (Tah. Edenin önsüzü s.5), s.27.

⁷¹ Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi (Hacı Halife), *Keşfü'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, Mektebetül Müsenna, Bağdat 1941, c. 1, s. 1.

⁷² Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemaşerî (ö. 538/1144), *Esasü'l-Belağa*, Muhammed Basıl Uyun el-Suud (Tah.), Beyrut 1998, c. 1, s. 10.

⁷³ Hulusi Kılıç, “*Esâsü'l-Belâğa*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995. c. 11, s. 357.

⁷⁴ Bu bilgiler *alwaraq.net*, <https://alwaraq.net> Arapça internet sitesinden alınmıştır. (12.02.2024)

⁷⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, c. 1, s. 81.

makaleler birkaç satırdan oluşan ve konu başlığı olmayan hutbelerden ibaret olup dini nasihat ve bilincin oluşması için kaleme alınmıştır.⁷⁶ Kitap ilk olarak m. 1835 yılında Avusturya'nın başkenti Viyana'da basılarak Almancaya çevrilmiş ve 1863 yılında Stuttgart'ta basılmıştır. Eserin Fransızcaya çevirisi ise 1876 yılında Paris'te yayımlanmıştır. Mirza Yusuf Han b. İ'tisam El-Mülk'ün “*Kalâidü'l-Edeb fi Şerhi etvaku'z-Zeheb*” başlıklı açıklamasıyla Mısır'daki et-Tamadun Matbaasında h. 1321 yılında yüz elli dört sayfa olarak basılmıştır.⁷⁷

14. **Rabi'ül-Ebrâr ve Nusûsu'l-Ağyâr:** Kitap, çeşitli konularda doksan sekiz bölüm halinde düzenlenmiştir. Zemahşerî, Rasûlullah'ın (s.a.v.) hadislerinden derlemeler yapmış ve diğer bilginlerin söylemlerini de takip etmiştir. Bunlar;

Sahabe, tabiin, zahidler, münzeviler, Arap ve Fars bilgeleri ve şairlerin sözlerini, şiiri manasıyla bulmuşsa takip etmiştir. Kitap aynı zamanda İsrail ve diğer Arapların tarihi ile ilgili eğlenceli hikâyeler ve haberler içermektedir.⁷⁸

15. **Dîvân ez-Zemahşerî:** Zemahşerî'nin beş bin beş yüz civarı mısranın yazılı olduğu hacimli bir şiir kitabıdır. Ali Abdullah Amr (Kahire 1979) ve Abdüsettar Dayf (Kahire 2004) tarafından yayınlamış, Fâtıma Yûsuf el-Hiyemî ise şerhetmiştir (Beyrut 2008).⁷⁹

Zemahşerî'nin diğer eserleri ise kısaca şunlardır: *Şekâ'iku'n-Nu'mân fi Hakâ'iku'n-Nu'man*, *Mu'cem el-Hudûd*, *el-Minhâc fi Usûli'd-Dîn*, *el-Enmuzec fi'n-Nahvî*: Nahivle ilgili olan eser *el-Mufasssal'dan* kısaltmış olup üzerine çeşitli şerhler yazılmıştır. *Samim el-Arabiyye*, *Şerhu ebyâti Kitâbi Sîbeveyhî*, *el-Raid fi el-Ferâid*, *Şerhu ba'di Müşkilat*, *el-Mufasssal*, *el-Kelim fi en-Nevabiğ*, *el-Kıstâsü'l-Müstakîm fi'l-'Aruz*, *el-Ehaci el-Nahviyye*⁸⁰, *el-Muhâccât (el-Muhâccât) bi'l-Mesâ'ili'n-Nahviyye (el-Ehâci'n-nahviyye)*: Arapçanın birtakım detaylarının sorulu-cevaplı anlatıldığı bir eserdir.

⁷⁶ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *Etvaku'z-Zeheb fi'l-Mevaizi ve'l-Ğuteb*, Matbaatu Neğbetul Ahbar, Basım yeri elli değil 1886, Mukaddime, s. 4.

⁷⁷ Bu bilgiler *alwaraq.net*, <https://alwaraq.net> Arapça internet sitesinden alınmıştır. (12.02.2024)

⁷⁸ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *Rabi'ül-Ebrar ve Nususu'l-Ağyar*, Al-Alami Vakfi, Beyrut 1894, s. 16.

⁷⁹ Zemahşerî, *Dîvân*, Mukaddime.

⁸⁰ Süyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, c. 2, s. 280.

Müteşabih Esami el-Ruwwat, el-Nesaihu el-Kibar, Dalletu'n-Naşid we el-Raid fi İlmi'l-Feraid, Sewairu el-Emsal, Divan el-Temsil, el-Müfred ve'l-Mü'ellef (el-Müfred ve'l-Mürekkeb): Nahiv ile ilgili küçük bir eserdir. *Nüketü'l-İ'râb fi Ğarîbi'l-İ'râb:* Kur'an-ı Kerimdeki garip kelimelerin i'râbıyla ilgilidir. (Leknev 1872; nşr. Ebü'l-Fütûh Şerîf, Kahire 1985), *el-Keşf fi'l-Kirâ'ât:* Bir kısım kaynaklarda *el-Keşf fi'l-Kirâ'âti'l-Aşr* diye de anılmaktadır.

1.2.1. el-Keşşâf Tefsirinin Genel Tanıtımı

Çalışmamızın baş tarafında müellifimizin kısa hayatını anlatırken tarihi kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilerden yola çıkarak şu tespitlerde bulunmuştuk: “Zemahşerî, tefsir, hadis, nahiv, lügat, edebiyat ve beyân ilimlerinde darbimesellere konu olacak seviyede bir allâme olup buna ilaveten Arapların çok kıymet verdiği nesep (soy bağı) ilminde de mahirdi.” İşte müellifin bu denli ilmi bir donanıma sahip olması ve yakın çevresinin de bunun farkında olması neticesinde *Keşşâf*'ın yazılma sürecini tetikleyen sebeplerden biri olmuştur.

Zemahşerî tefsirinin mukaddimesinde eserin yazılma sürecini şöyle anlatmaktadır: Arap dili edebiyatı ve usûlü'd-din konularına vakıf, diğer taraftan fırka-i nâciye'den ve adalet ehline mensup olan bir kısım arkadaşlarım zaman zaman kimi âyetlerin tefsiri için bana müracaat ediyor ve o âyetlerin hakikatini öğrenmek istiyorlardı. Getirdikleri âyetlerin esrarlı hakikatlerini anlattığım zamanda etrafımı sarar ve benden bu tür hakikatleri ihtiva eden bir eser yazmamı isterlerdi. Nihayetinde bu ısrarlarından vazgeçmeyerek toplu şekilde ziyaretime gelip benden vahyin gerçeklerini ortaya çıkaracak ve belli başlı tevil vecihlerini açacak bir kitap yazmamı istediler. Her ne kadar tekliflerine olumlu cevap vermediysem de onlar ısrarlarından vaz geçmeyerek en sonunda kendilerine hayır diyemeyeceğim din büyükleri ve “ehlü'l-adl ve't-tevhîd” âlimlerini devreye sokarak yok dememi imkânsız hale getirdiler. Ayrıca isteklerine olumlu cevap vermek zorunda olduğumu da biliyordum. Zira yaşadığım dönemde tefsir ilminin çok zor bir durumda olduğunu fark ettim. Çünkü tefsir ile uğraşanların bilgi düzeyleri o kadar kötü bir seviyedeydi ki, değil meâni ve beyan ilimlerine dayanan belâgat bilgisine sahip olmayı, tefsir için gerekli asgari bilgiye dahi sahip değillerdi. Bu sebeple böyle bir dönemde tefsir

yazmanın farz-ı ayn hükmünde olduğunu biliyordum. Bunun üzerine onlara sûrelerin bidayetinde bulunan hurûf-ı mukattaa ile ilgili bir konuyu ve Bakara sûresi'nin gerçekliklerini anlatan bazı mevzuları yazdım. Onlara verdiğim bu bilgilerin konuları engin, soru ve cevapları bol ve uzunca ek bilgiler içeriyordu. Bunları onlara anlatmamdaki amacım ise, tefsir konusunun çok derin olduğunu sezdirmek, yol gösterici ve model alacakları bir örnek olmasını sağlamaktır.⁸¹

Diğer taraftan Zemahşerî eserinin önsözünde ilimler içerisinde elde edilmesi en zor olan ilmin tefsir olduğunu söylemiştir. Musannif, olağanüstü derinlikteki Kur'an-ı Kerim'i anlamak için olağanüstü bir bilgi birikimine sahip olmayı gerektiğini bildirmiştir. Buda her ilim sahibinin Kur'an-ı tefsir edemeyeceğinin göstermiştir.

Müellife göre müfessir olabilmenin birtakım şartları da vardır. Bunlar;

1. Kur'an'a has meânî ve beyân ilminin derinliklerine vakıf olabilmek için çalışmalı ve bu konudaki bilgisini uzmanlık düzeyine çıkarmalıdır.

2. Diğer tüm ilimlerden de nasiplenmiş olduğu gibi özellikle i'râb ilminde de mahir olmalıdır.

3. Yaratılış itibariyle fetânet ve kavrayışı iyi olup, anlayış ve idrak yoksunu olmamalıdır.

4. Bilgileri dönüştürme kabiliyetine sahip olması için nâzım ve nesir yöntemini de iyi bilmelidir.

5. En zor ve çetrefilli ibarelerin dahi tahlil ve çözümünü yapabilme yeteneğine de haiz olmalıdır.⁸²

Yukarıda anlatılanlardan çıkan Sonuca göre müfessir gerek fitraten ve gerekse kesben elde ettiği bilgilerle Kur'an'ı iyiden iyiye anlamaya gayret etmeli ve murâd-ı ilâhîyi yakalamak için var gücüyle çalışmalıdır.

⁸¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf...*, c. 1, s. 95-97.

⁸² Zemahşerî, *el-Keşşâf...*, (Mukaddime), c. 1, s. 95-97.

el-Keşşâf olarak bilinen eserin tam adı ise “*el-Keşşâf an haka’iki kavâmizi’t-tenzîl ve uyûni’l-ekavîl fî vücûhi’t-te’vîl, dir.*” Yukarıda da değindiğimiz gibi, Zemahşerî’nin Mu’tezile’ye mensup bir kısım dostları, Kur’an’ın anlaşılmasını kolaylaştıracak ve hakikatlerini keşfedecek bir tefsir yazmasını ısrarlı bir şekilde talep etmekteydiler. Daha sonra Mekke’ye gittiğinde ise Mekke Emîri Ebü’l-Hasan İbn Vehhâs’ın da aynı konuda ısrar etmesi üzerine 526/1132 yılında Mekke’de “*el-Keşşâf*” adlı tefsirini yazmaya başlamıştır.

ez-Zemahşerî’nin bildirdiğine göre ancak otuz yılda bitirilebileceğini tahmin ettiği bu eserini, Allah’ın (c.c.) tevfiği ve inayetiyle Hz. Ebû Bekir’in (r.a.) (ö. 13/634) hilâfet süresine denk bir zamanda tamamlamıştır.⁸³ Müellif, ortalama iki yıl gibi kısa bir zamanda tefsirini tamamlamasını Allah’ın (c.c.) saygın evi olan Beytü’l-haram’ın mucizelerinden bir mucize ve bereketli olan haremın bereketlerinden bir bereketin Allah (c.c.) tarafından üzerine akıtılmasına bağlamıştır.⁸⁴ Ancak müellif, daha önceki tefsirinin birçok faydayı barındırmasına ve nice sırları keşfetmesine karşın, yeni eserini kısa tutarak yazdığını belirtmiştir. Böylece müellif 526/1132 yılında telif etmeye başladığı eserini 528/1134 Rebûlâhîr ayınının 23’üncü pazartesi gününü tamamlayıp Ehl-i ilmin istifadesine sunmuştur.

Bilindiği üzere tefsirler genel olarak rivayet ve dirayet olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bir tefsir yazılırken akıl ön planda tutulmuş, akla geniş bir alan açılmış ve dil, din, fen ve müsbet ilimlere dayanılarak yazılmışsa o tefsire dirayet tefsiri anılmıştır. Ancak şunu da belirtmemiz gerekir ki bir müfessir dirayet usulüne göre tefsir yazmış olsa dahi rivayetlerden de asla müstağni kalamamıştır.

Şüphesiz Zemahşerî tefsirini dirayet metodunu esas alarak yazmıştır. Ancak kendi zamanında var olan rivayet tefsirlerinden de yararlanmışır. Sözelimi âyet ve sûrelerin nüzûl sebeplerini sahabeye dayandırmak için fazlasıyla çabalamış⁸⁵ve nüzûl sebepleri üzerinde dururken hem hadislere hem de sahâbe sözlerine başvurmuştur.”⁸⁶ Lakin

⁸³ Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-Zunûn*, c. 2, s. 1475.

⁸⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf...*, (Mukaddime), c. 1, s. 98.

⁸⁵ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c.1, s. 339.

⁸⁶ Özek, “*El-Keşşâf*”, TDV, c. 25, s. 329-330.

belirtmemiz gerekir ki, musannif âyetleri yorumlarken rivayetlerden ziyade aklın ve ilmin semeresi olan kişisel yorumuna başvurmuştur. Netice itibariyle *Keşşâf* tefsiri her ne kadar dirayet yöntemiyle yazılmış olsa da rivayetlere de yer verilerek iki metot cemedilmiştir.

Öte yandan Zemahşerî tefsirini yazarken şu yöntemi takip etmiştir: Öncelikle âyetleri dil ve belagat kuralları çerçevesinde ele almış, kelimeler üzerine de özenle durmuştur. Kelimeleri mana açısından incelediği gibi sarf-nahiv, kıraat farklılıkları ve belagat/söz sanatı yönünden de incelemiştir. Ayrıca müellif âyetleri yorumlarken “fenkale” veya “fenkule” olarak bilinen soru- cevap yöntemini de kullanarak meselenin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Diğer taraftan musannif âyetleri dil ve belâgat kaideleriyle eski Arap şiirini dikkate alarak aklın ilkeleri ışığında tefsir ederken çok ince tahlillerle kelimelerin ihtiva ettiği mecazi manalarını da keşfetmeye çalışmıştır. Son olarak Zemahşerî âyetleri tefsir ederken genelde onların zahirî manalarıyla yetinmeyip tevile yöntemine de başvurmuş, çıkarımlar yaparak netice varmaya çalışmıştır.⁸⁷

Şüphe yok ki Mu'tezile mezhebi akli çok önemseyip öncelemiştir; yüceltip mutlak doğru olarak kabul etmiştir. Doğal olarak Mu'tezile mensubu olan Zemahşerî de aklın kılavuzluğunu çokça önemsemiştir ve akli naklin önüne geçirmiştir. Binaenaleyh musannife göre akıl nakilden önce gelmektedir. Zira iman akılla gerçekleşir nakil ise ancak aklın uyarılmasına ve gafletten kurtulmasına bir vesiledir. Dahası musannife göre akıl; sünnet, icma ve kıyastan da önce gelmektedir.⁸⁸

Zemahşerî, Mu'tezilî kimliğinin bir gereği olarak mezhebin beş inanç esası olan tevhid, adl, el-menzile beyne'l-menziyeteyn, el-va'd ve'l vaid ve emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münkeri kabullenmiş⁸⁹ ve eser boyunca yorumlarına güçlü bir biçimde de yansımıştır.⁹⁰ *Keşşâf*'ta Mu'tezile mezhebinin görüşleri sadece bunlarla sınırlı değildir.⁹¹

⁸⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 1, s. 331.

⁸⁸ es-Sâvî, *Menhec ez-Zemahşerî...*, s. 93; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 1, s. 330.

⁸⁹ es-Sâvî, *Menhec ez-Zemahşerî...*, s. 107-137.

⁹⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 1, s. 333.

⁹¹ Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*, c. 1, s. 445.

Müellif neredeyse Kur'an'ın zahirî manasının dışında bütün birikim ve çabasını mezhebinin savunmasına hasretmiştir.⁹²

Sonuç olarak *Keşşâf* tefsiri her ne kadar Mu'tezile mezhebinin görüşlerini yaymakla itham edilmiş olsa da tefsir ilmine katkısı olmuştur. Bilhassa belâgatta mahir oluşuyla Kur'an'ın i'caz yönünün açığa çıkmasına katkı sağlamış ve böylece kendisinden sonraki müfessirlerin ilgisine mazhar olmuştur.⁹³

Yukarıda anlatılanlardan yola çıkarak *Keşşâf'ın* harikulade bir tefsir olduğunu söylemek mümkündür.

Keşşâf'ın nasıl bir tefsir olduğunu anlamak için ne yapmalı ve nerelere başvurmalıyız? Evvela bir kişiyi veya eserini tanımak için ilk başvurulması gereken kaynak o musannifin kendi eseri veya eserleridir. Ancak âlimlerin *Keşşâf'ın* lehinde ve aleyhindeki beyanatları da bizim için önemlidir. Meseleye bu cepheden baktığımızda görüyoruz ki *Keşşâf* tefsirini övenlerin ilki de kendi musannifidir. Zemahşerî kendi eserini şu cümlelerle över: “Bu dünyadaki tefsirler sayısızdır ömrümde (ömrüm üzerine yemin onsunki) *Keşşâf* gibisi yoktur. Eğer hidayet istiyorsanız *Keşşâf'ı* okuyun. Çünkü Cehalet hastalık gibidir, *Keşşâf* ise şifâ gibidir.”⁹⁴

Keşşâf tefsirini övenlerden biri de İmam Suyûtî'dir (ö. 911/1505). Suyûtî, “*Nevâhid el-Ebkâr*” adlı eserinde eski müfessirlerden bahsettikten sonra şunları söylemiştir: “Daha sonra belagat ilminde mahir ve işin iç yüzünü bilen bir gurup âlim geldi; işte *Keşşâf'ın* sahibi de bunlardan biridir. Bu zat aynı zamanda belagat alanında da otorite kabul edilip ve bu metaforu/mecazı hakikate götüren yolda yetkili imamdır. Bu nedenle kitabın şöhreti uzak doğudan batıya kadar gitti; dikkatler ona çevrildi ve bu konuda kitabının bir benzeri de görülmedi.”⁹⁵ şeklinde övmüştür. Muhammed Hüseyin Zehebî de (1915-1977) “*et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*” adlı esrinde *Keşşâf* tefsirini övmüş ve belâgat yönünden onun denginde bir tefsirin olmadığını savunmuştur. Zehebî ayrıca Ehl-

⁹² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 1, s. 337.

⁹³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 1, s. 351.

⁹⁴ Süyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, c. 2, s. 280.

⁹⁵ Abdurrahman b. Ebubekir Celaleddin es-Süyûtî, (ö.911/1505), *Nevahidül Ebkar ve Şevavidül Efkar (Haşiyetu's-Suyûtî alâ Tefsiri'l-Beydâvî)*, Camietu Ümmü'l-Kura, Suudi 2005, c. 2, s. 1475.

i sünnet âlimleri dahil kendisinden sonra gelen her müfessirin ondan istifade ettiğini zikretmiştir.⁹⁶

Keşşâf tefsirini öven âlimler olduğu gibi onu yeren âlimler de olmuştur. *Keşşâf*'ı eleştiren âlimlerden biri, tarihçi Zehebî'dir (ö. 748/1348). Zehebî "*Mizânü'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*" adlı eserinde Zemahşerî'nin sâlih bir insan olduğunu ancak insanları Mu'tezile'ye davet ettiği için tefsirinden uzak durulması gerektiğini söylemiştir.⁹⁷ *Keşşâf*'ı eleştirenlerden bir diğeri de İbn Teymiyye'dir (ö. 728/1328). İbn Teymiyye, *Keşşâf* tefsirini bâtil bir tefsir olarak nitelendirmiştir. Ancak İbn Teymiyye'ye göre, Zemahşerî bid'atı fasih ve güzel sözlerle eserinde gizlediğinden dolayı birçok kişinin de bundan haberi yoktur.⁹⁸

Fakat her ne kadar *Keşşâf* tefsiri ve müellifi İ'tizâli yönünden dolayı bir kısım Sünnî âlim tarafından sert bir şekilde eleştirilmiş olsa da, başta Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286), Ebü'l-Berekât en-Neseî (ö. 710/1310) ve Ebü's-Suûd Efendi (ö. 982/1574) gibi Sünnî âlimler tarafından başucu kitabı yapılmıştır. Ayrıca Sünnî âlimler tarafından eser üzerine çok sayıda şerh ve haşiye de yazılmıştır.⁹⁹

Keşşâf tefsiri birçok esere kaynaklık ettiği gibi *Keşşâf*'ın beslendiği kaynaklar vardır. Mustafa es-Sâvî el-Cüveynî (ö.1408/1988), "*Menhecü'z-Zemahşerî fi Tefsiri'l-Kur'an*" adlı eserinde *Keşşâf*'ın kaynakları faslında şu bilgilere yer vermektedir: Zemahşerî birçok alanda çok iyi bir âlimdir. Tefsir konusunda da tesirinde kaldığı üstün bir müellif ve değerli bir âlimle övündüğüne rastlamamaktayız. Evet, Zemahşerî rivayet tefsirini, hadisi, fikhî ve aralarındaki ihtilafları, kıraatı, şiir ve nesri çok iyi bilmektedir. Zaten onun tefsiri de bu ilimlerin ve genel kültürünün yansımasıdır. Öte yandan onun müracaat ettiği ve tefsirini yazarken sarahaten bahsettiği kaynakları da tespit etmemiz gerekmektedir. Mustafa el-Cüveynî'ye göre müellifin zikrettiği bu kaynaklardan bir kısmı

⁹⁶ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, c. 1, s. 443.

⁹⁷ Zehebî, *Mizanü'l-İtidâl fi Nakdi'r-ricâl*, c. 4, s. 78.

⁹⁸ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye (ö.728/1328), *Mukaddime fi Usuli't-Tefsir*, Dımaşk 1936, s. 22.

⁹⁹ Özek, "*El-Keşşâf*", TDV, c. 25, s. 329-330; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, c. 2, s. 280; Carl Brockelmann, *Tarihu el-Edebi el-Arabıyyi*, Abdülhalim Neccar (Çev.), c. 1, s. 216-217 vd.

kelime anlamını esas alan lügavi kitaplardır. Diğerleri ise onun dostlarından olan Mu'tezilî âlimlerin eserleridir.¹⁰⁰

Zemahşerî'nin tefsirine kaynaklık eden farklı ilim dallarına ait başlıca eserler şunlardır:

Tefsirde; 1) Mücahid b. Cebr'in (ö.104/722) "*tefsiri.*" 2) Amr b. Ubeyd el-Mu'tezilî'nin (ö.144/761) "*tefsiri*" Zemahşerî bundan kıraat ve tefsir konusunda nakillerde bulunmuştur. 3) Ebu Huzeyl el-Allâf'ın çağdaşı ve Mu'tezile'den olan Ebubekir el-Esam (ö. 235/949) "*tefsiri:*" Zemahşerî bundan rivayette bulunduğu gibi reddettiği de olmuştur. Ez-Zeccac'ın (ö. 311/923) tefsiri: Müellif bu tefsirde, kelimelere verilen lügat manalarından ve beyân ilminden istifade etmiştir. 4) er-Rummani'nin (ö.384/994) "*et-Tefsîrû'l-Kebîri.*" 5) "*et-Tefsîrû'l-Aleviyyin:*" Bu tefsir çoğu zaman Ali b. Ebi Talib (ö.40/660) ile Ca'fer es-Sadık (ö.148/765) ve bunlar gibi birçok kişiden rivayetlerde bulunmuştur. 6) Zıt ve muhalif grupların tefsirleri: Harici, Rafîzi ve tasavvufî tefsirler.¹⁰¹

Hadiste; *Keşşâf'ta* âyetler tefsir edilirken hadislerden de yararlanılmıştır. Ancak çeşitli hadisler nakledildiği halde Müslim'in (ö. 261/875) "*el-Câmi'u's-şahîh'i*" dışında kaynak zikredilmemiştir.¹⁰²

Kıraatta; 1) Abdullah b. Mes'ûd'un (ö. 32/652-53) "*mushafi.*" 2) Abdullah b. Mes'ûd'un arkadaşı el-Haris b. Suveyd "*mushafi.*" 3) Ubey b. Ka'b'ın (ö. 33/654 [?]) "*mushafi.*" 4) Şam ve Hicazlıların "*mushafları*" ve diğer "*mushaflar.*"

Nahiv ve Lugatta; 1) "*Kitabu Sibeveyhi:*" Zemahşerî bunun eserinden çok faydalanmış ve onu çok yüceltmıştır. 2) İbnü's-Sikkît'in (ö. 244/858) "*Islâhu'l-Mantıkı.*" 3) "*el-Kâmil lil-Müberred*" (ö. 286/900).

¹⁰⁰ Mustafa es-Sâvî el-Cuveynî (ö.1408/1988), *Menhecû'z-Zemahşerî fî Tefsiri'l-Kur'an-i ve Beyani İ'cazih*, Darül Mearif, Kahire 1984, s.79-80.

¹⁰¹ es-Sâvî, *Menhecû'z-Zemahşerî ...*, s. 80-89; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s.325-327; Zemahşerî, *el-Keşşâf...*, c. 1, s. 11.

¹⁰² Özek, "*El-Keşşâf*", TDV, c. 25, s. 329-330.

Edebiyatta; 1) Câhız'ın (ö. 255/869) “*el-Hayavân'ı.*” 2) Ebû Temmâm'ın (ö. 231/846) “*el-Hamâsesi.*” 3) Zemahşerî'nin “*Nevâbiğ'i, “eş-Şâfi” ve “Nesaihu'l-Siğarı.*” vd.¹⁰³

Görüldüğü gibi Zemahşerî çok yönlü bir âlimdir ve alanında otorite kabul edilen âlimlerin eserlerinden de istifade etmiştir. Öte yandan müellif, bütün bu birikim ve erdemlerini de tefsirine yansıtmıştır. Müellifin bu meziyetlerini şöyle sıralayabiliriz;

1. Mütefekkindir.
2. Rivayet tefsirine hâkimdir.
3. Kıraat ilmini ve ihtilaflarını iyi bilmektedir.
4. Dilbilimcidir.
5. Nahiv ilminde özel bir yetkinliğe sahiptir.
6. Fakihtir.
7. Toplumunu ıslah eden manevi bir eğitmandir.
8. İyi bir edebiyatçıdır.¹⁰⁴

Denilebilir ki yukarıda sayılan özellikler çoğunlukla diğer tefsirciler içinde geçerlidir. Cevaben deriz ki, evet doğrudur ama; Zemahşerî Kur'an'ın güzelliklerini açığa çıkarmak için diğer özelliklerin yanında en büyük çabasını meânî, beyân ve bedî ilimlerine hasretmiş ve onları dikkate alarak Kur'an'ı yorumlamıştır. Musannif lügat, nahiv ve belâgat ilimleri sayesinde Kur'an'ın icaz yönünü ve nazım güzelliğini ortaya çıkarmış ve bu özellik hem onu hem de tefsirini farklı bir yere konumlandırmıştır.¹⁰⁵

1.3.Şefâat Kavramı

Hz. Muhammed'e (s.a.v.) risâlet görevi verildiğinde, dönemin müşrik toplumunda şefâat inancı vardı. Onlara göre kıyamet gününde taptıkları putlar onlara şefâat

¹⁰³ es-Sâvî, *Menhecü'z-Zemahşerî ...*, s. 89-91; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 325-327.

¹⁰⁴ es-Sâvî, *Menhecü'z-Zemahşerî...*, s. 93.

¹⁰⁵ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî (ö. 606/1210), *Mefâtuhu'l-Gayb*, Huzur Yayınları, İstanbul 2013, c. 4, s. 152; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, c. 1, s. 328-329; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. 1, s. 433.

edeceklerdir. İslam dini ise, onların bu şefâat anlayışını reddederek “din (kıyamet) gününün yegâne sahibinin Allah (c.c.) olduğunu bildirmiş ve onun izni olmadan hiç kimsenin şefâat edemeyeceğini savunmuştur.

İslam’ın ilk asrında birtakım olayların zuhur etmesinden sonra müslümanlar arasında şefâat tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalar sonucunda şefâatle ilgili üç anlayış ortaya çıkmıştır. Bunlar: Şefâati kabul edenler, reddedenler ve kabul etmekle birlikte çerçevesini daraltanlardır. Bu sebeple müslüman âlimler, şefâatin mahiyeti, kitap ve sünnetin şefâate yaklaşımı üzerine ciddi manada kafa yormuşlardır.

Bizde bu fasılda şefâatin kelime ve literal anlamını verdikten sonra, Ku’ran ve hadislerde şefâat başlıklarıyla meseleyi incelemeye çalışacağız.

1.3.1. Şefâatin Sözcük ve Terimsel Anlamı

Şefâat ile ilgili asıl konumuza geçmeden önce şefâatin ne olduğunu, hangi anlamlarda kullanıldığını, Kur’an ve hadislerin şefâate yaklaşımını izah etmeye çalışacağız.

Şefâat “الشَّفَاعَةُ” kelimesi şef “شَفَعَ” kelimesinden türemiş olup lügat anlamı itibari ile tek olan bir şeyi çift hale getirmek,¹⁰⁶ bir şeyi aynısıyla mezc etmek,¹⁰⁷ tek olan şeyin zıddı,¹⁰⁸ çokluk,¹⁰⁹ Kurban Bayramı,¹¹⁰ birine yardımcı olmak,¹¹¹ desteklemek, suçunun bağışlanmasını ve dileğinin yerine getirmesini sağlamak,¹¹² başkalarına iyi bir yol göstermektir.¹¹³ Ayrıca şefâat kelimesi şu anlamlarda da kullanılmıştır: Başkalarına

¹⁰⁶ İbrahim Mustafa ve Diğerleri, *El-Mu’cemül-Vasit*, el-Mektebetül İslamiye, İstanbul 1989, s. 688.

¹⁰⁷ Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1109), *el-Müfredât*, Safvan Adnan ed-Davudi (Tah.), Daru’l-Kalem, Beyrut 1991, s. 457

¹⁰⁸ Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’küb el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), *el-Kâmûsü’l-Muhît*, Muhammed Naim Arkasusi (Tah.), Muessese er-Risale, Beyrut 2005, s. 733.

¹⁰⁹ Halil b. Ahmed el-Ferahidi (ö. 175/791), *Kitâbü’l-Ayn*, Dr. Abdülhamit Hinrawi (Tah.), Darül-Kütübül-İlmiyye, Beyrut 2002, c. 2, s. 342.

¹¹⁰ Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed ez-Zebîdî (ö.1205/1791), *Tâcü’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, Bir gurup Muhakkik (Tah.), Darül Hidaye, Küveyt 1978, c. 21, s. 279.

¹¹¹ Ebü Abdirrahmân el-Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî) (ö. 175/791), *Kitâbü’l-Ayn*, el-Mahzumi ve el-Samrai (Tah.), Daru Mektebe el-Hilal, Basım Yeri Yok 2005, c. 1, s. 261; Ebü’l-Hüseyin Ahmed b. Fâris el-Hemedânî (ö. 395/1004), *Mu’Cemü Mekâyîsi’l-Luga*, Abdusselam Muhammed Harun(Tah.), Darül Fikr, Beyrut 1979, c. 3, s. 201.

¹¹² Abdulkadir b. Ömer el Bağdadi (ö.1093/1682), *Hizânetü’l-Edeb ve Lübbü Lübbâbi Lisâni’l-‘Arabi*, Abdusselam Muhammed Harun (Tah.), Mektebetül-Ganci, Kahire 1997, c. 3, s. 61.

¹¹³ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 458.

yardımı arzulamak, bir kimseden başkasına şefâatçi olmasını istemek, günahkâr birinin kurtuluşu için yalvarıp yakarmak, rütbe kazanmak için aracı ayarlamak gibi anlamlara gelir.¹¹⁴ Başka bir tanıma göre şef “شفع” kelimesi “vitr”in yani “tek”in zıddıdır. Böyle olunca da sanki ihtiyaç sahibi tek başına ferd iken şefâatçinin ona şefâat etmesiyle çift hale gelmiştir.¹¹⁵ Yukarıdaki tanımlardan en fazla ön plana çıkan mananın “aracı olmak”, “yardım etmek” olduğu görülmektedir. Esasen Kur’an-ı Kerimde de iştikaklarıyla birlikte şefâat bu anlamlarda kullanılmıştır.

Şefâatin terim anlamı ise, başkasına talip olmak, yardımcı olmak,¹¹⁶ başkasına faydalı olmak veya başkasından zarar ve kötülüğü def etmek,¹¹⁷ birine bir şey hibe edip karşılığında ihtiyacı olan başka bir şeyi istemektir.¹¹⁸ Ayrıca şefâat, kıyamet gününde cürüm sahibi mü’minlerin hatalarının bağışlanması,¹¹⁹ hatalı olmayanların ise derecelerinin yükselmesi için Allah’ın (c.c.) iznine bağlı olarak peygamberler ve sâlih kişilerin Allah’a (c.c.) yalvarması, dua ve niyazda bulunmasıdır.¹²⁰ Bir diğer tanıma göre ise Şefâat, kişiyi ihtiyaç duyduğu şeye kavuşturmaktır. Bunlar dünya malı ve kişinin dünyada ihtiyaç duyduğu faydalı şeyler olabileceği gibi; kişiden zararı savan şeylerde olabilmektedir.¹²¹ Bu tanımlardan çıkan sonuca göre ise, birinin affedilmesi için Allah’a (c.c.) yalvarmak, insanlara faydalı olmak, iyiliğe vesile olup zararlı şeylerden sakındırmak şefâat olarak kabul edilmiştir.

Son olarak şefâatin terimsel anlamını somutlaştırmak istersek Fahreddin er-Razî’nin (ö. 606/1210) Şefâat’e ilişkin şu tespitleri faydalı olacaktır. Kıyamet günde Hz. Peygamber’in (s.a.v.) şefâat hakkının olacağı konusunda ümmetin icmâ-ı vardır. Şu

¹¹⁴ Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-Muhît*, s. 733-734.

¹¹⁵ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî (ö. 606/1210), *Mefâtihu’l-Gayb*, Daru İhyai, Beyrut, Üçüncü Baskı 1999, c. 3, s. 495.

¹¹⁶ İbn Ahmed, *Kitabül Ayn*, c. 2, s. 342.

¹¹⁷ Ebü’l-Hasen Kadî’l-Kudât Abdülcebâr b. Ahmed El-Hemedânî (Ö. 415/1025), *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, Abdulkarim Osman (Tah.), Mektebetu Vehbebiye, Kahire 1996, s.688.

¹¹⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. 3, s. 495.

¹¹⁹ El-Kadi Abdunnebi b. Abdurresul el-Ahmet Nekri, *Destur el-Ulema (Câmiu’l-Ulûm fi İstilahat el-Fünûn)*, Hasan Hani fahs (Çev.), Darul-Kutubul-İlmiyye, Beyrut 2000, c.2, s.159.

¹²⁰ Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr (Ö. 711/1311), *Lisânü’l-Arab*, Daru Sadr, Beyrut 1993, c. 8, s. 183; İsmail Karagöz, “Şefâat”, *Dinî kavramlar sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 3, Ankara 2010, s. 612.

¹²¹ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, s. 688.

âyetler de bunun delilidir: “Belki de Rabbin seni övülecek makama yükseltir.”¹²², “Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın.”¹²³ Ancak şefâatin kimleri kapsayacağı noktasında ise ihtilâf vardır. Mu’tezile’ye göre şefâat sadece sevap ehli mü’minler için geçerli olacak ve onların hakkettiklerinden daha fazla fayda kazanmalarına yarayacaktır. Ehl-i sünnete göre ise azabı hakkedenlere de şefâatin faydası olacaktır. Buda ya mahşer meydanında henüz ateşe atılmadan önce gerçekleşecek veya cehennemden çıkarılıp cennete girmelerine vesile olacaktır. Diğer taraftan ise her iki mezhepte kâfirler için şefâat inkâr etmektedir.

1.3.2. Şefâat Kelimesinin Diğer Anlamları

Şefâat kelimesinin müradifleri/eş anlamları şunlardır:

1. Zevc yani çift anlamına gelmektedir:¹²⁴ Fecr sûresinde şöyle buyrulmuştur: “وَالشَّفَعِ وَالْوَثْرِ” “*Ve çifte ve teke.*”¹²⁵

2. “واسطة لقضاء حاجة” aracılık/vasıta anlamına gelmektedir:¹²⁶ “مَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً” “*Kim güzel bir işe aracılık ederse ondan kendisi için bir nasip olur; kim de kötü bir işe aracılık ederse onun da buna denk bir payı olur. Allah her şeyi koruyup hakkını vermektedir.*”¹²⁷

3. “الاعانة” İane/yardım anlamına gelmektedir:¹²⁸ “وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ” “*Allah'tan başka yalvardıklarının (onlara) şefaath/yardım etmeye güçleri yetmez. Ancak bilerek Hakkın şahitleri olan (melekler Allah'ın razı olduğu kuluna şefaath/yardım) eder.*”¹²⁹

4. “الدعاء” dua anlamına gelmektedir: “مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ” “*İzni olmaksızın O'nun katında şefaatte bulunacak kimdir?*”¹³⁰ İbn Manzur (ö. 711/1311), “*Lisânü'l-*

¹²² Kur'an-ı Kerim, *İsra Sûresi*, 17/79.

¹²³ Kur'an-ı Kerim, *Duha Sûresi*, 93/5.

¹²⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, s.457.

¹²⁵ Kur'an-ı Kerim, *Fecr Sûresi*, 89/3.

¹²⁶ Bu bilgiler <https://www.almaany.com/dict/ar-ar/> Arapça internet sitesinden alınmıştır (27.02.2024).

¹²⁷ Kur'an-ı Kerim, *Nisa Sûresi*, 4/85.

¹²⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s.458; Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, c.1, s. 261; Ebu Zer Abdulkadir b. Mustafa el-Muhammed'i, *Eş-Şefaatu fil-Hadisın-Nebevi*, Darül-Kütübül-İlmiyye, Beyrut 2005, s. 23.

¹²⁹ Kur'an-ı Kerim, *Zuhruf Sûresi*, 43/86.

¹³⁰ Kur'an-ı Kerim, *Bakara Sûresi*, 2/255.

Arab” adlı eserinde, Bakara sûresi 255. âyetteki “şefâat” kelimesinin dua anlamına geldiğini söylemiştir.¹³¹

5. “الطالب” Talip, yani bir şeye talip olmak anlamına gelmektedir.¹³²

6. “يَوْمَ الْأَضْحَى” “*Yevmu'l-adhâ*”, “يَوْمَ النَّحْرِ” “*Yevm-İ Nahr*” anlamlarına gelmektedir: İbn Manzur, “*Lisânü'l-Arab*” adlı eserinde Esved b. Yezitten (ö. 75/694) naklen “şefâat” kelimesinin “*yevmu'l-adhâ*” (Kurban Bayramı) anlamına geldiğini kaydeder.¹³³ Râgıb el-İsfahânî’de (ö. 502/1109), “*el-Müfredât’ında*,” şefâati “*yevm-i nahr*” anlamında kullananların olduğunu bildirmektedir.¹³⁴

1.3.3. Kur’an-ı Kerim’de Şefâat

Kur’an’ın en çok işlediği konulardan biri de âhiret hayatıdır. Rabbimiz Ankebût sûresinde şöyle buyurmaktadır: “*Bu dünya hayatı ancak bir eğlence ve oyundan ibarettir. Âhiret yurduna gelince, işte gerçek hayat odur. Keşke bilselerdi.*”¹³⁵ Bu âyetten de anlaşıldığı üzere asıl üzerinde durulması gereken hayat âhiret hayatıdır. Cibril hadisi olarak meşhur olan rivayette de sayılan altı esastan bir tanesi de “âhirete imandır.”¹³⁶ Kalam bilginleri bu altı esas üçe indirgemiş ve usûl-i selâse olarak isimlendirmişlerdir. Bunlar: Ulûhiyet, nübüvvet ve meâddır. Meâd kıyamet ve âhiret demektir. Bu esaslara zarûrât-ı dîniyye (dinî zorunluklar) da denilmektedir. Âhirette iman esas, bünyesinde birçok meseleyi barındırmaktadır. Bu meselelerden bir tanesi de Kur’ân-ı Kerim’in birçok âyetinde mevzu bahis olan şefâat kavramıdır.

Kur’ân’ın nazil olduğu dönemde Mekkeli müşriklerin çok çarpık bir şefâat anlayışları vardı. Onların inanişine göre kıyamette putlar onlara şefâat edeceklerdir. Ancak böyle bir anlayış İslam’ın tevhid prensibine aykırıdır. Zira Yüce Allah (c.c.) onların bu anlayışlarının bir kuruntudan ibaret olduğunu birçok âyette beyan etmektedir. Putların

¹³¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 8, s. 184.

¹³² İbn Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, c. 2, s. 342.

¹³³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 8, s. 183.

¹³⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 457.

¹³⁵ Kur’an-ı Kerim, *Ankebût Sûresi*, 29/64.

¹³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö. 256/870), *el-Câmi’u'l-Müsnedü’s-Sahîhu'l-Muhtasar...*, (*Sahih-i Buhari*), Muhammed Zuheyr b. Nasır (Tah.), Daru Tavki'n-Necat, Beyrut 2001, c. 1, s. 19, hadis no 50.

şefâatinin imkânsızlığını anlatan âyetlerden bir tanesinde Rabbimiz: “Allah’ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve ‘Bunlar Allah katında bizim aracılarımız’ diyorlar. Onlara şöyle de: ‘Göklerde ve yerde Allah’ın bilmediği bir şeyi O’na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O’nun yüce ve münezzeh olduğunda şüphem yoktur.”¹³⁷ buyurmak suretiyle böyle bir anlayışın temelsiz olduğunu hatırlatmaktadır. Diğer taraftan şefâat ile ilgili âyetleri incelendiğinde görülecektir ki, bir kısım âyetler Mekkeli müşriklerin bu temelsiz şefâat anlayışını reddetmekte diğerleri ise şefâatin Allah’ın (c.c.) iznine tabi olduğunu ilan etmektedir.

Şefâat söz konusu olduğunda en çok merak edilen husus ise Hz. Muhammed’e (s.a.v.) şefâat etme yetkisinin verilip verilmeyeceğidir. Âyet ve hadislerden anlaşıldığına göre Hz. Muhammed’i (s.a.v.) diğer peygamberlerden ayıran hususlardan bir tanesi de ona farklı alanlarda şefâat yapma hakkının verilmesidir. Bunlardan en önemlisi de ona verilen büyük şefâat yetkisidir. İsrâ Sûresinde şöyle buyrulmaktadır: “Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, rabbin seni övülmüş bir makama yükseltsin.”¹³⁸ Müfessirler, “övülmüş bir makam” diye çevrilen “makamen mahmûden” cümlesini, kıyamet gününde Hz. Peygamber’e (s.a.v.) verilecek “şefâat makamı” ve “hamd bayrağı” olarak yorumlamışlardır.¹³⁹ Ancak unutulmaması gerekir ki, şefâat yetkisi yalnızca Allah’a (c.c.) aittir ve Allah (c.c.) müsaade ettiği sürece Peygamber (s.a.v.) şefâat yapabilecektir.

Biz de bu bölümde Kur’an-ı Kerimin şefâate yaklaşımını anlamak için, şefâat ile ilgili bir kısım âyetleri tasnif edip muhtasar bir şekilde anlamlarını vermeye çalışacağız.

¹³⁷ Kur’an-ı Kerim, *Yûnus Sûresi*, 10/18.

¹³⁸ Kur’an-ı Kerim, *İsrâ Sûresi*, 17/79.

¹³⁹ Hayrettin Karaman ve Diğerleri, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2020.

1.3.3.1. Şefâat ve Şefâatçıyi Reddeden Âyetler

1. Görünürde şefâatin reddedildiği âyetler

Görünürde¹⁴⁰ şefâatin reddedildiği âyetlerden birinde Yüce Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır:

“وَأَتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ”

“Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimseden şefâat kabul olunmaz, hiçbir kimsenin yerine başkası kabul edilmez; onlara asla yardım da yapılmaz.”¹⁴¹

Taberî (ö.310/923) “*Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*” adlı eserinde bu âyeti yorumlarken şu tespitlerde bulunmuştur: Hiç kimsenin, Allah'a (c.c.) ait bir hakkı bir başkası için yerine getiremeyeceği bir günden korkun çünkü o gün Allah (c.c.) hiçbir şefâatçinin şefâatini kabul etmeyecektir. Taberî, bu ayetin, “*biz Allah'ın çocukları, torunları ve sevenleriyiz dolayısıyla babalarımız Allah'ın (c.c.) yanında şefâatimizi yapacaklardır*” diyen yahudiler hakkında indiğini bildirmiştir. Ancak onların bu iddiası, yüce Allah'ın (c.c.) “*hiç kimseden şefaata kabul olunmaz*” uyarısıyla boşa çıktığını belirtmiştir. Müellife göre, Yüce Allah (c.c.) bu âyetle onların ümitlerini boşa çıkarmış ve kurtuluşun ancak ve ancak küfrü terk edip Peygamber'e (as) uymak, tövbe ve istiğfarda bulunmakla mümkün olduğunu vurgulamıştır.¹⁴²

Konu ile alakalı bir diğer âyette ise;

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمْ الظَّالِمُونَ”

¹⁴⁰ Ebu Abdurrahman Mukbil b. Hadi el-Hemdani (ö.1422/2001), *eş-Şefae*, Darül-Asar, Sana/Yemen 1999, s. 15.

¹⁴¹ Kur'an-ı Kerim, *Bakara Sûresi*, 2/48.

¹⁴² Ebû Ca'fer Muhammed B. Cerîr Et-Taberî (ö. 310/923), *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Mahmut Muhammed Şakir(Tah.), Darüt-Terbiyeti, Mekke Tarih Yok, c. 1, s. 30-34.

*"Ey iman edenler! Alım satım, dostluk ve aracılığın olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah'ın size verdiklerinden O'nun için harcama yapın. Kâfirler zalimlerin ta kendileridir."*¹⁴³ Buyrulmaktadır.

Taberî'ye göre dünya hayatında insanoğlu bir sıkıntıyla karşılaştığında, arkadaş ve dostları ona yardımcı olup sıkıntısını ortadan kaldırmak için seferber oluyolar. Bazen de insanlar mallarından harcayarak, dost ve arkadaşlarını devreye sokarak da problemlerini halledebiliyorlar. İşte Rabbimiz bir önceki âyette olduğu gibi bu âyette de kâfir ve zalimleri ümitsizliği sevk etmiş ve onlar için böyle bir durumun söz konusu olmayacağını belirtmiştir. Öte yandan Taberî'ye göre âyet, ancak inanların birbirlerine şefaati olabileceklerini bildirmiştir.¹⁴⁴

Şefâatin reddedildiği âyetlerden bir tanesi de şudur;

Yüce Rabbimiz Yâsin sûresinde bazı sâlih kimselerin söylediklerini şöyle nakletmektedir:

“ءَاتَّخَذُ مِنْ دُونِهِ آلِهَةً إِنْ يُرَدَّنَ الرَّحْمَنُ بِضُرِّ لَا تُغْنِي عَنِّي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئاً وَلَا يُنْقَدُونَ”

*"Hiç O'ndan başka mâbudlar edinir miyim? Eğer Rahmân bana bir zarar vermek isterse onların şefaati bana hiçbir yarar sağlamaz ve onlar beni kurtaramazlar."*¹⁴⁵

İbn Kesîr (ö. 774/1373) bu ayeti şöyle yorumlamıştır: Eğer Allah (c.c.) birine zarar vermek isterse ne kimsenin şefâati ona fayda verecek ne de kimse onu kurtarabilecektir. Yani ey kâfirler! Allah (c.c.) dışında taptığınız putların ne bir yetkileri söz konusudur ne de Allah'tan (c.c.) gelebilecek sıkıntı ve azabı def edecek bir göce sahiptirler.¹⁴⁶

Her üç âyet birlikte değerlendirildiğinde ortaya şu sonuç çıkmaktadır: Kıyamet gününün tek sahibi Allah'tır (c.c.). Kâfirlerin şefâat konusunda putlarına güvenmeleri ve putlarının onları azaptan kurtarma düşünceleri asılsız ve mesnetsizdir.

2. Görünürde şefâatçinin reddedildiği âyetler.

¹⁴³ Kur'an-ı Kerim, Bakara Sûresi, 2/254.

¹⁴⁴ Taberî, Câmiu'l-Beyân..., c. 5, s. 382-384.

¹⁴⁵ Kur'an-ı Kerim, Yâsîn Sûresi, 36/23.

¹⁴⁶ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl B. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr (Ö. 774/1373) Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm, Muhammed Hüseyin (Tah.), Darül-Kütübül-İlmiyye, Beyrut 1998, c. 6, s. 506-507.

Yüce Allah (c.c.) En'âm sûresinde şöyle buyurmaktadır:

“وَ أَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْسِرُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ”

“Kendileri için rablerinden başka bir koruyucu ve bir aracı bulunmaksızın O'nun huzurunda toplanmanın kaygısını duyan insanları onunla (Kur'an) uyar ki günahlardan sakınsınlar.”¹⁴⁷

İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), “Rûhu'l-Beyân” adlı eserinde bu ayeti şöyle tahlil etmektedir: “O'nun huzurunda toplanmanın kaygısını duyanlar.” Yani Allah'ın (c.c.) huzuruna gönderilip toplanmak istemeyeceklerdir. Çünkü onlar kesin kesiyorlar ki o gün Allah'ın (c.c.) huzurunda onun izni olmadan hiç kimsenin hiç kimseye ne faydası ne de zararı dokunabilir. Ne bir arkadaş veya dostun ne de bir şefâatçinin onlara şefâati fayda vermeyecektir. Fayda veya şefâat ancak Allah'ın (c.c.) izin ve müsaadesiyle mümkün olabilir.¹⁴⁸

Konu ile alakalı başka bir âyette ise şöyle buyrulmuştur:

“وَذَرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَعَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَذَكَرَ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَإِنْ تَعِدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذُ مِنْهَا أُولَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ”

“Dünya hayatının aldattığı, dinlerini bir oyuncak ve eğlence edinen kimseleri bir tarafa bırak. Yaptıkları sebebiyle hiç kimsenin bir felâket yaşamaması için Kur'an ile nasihat et. O kimse için, Allah'tan başka ne koruyucu vardır ne de şefaatçi! O, bütün varını fide olarak verse, yine de ondan kabul edilmez. Onlar, yapıp ettikleri yüzünden felâkete sürüklenmiş kimselerdir. İnkâr ettiklerinden dolayı onlar için kaynar sudan ibaret bir içecek ve elem verici bir azap vardır.”¹⁴⁹

Reşîd Rızâ (ö. 1354-1935), bu âyetle ilgili şunları söylemiştir: O gün Allah'tan (c.c.) başka onlara yardım edecek ne bir dost ve arkadaşları ne de onların sorumluluklarını üstlenecek bir yakınları olacaktır. Bunun yanı sıra Yüce Allah (c.c.) nezdinde böylelerine

¹⁴⁷ Kur'an-ı Kerim, En 'âm Sûresi, 6/51.

¹⁴⁸ İsmâil Hakkı b. Mustafa el-İstanbulî (ö. 1137/1725), Rûhu'l-Beyân, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts. c.3, s.34.

¹⁴⁹ Kur'an-ı Kerim, En 'âm Sûresi, 6/70..

şefâat edecek bir şefâatçi de bulunmayacaktır. Müellife göre her kim Allah'ın (c.c.) rızasını kazanmadan mahşer alanına gelirse, yaptığı kötülüklerden dolayı yüzünün rengi atacak ve üzüntüsü yüzünden okunacaktır.¹⁵⁰

Şefâatçinin reddedildiği bir diğer âyet ise;

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هُوَ لَاءِ شَفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ قُلْ أَتَنْتَوُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ“
”فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ“

“Allah'ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve “Bunlar Allah katında bizim aracılarımız” diyorlar. Onlara şöyle de: Göklerde ve yerde Allah'ın bilmediği bir şeyi O'na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O'nun yüce ve münezzehtir olduğunda şüphem yoktur.”¹⁵¹ Buyrulmaktadır.

Muhammed Ali Es-Sabûni'ye (ö. 1442/2021) göre Yüce Allah (c.c.) bu âyet ile kâfir ve müşrikleri azarlamakta ve şöyle buyurmaktadır: Siz aslı astarı olmayan bir şeyi uydurup onu Cenâb-ı Hakk'a isnad ediyorsunuz. Hâlbuki görme ve duyma kabiliyetinden mahrum ve aynı zamanda taşlardan yaptığınız putların Yüce Allah'ın (c.c.) yanında hiçbir değerleri yoktur ve asla şefâat de edemeyeceklerdir. Hakikat apaçık ortadayken ve Yüce Allah'ın (c.c.) ilmi her şeyi kuşatmış ve allâmü'l-guyûb sıfatına sahip iken siz yerde ve gökte haşa Cenâb-ı Hakk'a bilmediklerini mi öğretmeye çalışıyorsunuz? Heyhat anlattıklarınızın hiçbir geçerliliği yoktur ve Yüce Allah (c.c.) anlattıklarınızdan da beridir.¹⁵²

Söz konusu âyetlerden biri de Yâsîn sûresinde geçmektedir.

Cenab-ı Hak cehennem ehlinin söylediklerini şöyle naklediyor:

”ءَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ إِيْهَةً إِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمَنُ بِضُرٍّ لَا تُغْنِي عَنْهُمْ شَيْئاً وَلَا يَقْدِرُونَ“

“Hiç O'ndan başka mâbudlar edinir miyim? Eğer Rahmân bana bir zarar vermek isterse onların şefaati bana hiçbir yarar sağlamaz ve onlar beni kurtaramazlar.”

¹⁵⁰ Muhammed Reşîd b. Ali b. Rızâ (ö.1354-1935), *Tefsîrü'l-Şur'âni'l-Hakîm (Tefsîrü'l-Menâr)*, el-Hey'etül-Mısriyye (Nşr.), Basım yeri yok 1991, c.7, s. 433-434.

¹⁵¹ Kur'an-ı Kerim, *Yûnus Sûresi*, 10/18.

¹⁵² Muhammed Ali Es-Sabuni (ö. 1442/2021), *Safvetü't Tefasir*, Darüss-Sabuni (Nşr.), Kahire 1997, c. 1, s. 537.

Muhammed Mahmud el-Hicâzî (ö.1972.) “*et-Tefsiru'l-Vâdih*” adlı eserinde bu âyeti şöyle yorumlamıştır: Size hiçbir şekilde menfaati dokunmayacak, şefâat de etmeyecek, görmeyen ve duymayanlara mı kulluk ediyorsunuz? Şayet Allah (c.c.) size zarar vermek isterse onu da sizden defetme gücüne sahip olmayanları mı ilah ediniyorsunuz? Bu durum elbette akıl karı değildir. Öte yandan bilinmelidir ki şefâat yetkisi ve izni sadece Yüce Allah’a (c.c.) aittir. O halde yol yakınken bu yanlıştan vazgeçmelisiniz.¹⁵³

Konuya dair başka bir âyette ise;

(102)فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَكُونُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ, (101)وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ, (100)فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ”

“Şimdi bizim ne şefaathçilerimiz var ne de samimi bir dostumuz.” “Ah keşke bizim için bir dönüş daha olsa da mü’minlerden olsak!”¹⁵⁴ buyrulmuştur.

Taberî bu âyeti şöyle tefsir etmektedir: Kâfir ve müşrikler, âhiret gününde Allah’ın (c.c.) huzurunda onlara şefâat edecek kimseyi bulamayacaklardır. Onların taptıkları ve ümit besledikleri putlarının da başkasına zarar veya fayda verecek bir güçleri de olmayacaktır. Peki, buna rağmen yerde ve gökte onların size şefaath edeceklerini mi sanıyorsunuz? Hayır bu beklentiniz asla gerçekleşmeyecektir. Ayrıca bilmelisiniz ki kıyamet gününde ne taptığınız putlar ne dost ve arkadaşlarınız nede meleklerden hiçbir şefaathçi bulamayacaksınız.¹⁵⁵

Konuyla alakalı Secde Sûresinde de;

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا شَفِيعٍ
”أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ”

“Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden Allah’tır. Onsuz size ne bir dost ne bir şefaathçi bulunur. Hâlâ düşünüp ders almaz mısınız?”¹⁵⁶ Buyrulmaktadır.

¹⁵³ Muhammed Mahmud el-Hicazi (ö.1972.), *Et Tefsirul Vadih*, Darül-Ceylül-Cedid (Nrş.), Beyrut 1992, c.3, s. 18 0.

¹⁵⁴ Kur’an-ı Kerim, *Şuarâ Sûresi*, 26/100-102.

¹⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân...*, c. 11. s. 373.

¹⁵⁶ Kur’an-ı Kerim, *Secde Sûresi*, 32/4.

Taberî ise bu âyeti şöyle yorumlamıştır: Yüce Allah (c.c.) bu âyetle insanları uyarılmış ve şöyle buyurmuştur: Ey insanlar! Şayet Allah (c.c.) size zarar vermek isterse ona karşı size yardım edecek hiç kimseyi bulamazsınız ve Eğer Allah (c.c.) günahlarınızdan dolayı size azap edecek olursa da hiçbir şefâatçiyi bulamazsınız buyurmuştur.

Konuyla alakalı son âyetimiz mü'min Sûresinde yer almaktadır.

“وَأَنْذَرُ هُمْ يَوْمَ الْأَرْزَاقِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاطْمِئِنُّ مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٌ يُطَاعُ”

“Yaklaşan gün konusunda onları uyar; çünkü dehşet içinde yutkunurlarken yürekleri ağızlarına gelmiş olacak; zalimlerin ne bir dostu ne de sözü dinlenir bir şefaathçisi olacaktır.”¹⁵⁷ Buyrulmaktadır.

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) bu âyeti şöyle yorumlamıştır: Mu'tezile'nin çoğu bu âyeti gerekçe göstererek günahkârlar için şefâatin de sözü dinlenen bir şefâatçinin de olmayacağını savunmuşlardır. Ancak Ehl-i sünnet birkaç yönden onlara itirazda bulunmuşlardır. Râzî, Ehl-i sünnetin itirazlarını şöyle sıralamıştır: 1. Allah bu ayette onlar için sözü dinlenen ve talebi karşılanan hiçbir şefâatçinin olmayacağını bildirmiştir. Çünkü Allah'a (c.c.) sözünü dinlettirebilecek hiç yaratılmış yoktur. Fakat âyet mutlak olarak hiçbir şefâatçinin olmayacağını belirtmemiştir. 2. Âyette zikri geçen zalimler Allah'ın (c.c.) âyetleriyle mücadele eden kâfirlerdir ve onlarla sınırlı kalması gerekir. 3. Âyet, bir kısım zalimin Şefâatçi bulamayacağını kastetmiştir.¹⁵⁸

1.3.3.2. Şefâat ve Şefâatçiyi Şartlı Olarak İspat Eden Ayetler

1. Şefâati şartlı olarak ispat eden âyetler.

Yüce Allah (c.c.) Taha sûresinde şöyle ferman etmektedir:

“يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أِذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا”

¹⁵⁷ Kur'an-ı Kerim, Mü'min Sûresi, 40/18.

¹⁵⁸ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî (ö. 606/1210), *Mefâtihu'l-Gayb*, Daru İhyai, Beyrut, Üçüncü Baskı 1999, c. 27, s. 503.

“O gün -Rahmânın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna- şefaatin bir yararı olmaz.”¹⁵⁹

İmam Maturidî'ye (ö. 333/944) göre bu âyetin iki anlama gelmesi muhtemeldir: Birincisi, şefâatin onlara faydası olmayacak. Çünkü o gün ancak rahmanın izin verdiği kişiler şefâat edebileceklerdir. İkincisi ise, şefâat ancak dünyada Allah'ı (c.c.) hâlis bir şekilde birleyenler ve Allah'ın (c.c.) kendilerinden razı olduğu ve izin verdiği kişilere olabilecektir.¹⁶⁰

Konuyla alakalı Zuhruf sûresinde ise şöyle buyrulmuştur:

“وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ”

“O'nu bırakıp taptıkları şeyler şefaata edemezler. Ancak bilerek hakka şahitlik edenler şefaata edebilirler.”¹⁶¹

Hafız İbn Kesir'e (ö. 774/1373) göre Allah'ın (c.c.) dışında taptıkları putlar şefâat edemeyeceklerdir. Çünkü onların öyle bir gücü yoktur. Ancak basiret ve bilgiyle hakka şahitlik edenlerin şefâati Allah'ın (c.c.) izniyle faydası olacaktır.¹⁶²

Şefâati şartlı olarak ispat eden âyetlerden Necm sûresi 26. âyette ise;

“وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئاً إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى”

“Göklerde nice melekler vardır ki, Allah dilediği ve razı olduğu kulları için izin vermedikçe onların bile şefaati hiçbir fayda sağlamaz.”¹⁶³ buyrulmaktadır.

Yüce Allah (c.c.) bu âyette, putlara tapanları ve Mekkeli müşriklerin ileri gelenlerini şiddetli bir şekilde azarlamakta ve şöyle buyurmaktadır: Eğer melekler, Allah'ın (c.c.) kendilerinden razı olduğu kişilere bile ancak onun izniyle şefâat

¹⁵⁹ Kur'an-ı Kerim, *Tâhâ Suresi*, 20/109.

¹⁶⁰ Ebû Mansûr Muhammed B. Muhammed El-Mâtürîdî (Ö. 333/944), *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, Mecdi Baslum (Tah), Darul Kitap, Beyrut 2005, c. 7, s. 310.

¹⁶¹ Kur'an-ı Kerim, *Zuhruf Suresi*, 43/86.

¹⁶² İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 7, s. 221.

¹⁶³ Kur'an-ı Kerim, *Necm Sûresi*, 53/26.

edebileceklerse ya Allah'ın (c.c.) kendilerinden razı olmadıklarına nasıl şefâat edecekler.¹⁶⁴

Sonuç olarak Kur'ân şefâati toptan reddetmemekte ancak yanlış olan anlayışları da tashih etmektedir. Bunlar; a) Allah'ın (c.c.) dışında kendilerine ibadet edilenler asla şefâat edemeyeceklerdir. b) Allah'tan (c.c.) başkalarına ibadet edenlere de asla şefâat edilmeyecektir. c) Allah'a (c.c.) inanan ve ona ibadet edenler ise ancak Allah'ın (c.c.) kendilerinden razı olduğu ve izin verdiği takdirde şefâat gerçekleşebilecektir.

2. Şefâatçiyi şartlı olarak ispat eden âyetler.

Yüce Allah (c.c.) Bakara sûresinde şöyle buyurmaktadır:

“مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ”

“O'nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaata edemez.”¹⁶⁵

Teberî bu âyetin tefsiri ile alakalı şu tespitte bulunmuştur: Müşrikler “biz bu putlara ancak bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz” diyorlardı. Yüce Allah (c.c.) ise, yer, gök ve ikisinin arasındaki her şeyin mülkiyeti benim elimdedir ve benden başka hiç kimse kendisine ibadet edilmeye layık değildir buyurmaktadır. Ayrıca Rabbü'l-âlemîn, şunu bilin ki ibadet ettiğiniz putların benim yanımda hiçbir değeri yoktur ve benim iznim olmadan hiç kimse şefâat de edemeyecek buyurmak suretiyle onların iddialarını ve ümitlerini boşa çıkarmaktadır.¹⁶⁶

Konuyla alakalı Yunus sûresinde ise;

“إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُدِيرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَافِعٍ إِلَّا بِإِذْنِهِ”

“Kuşkusuz rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da (yarattığı) arşa hâkim olan, her işi yöneten Allah'tır. O izin vermedikçe şefâat edecek biri de yoktur. İşte

¹⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*..., c. 22, s. 529.

¹⁶⁵ Kur'an-ı Kerim, *Bakara Sûresi*, 2/255.

¹⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*..., c. 5, s. 395.

*bu Allah sizin rabbinizdir, öyleyse O'na kulluk ediniz. Bunları düşünmez misiniz? ”¹⁶⁷
Buyrulmaktadır.*

Ebü'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983) bu âyeti şöyle yorumlamıştır: Kâfirler, putlara ve meleklerle ibadet ediyor ve bunlar Allah'ın (c.c.) yanında şefâatçilerimizdir diyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah (c.c.), melekler ve peygamberler dahil olmak üzere şefâat ancak Allah (c.c.) izin verdikten sonra mümkün olabilecektir. Buyurdu.¹⁶⁸

Teberî ise bir önceki âyette olduğu gibi bu âyetin yorumunda da şefâat izninin Allah'a (c.c.) ait olduğunu ve Allah (c.c.) izin vermediği sürece hiç kimsenin şefâat edemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca müellife göre âyet, işitmeyen, görmeyen ve hiçbir şura sahip olmayan putlara değil, Allah'a (c.c.) kulluk edilmesi gerektiğinin vurgulamıştır.¹⁶⁹

Son olarak Enbiya Sûresinde ise;

"يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ ارْتَضَىٰ وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ"

“Allah onların önlerindeki de arkalarındaki de (bildiklerini de bilmediklerini de) bilir. Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaata edemezler ve Allah korkusundan titrerler! ”¹⁷⁰ Buyrulmuştur.

Mâverdi'ye (ö. 450/1058), göre “Onlar Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaata edemezler.” İle ilgili iki ihtimal söz konusudur: Bunlar; ya dünyadayken Allah'ın (c.c.) razı olduğundan başkasına şefâat edemeyecekler veya kıyamet gününde Allah'ın (c.c.) razı olduğundan başkasına şefâat edemeyeceklerdir.¹⁷¹

Teberî bu âyeti tahlil ederken şu yorumda bulunmuştur: Şefâatin gerçekleşebilmesi için Allah'ın (c.c.) izin ve rızasının şart olduğuna vurgu yapmıştır. Meleklerle gelince onlar

¹⁶⁷ Kur'an-ı Kerim, *Yûnus Sûresi*, 10/3.

¹⁶⁸ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî (ö. 373/983), *Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkindî/ Bahrû'l-'ulûm*, Şeyh Ali Muhammed vd. (Tah), Darul-Kütübil-İlmiyye, Beyrut 1993, c. 2, s. 103.

¹⁶⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân...*, c. 15, s. 18.

¹⁷⁰ Kur'an-ı Kerim, *Enbiyâ Sûresi*, 21/28.

¹⁷¹ Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdi (ö. 450/1058), *Tefsîrü'l-Kur'ân* (en-Nüket ve'l-'Uyûn), Abdülmaksut b. Abdurrahim (Tah), Darul-Kütübil-İlmiyye, Beyrut 2010, c. 3, s. 443.

da ancak O'nun (c.c.) kendilerinden razı olduğu kişilere şefâat edebileceklerdir. Öte yandan müellif, Allah'ın (c.c.) kendilerinden razı olduğu kişilerde ancak Allah'ın (c.c.) bir olduğuna şehadet edenlerdir.¹⁷² şeklinde yorum yapmıştır.

1.3.4. Hadislerde şefâat

Âhiret hayatı ile ilgili bilgi kaynağı akıl değil nakildir/sem'iiyâtır. İslam'da âhiret hayatı ile ilgili bilgi kaynaklarımız Allah'ın (c.c.) kitabı Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sünnetidir. şefâatte uhrevi bir mesele olduğundan ötürü onun muhtevasını da ancak âyet ve hadislerden öğrenebilmekteyiz. Âyet ve hadislerden de anlaşıldığına göre Hz. Peygamber (s.a.v.) çeşitli alanlarda şefâat yetkisine sahip olacaktır. Bu şefâatlerden en önemlisi de şefâat-i uzmâdır. Rabbimiz İsrâ sûresinde şöyle buyurmaktadır: “*Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, rabbini seni övölmüş bir makama yükseltsin.*”¹⁷³ Müfessirler göre “övlmüş bir makam” olarak çevrilen “makamen mahmûden” cümlesi, kıyamet gününde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) verilecek şefâat yetkisidir. Ayrıca onlara göre kıyamette kendisine verilecek “*hamd bayrağı*” anlamına da gelmektedir.¹⁷⁴ Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şefâatine işaret eden başka bir ayette Muhammed sûresinde geçmektedir: “*Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur. Kendi günahın için, erkek kadın mü'minler için Allah'tan af dile. Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir.*”¹⁷⁵ Buyrulmaktadır. Râzî'ye göre Yüce Allah (c.c.) bu âyetle Peygamberine (s.a.v.), günahkâr mü'minler için istiğfarda bulunmasını emretmektedir. Allah (c.c.) Peygamberine (s.a.v.) günahkârlar için istiğfarı emrediyorsa o zaman şüphe yok ki Allah (c.c.) onun istiğfarını kabul ederek onu onurlandıracaktır. Böylece “*şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın*”¹⁷⁶ müjdesi tecelli edecektir.¹⁷⁷ Ayrıca Kurtubî'de (ö. 671/1273) Muhammed

¹⁷² Taberî, *Câmiu'l-Beyân...*, c. 18, s. 429.

¹⁷³ Kur'an-ı Kerim'anı Kerim, İsrâ Sûresi, 17/79.

¹⁷⁴ Karaman, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Teşsiri*, c. 3, s. 513-512.

¹⁷⁵ Kur'an-ı Kerim, Muhammed Sûresi, 47/19.

¹⁷⁶ Kur'an-ı Kerim, Duhâ Sûresi, 93/5.

¹⁷⁷ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî (ö. 606/1210), *Me'alimü Usuli'd-Din*, Taha Abdurreuf (Tah), Darul-Kütübül-Arabiyye, Lübnan Tarih yok, s. 133.

sûresi 19. âyetle ilgili şu tespitite bulunmuştur: Yüce Allah (c.c.) bu âyetle Hz. Muhammed'in (s.a.v.) günahkârlar için şefâat yapmasını emretmektedir.¹⁷⁸

Daha önce âyetler ışığında Şefâati izah etmeye çalışmıştık, şimdi ise hadisler ışığında izah etmeye çalışacağız. Zira meşhur hadis kaynaklarında Şefâat ile ilgili çok sayıda rivayet bulunmakta ve bu rivayetler şefâatin mahiyetini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Aşağıda Şefâat ile ilgili hadisleri ana hatlarıyla açıklamaya çalışacağız.

1. **Rasulullah'a (s.a.v.) şefâat-i uzma yetkisinin verilmesine dair hadisler.**

Ebu Hüreyre (ö. 58/678) (r.a.) kanalıyla gelen bir hadise göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Kıyamet gününde, insanlar birbirlerine girecekler ve kendilerine şefaata etmeleri için peygamberlere müracaat edecekler. Sırasıyla Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa ve en sonunda Hz. İsa'ya (Aleyhimi's-Selam) ricada bulunacaklar. Ancak isimlerini saydığımız bütün bu peygamberler insanlardan gelen bu şefaata talebini bir sonraki Nebiye havale edecekler, sonunda Hz. İsa'nın (as) işaretleriyle insanlar Rasulullah (Sallallahu Aleyhi ve Sellem)'e ulaşarak taleplerini ileteceklerdir.”* Buhari'de (ö. 256/870) geçen hadisin devamında ise *يَا اٰذْهَبُوا اِلَى غَيْرِي اذْهَبُوا اِلَى مُحَمَّدٍ، فَيَأْتُونَ مُحَمَّدًا فَيَقُولُونَ؛ مُحَمَّدُ اَنْتَ رَسُوْلُ اللهِ وَخَاتِمُ الْاَنْبِيَاءِ، وَقَدْ عَفَرَ اللهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ، اَشْفَعُ لَنَا اِلَى رَبِّكَ اَلَا تَرَى اِلَى مَا نَحْنُ فِيْهِ، فَاَنْطَلِقُ فَاْتِي تَحْتِ الْعَرْشِ، فَاَقْعُ سَاجِدًا لِرَبِّي عَزَّ وَجَلَّ، ثُمَّ يَفْتَحُ اللهُ عَلَيَّ مِنْ مَحَامِدِهِ وَحُسْنِ النَّسَاءِ عَلَيْهِ سَيِّئًا، فَيَقِيْلُ: يَا مُحَمَّدُ اَرْفَعُ رَاسَكَ سَلْ تُعْطَهُ، وَاشْفَعُ نَسْفَعُ فَاَرْفَعُ رَاسِي، فَاَقُوْلُ: اُمَّتِي يَا رَبِّ،... لَمْ يَفْتَحْهُ عَلَيَّ اَحَدٍ قَبْلِي، ثُمَّ يَقَالُ: يَا مُحَمَّدُ اَرْفَعُ رَاسَكَ سَلْ تُعْطَهُ، وَاشْفَعُ نَسْفَعُ فَاَرْفَعُ رَاسِي، فَاَقُوْلُ: اُمَّتِي يَا رَبِّ، اُمَّتِي يَا رَبِّ يَا رَبِّ”* *“O da: ‘Ben buna yetkili değilim. Lakin Muhammed'e (asm) gidin!’ diyecek. Böylece bana gelecekler. Ben onlara: ‘Ben şefaate yetkiliyim!’ diyeceğim. Rabbimin huzuruna çıkmak için izin talep edeceğim. Bana izin verilecek. Önünde durup Allah'ın ilham edeceği ve şu anda muktedir olamayacağım hamdlerle Allah'a hamdü senada bulunacak, sonra da Rabbime secdeye kapanacağım. Allah'ı Teala: 'Ey Muhammed, başını kaldır! Dilediğini söyle, söylediğine kulak verilecek. Ne arzu ediyorsan iste, talebin yerine getirilecektir! Şefaatte bulun, şefaatin kabul edilecektir!’*

¹⁷⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Ḳur'ân*, Ahmet Berduni ve İbrahim Atfiş (Tah.), Darül-Kütübül-Mısriyye, Kahire 1963, c. 16, s. 242.

buyuracak. Ben de: 'Ey Rabbim! Ümmetimi, ümmetimi istiyorum!' diyeceğim."¹⁷⁹
Buyurmuştur.

Bu hadisten anlaşıldığına göre ilk ve büyük şefâat dediğimiz şefâat-i uzmâ yetkisi Hz. Muhammed'e (s.a.v) verilecek ve bütün peygamberler içerisinde ilk şefâati Allah'ın (c.c.) izniyle O yapacaktır. Ancak dikkatlerden kaçmaması gereken bir husus var ki oda şefâatin ancak Allah'ın (c.c.) izniyle gerçekleşebileceğidir. Zaten şefâatin ispatıyla ilgili âyetlerde de Allah'ın (c.c.) iznine vurgu yapılmaktadır.

Yine Buhari'nin (ö. 256/870) Cabir b. Abdullah'a (r.a.) (ö. 78/697) dayandırdığı bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“أَعْطَيْتُ حَمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ قَبْلِي: نُصِرْتُ بِالرُّعْبِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ، وَجُعِلَتْ لِي الْأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا، فَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي أَدْرَكْتُهُ الصَّلَاةَ فَلْيُصَلِّ، وَأَجَلْتُ لِي الْمَغَانِمَ وَلَمْ تَحُلْ لِأَحَدٍ قَبْلِي، وَأَعْطَيْتُ الشَّفَاعَةَ، وَكَانَ النَّبِيُّ يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً وَبُعِثْتُ إِلَى النَّاسِ عَامَّةً”

“Benden önceki nebilerden hiç birisine verilmeyen beş şey bana verildi: Bir aylık yol kadar yerden (düşmanımın kalbine) korku (salmak) ile yardım olundum (desteklendim). Yer(yüzü) bana mescid (namazgâh) ve temiz kılındı. Dolayısıyla her kime namaz vakti gelirse bulunduğu yerde namazını kılsın. Bana ganimetler helal kılındı. Halbuki benden önce hiçbir (peygambere) helal kılınmamıştı. Bana şefaati etme yetkisi verildi. Daha önce her peygamber özellikle kendi kavmine gönderiliyordu. Ben ise bütün insanlara gönderildim.”¹⁸⁰

Bu rivayette de açık bir şekilde şefâatin varlığına vurgu yapılmış ancak şefâatin Allah'ın (c.c.) iznine bağlı olduğu belirtilmiştir. Aksi taktirde isteyen istediği gibi cennete girecektir diye bir kaide söz konusu değildir.¹⁸¹

179 Buhârî, *Sahih-i Buhari*, c. 1, s. 19, hadis no 50; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875) *el-Câmi'u's-Sahih*, Muhammed Fuad (Tah.), Daru İhyai, Beyrut Tarih Yok, c. 1, s. 186.

180 Buhârî, *El-Câmiu's-Sahih*, c. 1, s. 74, hadis no. 335; Müslim, *el-Câmi'u's-Sahih*, c. 1, s. 370, Hadis no.521; Ebû Abdurrahmân Ahmed B. Şuayb En-Nesâî (Ö. 303/915), *Es-Sünen* Abdulfettah abu Ğudde (Tah.), el-Matbuatül-İslamiyye, Haleb 1986, c. 1, s. 209, hadis no. 432; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî (Ö. 255/869), *Es-Sünen*, Hüseyin Selim (Tah.), Darü'l-Muğni, Riyad 2000, c. 2, s. 783, hadis no.1429.

181 Hemdani, *eş-Şefae*, s. 49.

Konuyla ilgili başka bir hadiste ise;

“عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ (صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ) قَالَ: لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ يَدْعُوهَا فَأُرِيدُ أَنْ أَخْتَبِيَ دَعْوَتِي شَفَاعَةً لَأُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ”

Ebû Hüreyre"den (ö. 58/678) (r.a.) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Her peygamberin niyaz ettiği bir duası vardır. Ben de duamı kıyamet gününde ümmetime şefaata etmek için saklamak istiyorum.*”¹⁸²

Yukarıdaki hadisten anlaşıldığına göre her peygamberin muhakkak kabul olacağı bir duası vardır ve Allah Resulü ’de (s.a.v.) o duasını âhirette ümmetinin affi için bırakmıştır. Buda şefaatin varlığına dair güçlü bir delildir.

1. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) cennette ilk şefaata eden kişi olmasıyla ilgili hadis.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنَا أَوَّلُ النَّاسِ يَشْفَعُ فِي الْجَنَّةِ وَأَنَا أَكْثَرُ الْأَنْبِيَاءِ تَبَعًا

Enes b. Malik'ten (ö. 93/711-12) (r.a.) nakledildiğine göre Resulullâh (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Ben cennet için şefaata edecek ilk insanım ve peygamberlerin en çok tabi-i bulunanı da benim.”¹⁸³

2. Allah Resûlü’nün (s.a.v.) büyük günah işleyenlere yönelik yapacağı şefaata ilgili hadis.

İbn Mâce (ö. 273/887), Ebû Musa el-Eş’arî’nin (ö. 42/662-63) (r.a.) şefaata ile ilgili rivayet ettiği bir hadisi şöyle anlatmaktadır:

خَيْرُتُ بَيْنَ الشَّفَاعَةِ، وَبَيِّنَ أَنْ يَدْخُلَ نِصْفُ أُمَّتِي الْجَنَّةَ، فَاخْتَرْتُ الشَّفَاعَةَ، لِأَنَّهَا أَعْمُ وَأَكْفَى، أَتْرُونَهَا لِلْمُنْتَفِعِينَ؟ “لَا، وَلَكِنَّهَا لِلْمُذْنِبِينَ، الْخَطَّائِينَ الْمُتَلَوِّثِينَ”

Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Bana, şefaata etme ya da ümmetimin yarısının cennete girmesi hakkında tercih yapma fırsatı verildi; ben şefaata etmeyi seçtim. Çünkü o daha kapsamlı ve daha yeterlidir. Siz şefaatinin takva sahibi mü’minler için mi*

¹⁸² Buhârî, *El-Câmiu’s-Sahîh*, c. 6, s. 84, hadis no. 6305.

¹⁸³ Müslim, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, c. 1, s. 188, hadis no.196.

olacağını sanırsınız? Hayır. Aksine o, günahkârlar, çok hata işleyen ve kirlenenler içindir.”¹⁸⁴

İbn Mâce’de geçen bu hadis daha da detay vermekte ve şefâatin sadece iyi insanların derecelerini yükseltmek için değil hata ve günah bataklığına dalanlara da olacağını bildirmektedir.

3. Rasulüallah’ın (s.a.v) cennet ehlinin derecelerinin yükselmesi için yapacağı şefâatle ilgili hadis.

Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim (ö. 261/875) “*El-Câmiu’s-Sahîhlerinde*” Ebu Musâ el-Eş’arîden (ö. 42/662-63) rivat edilen şefâat ile ilgili bir hadisi şöyle nakletmektedirler:

قَالَ: يَا ابْنَ أَخِي أَقْرَأَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ السَّلَامَ، وَقُلْتُ لَهُ: اسْتَغْفِرْ لِي. وَاسْتَخْلَفَنِي أَبُو عَامِرٍ عَلَى النَّاسِ، فَمَكَثْتُ يَسِيرًا ثُمَّ مَاتَ، فَزَجَعْتُ فَدَخَلْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَيْتِهِ عَلَى سَرِيرٍ مُرْمَلٍ وَعَلَيْهِ فِرَاشٌ، فَذُتُّ رِمَالُ السَّرِيرِ بِظَهْرِهِ وَجَنْبَيْهِ، فَأَخْبَرْتُهُ بِخَبْرِنَا وَخَبَرَ أَبِي عَامِرٍ، وَقَالَ: قُلْ لَهُ اسْتَغْفِرْ لِي، فَدَعَا بِمَاءٍ فَتَوَضَّأَ، ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ فَقَالَ: «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعَبِيدِ أَبِي عَامِرٍ». وَرَأَيْتُ بَيَاضَ إِبْطِيهِ، ثُمَّ قَالَ: «اللَّهُمَّ اجْعَلْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَوْقَ كَثِيرٍ مِنْ خَلْقِكَ مِنَ النَّاسِ». فَقُلْتُ: وَلِي فَاسْتَغْفِرْ، فَقَالَ: «اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسِ دَنْبِهِ، وَأَدْخُلْهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مُدْخَلًا كَرِيمًا» قَالَ «أَبُو بُرْدَةَ: إِحْدَاهُمَا لِأَبِي عَامِرٍ، وَالْأُخْرَى لِأَبِي مُوسَى

Huneyn vadisi’nde gerçekleşen Hevâzin savaşı’nda Ebû Musa el-Eş’arî’nin (ö. 42/662-63) (ra) amcası Ebu Âmir (ra) (ö. 8/630) dizinden ağır bir yara aldı, vefat edeceğini anlayınca da yeğeni Ebu Musa’ya “Yeğenim! Resulullah Aleyhisselâm’a selâm söyle, benim bağışlanmamı dileyiversin.” Dedi. Ebu Musa (ra) Medine’ye döndükten sonra amcasının ricasını bildirdi. Resulullah Aleyhisselâm abdest alıp iki elini koltuk altı gözükünceye kadar kaldırdı: “Allah’ım! Ebu Amir Ubeyd’i affet. Kıyamette onun mertebesini yarattığın insanların birçoğundan üstün kıl!” diye duâ etti. Ebu Musa (ra): “Yâ Resulellah! Benim için de af dile!” Deyince: “Allah’ım! Abdullah bin Kays’ın (Ebu Musâ’nın) da günahını bağışla, onu güzel bir yere koy!” buyurdu.¹⁸⁵

¹⁸⁴ Ebû Abdillâh Muhammed B. Yezîd İbn Mâce (ö. 273/887), *Es-Sünen*, Muahmmmed Fuad (Tah.), Daru İhyai'l-Kutub, Bryrut 2009, c. 2, s. 1441, hadis no. 4311.

¹⁸⁵ Buhârî, *El-Câmiu’s-Sahîh*, c. 5, s. 155, hadis no. 4323; Müslim, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, c. 4, s. 1943, hadis no.2498.

Sonuç olarak gerek Kur'an-ı Kerimde gerek hadis-i şeriflerde şefâat konusu önemli bir yer tutmaktadır. Şefâat ile ilgili âyet ve hadisler incelendiğinde aksi iddia edilmeyecek şekilde şefâatin varlığı kabul edilmektedir. Özellikle şefâat bahsinin en güvenilir hadis kaynaklarında yer bulması ve konuyla ilgili çok sayıda hadisin bulunması şefâati savunanların elini güçlendirmektedir.

1.3.5. Mezheplerin Şefâat Anlayışı

Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatından sonra müslümanlar arasında birtakım olaylar zuhur etmiştir. Yaşanan bu olaylar, beraberinde bir takım itikadi konuların tartışılmasını tetiklemiştir. Bu sebeple İtikadî konularda fikir beyan eden başta Ehl-i sünnet ekolleri olan Selefiyye, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye olmak üzere Mu'tezile, Hariciyye ve Şi'ayet gibi Ehl-i sünnet harici grupların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Biz de bu mezheplerin, itikadi bir mesele olan şefâate bakış açılarını öğrenmeye çalışacağız.

1.3.5.1. Ehl-i Sünnetin Şefâat Anlayışı

Ehl-i sünnetin iki büyük itikadi mezhebinden biri olan Mâtürîdi'ye mezhebinin kurucusu İmam Mâtürîdi (Ö. 333/944), “*Kitâbü't-Tevhîd ve Te'vîlâtü Ehli's-sünne*” adlı eserlerinde şefâate geniş bir yer ayırmıştır. Mâtürîdi'ye göre şefâat, üzerinde çokça tartışılan ve deliller getirilen önemli bir mevzudur. Kur'an-ı Kerim ve hadisi şeriflerde şefâat ile ilgili çokça malumat mevcuttur.

Mâtürîdi, şefâat ile ilgili Nisa sûresi 85. âyettinden yola çıkarak şu açıklamada bulunmuştur:

“مَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَدِرًا” “Kim güzel bir işe aracılık ederse ondan kendisi için bir nasip olur; kim de kötü bir işe aracılık ederse onun da buna denk bir payı olur. Allah her şeyi koruyup hakkını vermektedir.”¹⁸⁶ Cenab-ı Hak bu âyette zikri geçen “şefâatin” tarifini yapmadığı için, iyi şefâat olarak çevrilen “eş-Şefaâtül-hasene”den kastın kişiye bağışlanma ve rahmet duası yapma anlamına geldiğini ve bu duanın müstecâb olduğunu, böylece dua edenin de bunda bir payı ve nasibinin olacağını söylemiştir. “eş-Şefaâtüs-seyyie” “kötü bir şefâat” ise,

¹⁸⁶ Kur'an-ı Kerim, *Nisâ sûresi*, 4/85.

birine lanet ve nefret duası etmek anlamına geldiğini, makbul olmadığını ve aynı şekilde bu kötü aracının da bunda nasibdar olduğunu zikretmiştir. Maturidi, bu bakış açısıyla şefâati, müspet veya menfi yönde kavli olarak birine aracılık etmek şeklinde yorumladığını görmekteyiz.¹⁸⁷ Mâtürîdî'nin anlattığına göre bazıları şefâati, bir şahsın iyilik ve güzelliklerini başkasına anlatarak değer ve kıymetinin artmasına veya ona dua etmek şeklinde yorumlamışlardır.¹⁸⁸

Maturidî'ye göre ayağı kayan günahkârlar için başta Allah'ın (c.c.) elçileri olmak üzere Rablerinin rızasına nail olan iyi kulların da şefâat edeceklerini,¹⁸⁹ şefâatin büyük ve küçük günah ayırımı yapılmaksızın hatalı olan bütün müslümanları kapsadığını¹⁹⁰ binaenaleyh şefâat sadece günahkârlar için değil aynı zamanda cennetliklerin makamlarının yükseltilmesi içinde yapılacağını bildirmektedir.¹⁹¹ Ancak İmam Mâtürîdî'ye göre kâfirler için şefâat söz konusu değildir, şayet şefâat yapılırsa bile onlara hiçbir faydasının olmayacağını bildirmektedir.¹⁹²

Ehl-i sünnetin bir diğer kolu olan Eş'arîlere göre ise şefâat; kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir.¹⁹³ Eş'arî âlim Sa'düddîn Teftâzânî de (ö. 792/1390) Muhammed sûresinde buyrulduğunu: “فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاسْتَغْفِرْ لِذَنبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَمَثْوَاكُمْ” “*Bil ki, Allah'tan başka tanrı yoktur. Kendi günahın için, erkek kadın mü'minler için Allah'tan af dile. Ne yapacağınızı ve yerinizin neresi olacağını Allah bilir.*”¹⁹⁴ Âyetini Kur'an-ı Kerimden şefâat için delil göstermektedir. Müellife göre şayet dünya da mü'minler için istiğfar mümkünse âhirette de şefâat mümkündür. Ayrıca Teftâzânî sünnetten de şu hadisleri delil göstermektedir: “سَفَاعَتِي لِأَهْلِ الْكِبَائِرِ مِنْ أُمَّتِي” “*Benim şefâatim, ümmetimden*

¹⁸⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, c. 3, s. 279.

¹⁸⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammd El-Mâtürîdî (ö.333/944), *Kitâbü't-Tevhîd* Fethullah Halife (Tah.), Darül-Camiaatül-Mısıriyye, İskenderiyye Tarih yok, s. 366.

¹⁸⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 365-366; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, c. 3, 281.

¹⁹⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, c. 3, 324; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 366.

¹⁹¹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 366.

¹⁹² Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, c. 4, 452; c. 8, s. 68.

¹⁹³ Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer et-Teftâzânî (ö. 792/1390), *Şerhu'l-Makasid*, Abdurrahman Umeyra, (Thk.), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1998, c. 5, s. 157.

¹⁹⁴ Kur'an-ı Kerim, *Muhammed Sûresi*, 47/19.

büyük günah işleyenler içindir”¹⁹⁵ ve “ وَإِنِّي أَخْتَبْتُ ” ve “ لِكُلِّ نَبِيٍّ دَعْوَةٌ مُسْتَجَابَةٌ، فَتَعَجَّلْ كُلُّ نَبِيٍّ دَعْوَتَهُ، وَإِنِّي أَخْتَبْتُ ” “Her peygamberin niyaz ettiği bir duası vardır. Ben de duamı kıyamet gününde ümmetime şefâat etmek için saklamak istiyorum.”¹⁹⁶ buyurmak suretiyle şefâatin sünnetle de sabit olduğunu kanıtlamaktadır.

Eş’arilere göre müslümanlar Hz. Muhammed’in (s.a.v.) şefâat edeceğiyle alakalı ittifak etmişlerdir. Fakat büyük günah işleyenlerin şefâati noktasında ise ihtilaf etmişlerdir. Öte yandan Mu’tezile mezhebi büyük günah işleyenlerin şefâatini inkâr etmiş ve şefâati itaat ve tövbe ehlinin sevap ile derecelerinin artırılmasına hasretmiştir.¹⁹⁷ Tam bu noktada Hz. Muhammed’in (s.a.v.) kime şefâat edeceği meselesi merak uyandırmıştır. Büyük günah işleyenlere mi yoksa halis mü’minlere mi şefâat edecek?¹⁹⁸ Ehl-i sünnet vel-İstikamet’e göre Hz. Peygamber (s.a.v.) kendi ümmetinden büyük günah işleyenlere şefâat edecek¹⁹⁹ ve muvahhit olanlar bu şefâat sayesinde ateşten kurtulacaklardır.²⁰⁰ Ancak kâfir ve müşriklere kesinlikle şefâat edilmeyecektir.²⁰¹ Ayrıca Eş’arilere göre şefâat sadece günahkârlara münhasır olmayacak bilakis Hz. Peygamber (s.a.v.) ve melekler, mü’minlerin sevap, mükâfat ve makamlarının artırılması, tövbelerinin kabulü için de şefâat edeceklerdir.²⁰² Nihayet Eş’ariler şefâati, büyük günah işleyenlerle birlikte küçük günah sahiplerinin de mahşer alanında veya cehennem azabını tattıktan sonra cezadan kurtuluşlarına vesile olacağına inanmaktadırlar.²⁰³

¹⁹⁵ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî (ö. 279/892), *el-Câmi ‘u’s-Sahîh/Sünenü’t-Tirmizî*, A. Muhammed Şakir, F. Abdalbaki(tah.), Şirket Mustafa el-Babi, Mısır 1975, c. 4, s. 625, hadis no: 2436; İbn Mâce, *Süneni İbn Mâce*, c.2, s.1441, hadis no: 4310.

¹⁹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce (ö. 273/887), *Süneni İbn Mâce*, Muhammed fuad Abdalbaki (Tah.), Daru İhyai, Halep Tarih Yok, c. 2, s. 1440, hadis no: 4307; et-Tirmizî, *el-Câmi ‘u’s-Sahîh*, c. 5, s. 580, hadis no: 3602; Müslim, *el-Câmi ‘u’s-Sahîh*, c. 1, s. 189, hadis no:199.

¹⁹⁷ Ebû’l-Hasen Alî b. İsmâil el-Eş’arî (ö. 324/935-36), *Mağâlâtü’l-İslâmiyyîn ve’İhtilâfü’l-Muallîn*, Naim Zarzur (tah.), el-Mektebetul-Asriyye, Beyrut 2005, c. 2, s. 354; Teftâzânî, *Şerhu’l-Makâsıd*, c. 5, s. 158.

¹⁹⁸ Ebû’l-Hasen Alî b. İsmâil el-Eş’arî (ö.324/935-36), *El-İbâne an Uşûli’l-Diyâne*, Fewkiyetu Hüseyin Mahmud, (tah.), Darül-Ensar, Kahire 1977, s. 241.

¹⁹⁹ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî (ö. 403/1013), *Temhîdi’l-Evâ’il ve Telhîsi’d-Delâ’il*, İmaduddin Ahmed (Tah.), Muessetül-Kutub, Lübnan 1987, s. 416; el-Eş’arî, *Mağâlâtü’l-İslâmiyyîn...*, c. 2, s. 354; el-Eş’arî, *el-İbâne an Uşûli’l-Diyâne*, s. 244.

²⁰⁰ Bâkılânî, *Temhîdi’l-Evâ’il ve Telhîsi’d-Delâ’il*, s. 424.

²⁰¹ Bâkılânî, *Temhîdi’l-Evâ’il ve Telhîsi’d-Delâ’il*, s. 424.

²⁰² Bâkılânî, *Temhîdi’l-Evâ’il ve Telhîsi’d-Delâ’il*, s. 424; el-Eş’arî, *Mağâlâtü’l-İslâmiyyîn...*, c. 2, s. 354. Teftâzânî, *Şerhu’l-Makâsıd*, c. 5, s. 158.

²⁰³ Teftâzânî, *Şerhu’l-Makâsıd*, c. 5, s. 158.

Sonuç olarak Ehl-i sünnet, şefâatin hak olduğuna, günahın insanı imandan çıkarmadığına ve şefâatin hem günahkârları hem de itaat edenleri kapsadığına inanmaktadırlar. Diğer taraftan Ehl-i sünnet şefâati, Allah'ın (c.c.) kullarına lütuf ve ikramı olarak görmekte, cennetliklerin makamlarının yücelmesini de kapsadığını savunmaktadırlar. Son olarak Ehl-i sünnet âyet ve hadislerden çıkarım yaparak başta peygamberler olmak üzere melâike ve iyi insanların da şefâat edeceklerini savunmaktadırlar.

1.3.5.2. Şîa'nın Şefâat Anlayışı

Şîi kaynakları incelediğimiz zaman çoğunlukla şefaate olumlu bakıldığına ve şefâatin kabul gördüğüne şahit olmaktayız. Bu nedenle kimlerin şefâat edeceği ve kimlerin şefâate nail olacağıyla alakalı ilk dönem Şîi kaynaklardan muhtasaran bilgi vermeye çalışacağız.

İmamiyye Şîasına mensup Şeyh Saduk'a (ö. 381/991), göre şefâat, iman etmek şartıyla hem büyük hem de küçük günah işleyenler için geçerli olacaktır. Günahlarından tövbe edenler ise şefâate ihtiyaç duymayacaklardır. Şeyh Saduk, Resulullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu iddia etmektedir: Şefâatime inanmayana şefâatçi olmayacağım. O'nun iddia ettiği başka bir hadise göre de Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: Tövbeden daha başarılı bir şefâatçi yoktur. Ve yine Şeyh Saduka göre başta nebiler olmak üzere veliler, mü'minler ve melekler de şefâat edeceklerdir. Hatta rütbesi en düşük mü'min bile en az otuz kişiye şefâatçi olacaktır. Ancak müellife göre şefâat sadece tevhid ehli günahkârlar için geçerli olacak; şek sahibi, şirk ehli, kâfir ve ateistler için şefâat söz konusu olmayacaktır.²⁰⁴

Konu ile alakalı bir diğer Şîi âlim olan Şeyh Müfit (ö. 413/1022) şunları söylemiştir: Hz. Muhammed (s.a.v.) kıyamet gününde sadece Şîa'ya mensup günahkârlar için şefâat edecektir. Daha sonra sırasıyla Emîrî'l-mü'minîn Hz. Ali (ra) (ö. 40/661), günahkâr olan taraftarlarına şefâat edecek ve sonrasın dada Şîi İmamlar şefâat edeceklerdir. En sonunda ise iyi ve kaliteli olan mü'minler, günahkâr dostlarına şefâat

²⁰⁴ Ebû Ca 'fer Muhammed b. Alî Şeyh Sadûk (ö. 381/991), *el-İ'tikadât*, Usam Abdusseyyid, el-Mu'temirul Alemiyy (Tah.), Basım yeri yok, 1992, s. 66.

edeceklerdir. Binaenaleyh Şeyh Müfide göre şefâat hususunda Şî İmamiyye taraftarlarının büyük çoğunluğu yukarıda anlatılanlar üzerinde ittifak etmişlerdir. Diğer taraftan Şeyh Müfide göre Kur'an ve diğer haberler de Şîa'nın şefâat konusundaki bu görüşlerini desteklemektedirler.

Müellife göre Şuarâ sûresinde zikredilen “*Artık bizim için ne bir şefaatchi ne de sıcak (samimi) bir dost bulunur.*”²⁰⁵ Âyetleri de kaçırdıkları fırsattan dolayı pişmanlık duyacak ve iç çekecek olan kâfirlerle ilgili bir durumdur, müslümanlarla alakası yoktur. Ayrıca Şeyh Müfidin iddiasına göre Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: ilk önce ben ve Ali şefâat etmeye başlayacağız akabinde de mü'minler şefâat edeceklerdir. Hatta en zayıf mü'min bile en az kırk kişiye şefâat edecektir.²⁰⁶

İmâmiyye Şîa'sına mensup çok yönlü âlim Muhammed b. el-Hasen b. Alî et-Tûsî de (ö. 460/1067), *el-İktisâd* adlı eserinde şefâat ile ilgili şu bilgilere yer vermiştir: Hz. Peygamber'e (s.a.v.) şefâat yetkisinin verileceği ve O'nunda şefâat yetkisini kullanacağı hususunda ümmetin ittifakı vardır. Ayrıca hakikatte şefâat ise, azabı hakketmiş günahkârların affı içindir. Ancak azabı hak etmiş dalalet ehli şefâatten faydalanamayacaklardır. Zira Tûsî'ye göre “*Zalimlerin ne sıcak bir dostu ne de sözü dinlenir bir şefaatchisi olacaktır.*”²⁰⁷ Âyeti kâfirlerle ilgilidir günahkârlarla ilgili değildir. Çünkü Yüce Allah (c.c.) şirkten bahsedince “*Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür.*”²⁰⁸ Buyuruyor. Buda gösteriyor ki şefâatten mahrum olacak olanlar kâfirlerdir günahkârlar değildir.²⁰⁹

Tûsî'nin Şefâat ile ilgili bu yaklaşımı Mu'tezile için büyük bir cevap niteliğindedir. Zira Tûsî'ye göre bu âyet delil gösterilerek günahkârlar için şefâat inkâr edilememelidir.

²⁰⁵ Kur'an-ı Kerim, *Şuarâ Suresi*, 26/100-101.

²⁰⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed Şeyh Müfid (ö. 413/1022), *Evâilü'l-Makâlât*, Dar Kütübü'l İslamiyy, Lübnan 1983, s. 90.

²⁰⁷ Kur'an-ı Kerim, *Mü'min Suresi*, 40/18.

²⁰⁸ Kur'an-ı Kerim, *Lokman Suresi*, 31/13.

²⁰⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasen et-Tûsî (ö. 460/1067), *el-İktisâd fima Yecibu ala el-İbad*, Seyyid Muhammed Kazım (Tah.), Merkez Nur el-Envar, Yayın yeri yok 2009, s. 233.

Diğer taraftan Tûsî'ye göre şefâat, Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi günahkârların dışarıda bırakılıp sadece sevabın arttırılması ve makamın yüceltilmesi için de değildir. Musannife göre buna çok sayıda hadiste delil gösterilebilir. Bu hadislerden bir tanesi de Tirmizî'de (ö. 279/892) geçen şefâat hadisidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Şefaati, ümmetimden büyük günah işleyenleredir.”²¹⁰ Bu hadis açık bir şekilde şefâatin günahkârlar için de geçerli olacağını bildirmektedir.

Sonuç olarak yukarıda şefâat ile ilgili görüşlerine yer verdiğimiz Şîî âlimlerin düşüncelerinden yola çıkarak Şîâ'nın şefaate bakış açısını şöyle özetleyebiliriz;

İlk başta şunu söylememiz gerekir ki Şîâ'da şefâat konusunda birbirinden farklı görüşler mevcuttur. Ancak genel itibariyle şunlar söylenebilir: Şîâ'ya göre başta Hz. Muhammed (s.a.v.) olmak üzere diğer peygamberler (a.s.), melekler, veliler, Hz. Ali, Şîî imamları ve mü'minler de şefâat edeceklerdir. Müslüman olmak şartıyla günah büyüklüğüne ve küçüklüğüne bakılmaksızın günahkârlar da şefâatten faydalanacaklardır. Ancak günahlarından tövbe etmeden ölenler için şefâat, sadece günahların affi için söz konusu olacak; tövbe edenler için ise sevapların artmasına da vesile olacaktır.²¹¹ Öte yandan kâfir ve müşrikler ise kesinlikle şefâatten nasiplenmeyeceklerdir.²¹²

Netice itibariyle Şîâ günahların affi için mutlak manada şefâati kabul etmekte ve şayet günahlardan tövbe edilmişse sevap ve makamların yücelmesine de vesile olacaktır.

1.3.5.3. Mu'tezile'nin Şefâat Anlayışı

Mu'tezilenin şefâat anlayışına geçmeden önce onların şefâate bakış açılarının şekillenmesinde etkili hususlar hakkında ön bilgi vermek faydalı olacaktır.

Mu'tezile mezhebinin düşünce sistemi beş temel kaide üzerine bina edilmiştir. Bunlar: Tevhid, adalet, el-menzile beyne'l-menzileteyn, emir-i bi'l-ma'ruf nehiy ani'l-münker ve el-va'd ve'l-va'ittir. Binaenaleyh Mu'tezile ekolünün hayata bakışının

²¹⁰ Tirmizî, *el-Câmi 'u's-Sahîh*, c. 4, s. 625, hadis no:2435

²¹¹ Tûsî, *el-İktisâd fima Yecibu ala el-İbad*, s. 233-238.

²¹² Şeyh Sadûk, *el-İ'tikadât*, s. 66.

şekillenmesinde ve sınırlarının belirlenmesinde bu esaslar belirleyici olmuş ve aynı zamanda bu temel esaslar çerçevesinde şekillenmiştir.

Mu'tezile ekolünün en çok hassasiyet gösterdiği konu ise tevhiddir.

Tevhid; "Allah'ın (c.c.) zâtında, sıfatlarında, mâbud oluşunda bir ve tek olduğunu zihin ve kalp yoluyla kabul etme anlamında terimdir."²¹³ Başka bir tanıma göre ise tevhid: Allah'ın (c.c.) ezelden beri tek olduğunu ve ikinci bir ilâhın da olmadığını bilmek ve bu şekilde O'nun (c.c.) eşsiz olduğunu kabul etmektir. Bu tariftten hasıl olan manaya göre mü'min bir kişi bu kâinatın bir yaratıcısının olduğunu bilmeli ve bu Sâni'in, kadîm ve bâkî olduğuna da inanmalıdır.²¹⁴ Yani Allah'ı (c.c.) tanıma ve bilme eylemleri birlikte gerçekleşmeli aksi takdirde muvahhid olunmaz.²¹⁵

Diğer taraftan tevhid, Yüce Allah'ı (c.c.) mahlukların sıfatlarından tenzih edip O'nun hâlik, kâdir, kadîm ve bâkî gibi ezeli sıfatlarla mevsuf olduğuna da inanmaktır. Çünkü onlara göre yaratan bütün eşyadan farklı olmalı, araz ve cisim olmamalı ve hiçbir şekilde araz ve cisme de benzememelidir. Ayrıca yaratan, duyu organlarıyla idrak edilmemeli, mekân ile sınırlı olmamalı ve kendi zatıyla bütün mahluka kâdir olmalıdır.²¹⁶ İşte Mu'tezileye göre her müslümanın öncelikli vazifesi Yüce Allah'ı (c.c.) zatına mahsus sıfatlarla tanınmasıdır. Onlara göre yüce yaratıcıyı bu şekilde tanımak hem vacip hem de lütuftur. Vaciptir, çünkü ibadetin güzellik ve hazzı ancak Allah'ı (c.c.) tanımakla mümkün olur.²¹⁷ Lütuftur, çünkü bir kul yaratıcısını hakkıyla tanıdığına ona güzel bir kullukta bulunması ve yasakladıklarından kaçınması daha kolay olmaktadır.²¹⁸

Öte yandan Mu'tezile'ye göre Allah'ın (c.c.) bir olması, mislinin olmaması, yaratıcı ve kâdir olması gibi kadîm sıfatları vardır. Ancak onların ekseriyeti Allah'ın (c.c.) zatından başka, yaratıklara benzeme (teşbih), cisim kabul edilme ve şirk ihtimallerinden

²¹³ Mevlüt Özler, "Tevhid", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, c. 40, s. 22-24.

²¹⁴ Ebü'l-Hasen Kâdî'l-Kudât Abdülcebâr b. Ahmed (ö. 415/1025), *Usûli'l-Hamse*, Faysal Bedir (Tah.), Lecnetu et-Telifi, Kuveyt 1998, s. 67-68.

²¹⁵ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 128.

²¹⁶ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemaşerî, *El-Minhac Fi Usuli'd-Din*, Sabina şimidge (Tah.) Darul-Arabiyyi li el-Ulum, Beyrut 2007, s. 15.

²¹⁷ Kâdî Abdülcebâr, *Usûli'l-Hamse*, s. 65.

²¹⁸ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 688.

dolayı başka kadîm sıfatları inkâr etmektedirler. Çünkü başka kadîm sıfatları kabul etmek birçok kadîm varlığın (taaddüd-i kudemâ) kabul edilmesine sebep olur ki bu da tevhid esasına aykırıdır.²¹⁹ Netice olarak diyebiliriz ki Allah'ın (c.c.) sıfatları konusunda Mu'tezile ekolünü diğer ekollerden ayıran en önemli özellik tenzihdir. Bu konudaki olağanüstü duyarlılıkları nedeniyle bir takım önemli ve hassas konularda çok katı davranmalarına ve diğer mezheplerden farklı düşünmelerine neden olmaktadır.

Mu'tezile'nin Allah (c.c.) hakkındaki bu tenzihçi yaklaşımı nedeniyle şefâati de Allah'ın (c.c.) kudretine müdahale olarak görmüşlerdir. Onlara göre deliller, fâsık olanın azabının kesintisiz bir şekilde devam edeceğini gösterdiği halde ve böylelerine Şefâatin olmayacağını bildiren âyetlerin varlığına rağmen şayet büyük günah işleyenlere varlığı kabul edilirse bu Allah'ın (c.c.) ulûhiyetine hâlel getirecektir. Nitekim şu âyetlerde bu görüşü desteklemektedir: “*Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez...*”²²⁰, “*...zalimlerin ne bir dostu ne de sözü dinlenir bir şefâatçisi olacaktır.*”²²¹ Buyrulmaktadır. Bu âyetlerde Cenab-ı Hak zalimler için şefâati nehyettiği halde şayet Peygamber (s.a.v.) onlara şefâat ederse bu takdirde Allah'a (c.c.) rağmen şefâat yapılacağından dolayı Peygamber'in (s.a.v.) konumu Allah'ın (c.c.) mertebesinden daha yüceltilmiş olur ki bu da ulûhiyete aykırıdır.²²²

Mu'tezile'nin şefâate bakışını menfileştiren hususlardan bir tanesi de va'd (sevap) ve vaîd'tir (azap). “Kelâm literatüründe va'd; Allah'ın (c.c.) emir ve yasaklarına uyanların mükâfatlandırılmasıdır. Vaîd ise Allah'ın (c.c.) emirlerine uymayıp günah işleyenlerin cezalandırılmasıdır.”²²³ Mu'tezile'ye göre Allah (c.c.) vahiy aracıyla insanlara iyilik ve kötülüğün mahiyetini öğretmiş, iyiliği emredip kötülükten sakındırmıştır.²²⁴ Böylelikle iyilik yapanlar medih (övme) ve sevabı; kötülük yapanların da kınama ve azabı

²¹⁹ el-Mehdî-Lidînillâh Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ (ö. 840/1437), *el-Ķalâ'id fi Taşîhi'l-'AĶâ'id*, el-Bir Nasrî Nâdir(Tah), Darü'l-Meşrik, Beyrut 1985, s. 73.

²²⁰ Kur'an-ı Kerim, *Bakara Suresi*, 2/48.

²²¹ Kur'an-ı Kerim, *Mü'min Suresi*, 40/18.

²²² Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 689.

²²³ Sönmez Kutlu, *Va'd ve Vaîd Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, c. 42, s. 414-415.

²²⁴ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 619.

hakketmeleri içindir.²²⁵ Ayrıca Onlara göre, iyilik yapanları cennete kötülük yapanları da cehenneme göndermek Allah'a (c.c.) vaciptir.²²⁶ Öte yandan Mu'tezile'ye göre iyiler cennette, kötülerde cehennemde ebedi kalacaklardır.²²⁷

Bu konuda asıl mesele va'ttan ziyade va'ittir. Çünkü va'id söz konusu olduğunda mürtekb-i kebîre yani büyük günah işleyenlerin âhiretteki durumu tartışma konusu olmaktadır.

Mu'tezileye göre büyük günah işleyip tövbe etmeden ölenler müslümanda, kâfirde sayılmazlar ve bunlar fâsıktırlar. Bu kişiler, işlediği büyük günahattan tövbe etmeden öldükleri için imandan çıkmakla birlikte inanç esaslarını inkâr etmediğinden küfre girmeyip fîsk statüsünde bulunurlar. Bu kişiler işlediği büyük günahattan tövbe etmeden öldükleri takdirde küfür konumuna geçip ebediyen cehennemde kalacaklardır, ancak azapları kâfirlerinkinden hafif olurlar. Bu nedenle bu durumda olanların durumunu izah etmek için iki menzil arası anlamına gelen "*el-menzile beyne'l-menzileteyn*"²²⁸ sıfatı verilmiştir. Görüldüğü gibi Mu'tezile mezhebi fâsığı da kâfir gibi cehennemde ebedi kalacaklar arasında saymakta ve böylelerine şefâati imkânsız görmektedir. Bu sebeple Mu'tezile şefâati sadece cennetliklerin sevap ve makamlarının arttırılmasına hasretmekte günahkarları ise mahrum bırakmaktadır.²²⁹

Mu'tezile'nin önemli âlimlerinden biri olan Kâdî Abdu'l-Cebbâr'a (ö. 415/1025) göre ümmet şefâatin varlığıyla alakalı ittifak etmiştir. Ancak şefâatin kimler için olacağı noktasında ise ihtilaf etmişlerdir.²³⁰ Aslında Kâdî Abdu'l-Cebbâr şefâat ile ilgili böyle bir başlangıç yaparak baştan itibaren şefâati kabul ettiğini belirtmiştir. Kâdî Abdu'l-Cebbâr'a göre günahlarından tövbe edenler için şefâat haktır ve olacaktır.²³¹ Ayrıca müellife göre şefâat kişinin derece ve makamının yükselmesine de vesile olacaktır. Musannife göre uzuvlarla amel etmek imanın gereklerindedir. Bu sebeple ihmalkâr davranıp ibadet

²²⁵ Zemahşerî, *Kitabü'l-Minhac fî usûli'd-dîn*, s. 53.

²²⁶ İbnü'l-Murtazâ, *el-Kalâ'id fî Taşhîhi'l-'Aķâ'id*, s. 121-123.

²²⁷ Zemahşerî, *Kitabü'l-Minhac fî usûli'd-dîn*, s. 53.

²²⁸ İlyas Çelebi, *Menzile Beyne'l-Menzileteyn*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, c. 29, s. 161-162; Zemahşerî, *Kitabü'l-Minhac fî usûli'd-dîn*, s. 53.

²²⁹ Tefîzânî, *Şerhu'l-Makâsîd*, c. 5, s. 157-159, Zemahşerî, *Kitabü'l-Minhac fî usûli'd-dîn*, s. 53.

²³⁰ Kâdî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 64.

²³¹ Kadi Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 688.

etmeyenler veya gūnahta ısrar edip tōvbe etmeyenler fāsık olarak nitelendirilecek ve Őefāati de imkānsız hale gelecektir.²³² “Mu‘tezile’nin, büyük gūnah sahipleri için Őefāati reddetme gerekçelerinden birisi de, bōyleleri için Őefāati kabul etmek, ‘gūnahı/mūnkeri tasvip ve teŐvik etmeye sebebiyet verecektir.”²³³

Sonuç olarak Mu‘tezile’ye gōre Őefāat istisnai bir durumdur. ūnkū onlara gōre inkārcılar ile gūnahlarından tōvbe etmeyen mūslūmanlar Őefāatten faydalanamayacaklardır. Bu sebeple onlara gōre Őefāat sadece cennetliklerin sevap ve makamlarının artmasına vesile olacaktır.

Gōrūldūėu gibi Mu‘tezile Őefāati kōkten reddetmemekte ancak Őefāati cehenneme giden yolu tıkmak için deėil cennette giden yolda kolaylık saėlamak ve nimetlerinden daha fazla istifade etmek için gerekli gōrmektedir.

²³² Kadi Abdūlcebbār, *Őerhu’l-Usūli’l-Hamse*, s. 688-692.

²³³ Hacer Őahinalp, *Kādī Abdūlcebbār ve Ebū’l-Muīn En-Neseфі’de Őefaāt*, Turkish Studies (Elektronik), 2018, s. 427; Kadi Abdūlcebbār, *Őerhu’l-Usūli’l-Hamse*, s. 690; İbnū’l-Murtazā, *el-alā’id fi TaŐhīhi’l-’Akā’id*, s. 125.

İKİNCİ BÖLÜM

ÂYETLER IŞIĞINDA EZ-ZEMAHŞERÎ'NİN ŞEFAATE DAİR GÖRÜŞLERİ

Bu bölümde Kur'an-ı Kerim'de geçen geçen şefâat içerikli âyetler tespit edilerek Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* adlı tefsirinde, bu âyetlere yaptığı yorumlar doğrultusunda onun şefâate bakışı ortaya konulacaktır.

2.1. Şefâati Nefyeden Âyetlerin Tahlili

2.1.1. Kıyamet Gününde Günahkârlar İçin Şefâatin Mümkün Olmadığı İddiası

Şefâat ile ilgili ilk âyetimiz Bakara sûresinde yer alan şu âyettir;

“وَأَتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ”

“Öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimseden şefâat kabul olunmaz, hiçbir kimsenin yerine başkası kabul edilmez; onlara asla yardım da yapılmaz.”²³⁴

Zemahşerî'ye göre âyette zikredilen “يَوْمًا” “gün” kelimesi kıyamet günü, “لَا تَجْزِي” “lâ teczi” lafzı ise “ödemiş olmaz” anlamındadır. Ayrıca müellife göre “az bir karşılık” anlamındaki “شَيْئًا” “şey'en” kelimesi ise cümlede mefuldür ancak mastar konumunda olması da mümkündür. Buna göre cümle bir bütün olarak değerlendirildiğinde ise şu mana ortaya çıkmaktadır; Bir kimse kıyamet gününde başkasına ait haklardan hiçbirini ödemiş olmaz ve o gün, kimsenin kimseye en ufak bir faydası dokunmayacaktır.

Müellif âyet tahlilini şöyle sürdürmektedir;

²³⁴ Kur'an-ı Kerim, *Bakara sûresi*, 2/48.

“نَفْسُ” “Nefsün” ve “شَيْئًا” “şey’en” lafızları da nekredirler. Bu nedenle cümleye “hiç kimse en ufak bir şeye mâlik olamaz” anlamını yüklemektedirler. “وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ” “hiç kimseden şefâat kabul olunmaz” fermanını ise musannif şöyle izah etmektedir: “وَلَا يُقْبَلُ” “Kabul olunmaz.” kelimesi cümleyi menfileştirdiğinden dolayı şu manaya sebep olmaktadır: Kıyamet gününde hiç kimseden şefâat kabul edilmeyecek ve hiç kimseden kurtuluş fidyesi de alınmayacaktır.

Diğer taraftan Zemahşerî’ye göre Katâdenin de (ö. 117/735) “شَفَاعَةٌ” “şefâatün” kelimesini mansub okuduğunu bu takdirde de âyet “Allah ondan şefâati kabul etmez” anlamına geldiğini belirtmiştir.²³⁵ Musannife göre yahudiler, peygamberlerinin kendileri için şefâat edeceklerine güvenmekteydiler. Bu âyet ise onların bu konudaki arzu ve ümitlerini boşa çıkarmaktadır.²³⁶

Görüldüğü üzere Zemahşerî bu âyetin yorumun dada mensubu olduğu Mu’tezile’nin²³⁷ görüşü paralelinde şefâate yaklaşmıştır.²³⁸ kâfir veya müslim ayırt etmeksizin aracılığı reddetmiş ve gelebilecek itirazlara da soru cevap şeklinde şöyle cevap vermiştir: Eğer denilse ki günahkârlar içinde aracılığın kabul edilmeyeceği ile alakalı kanıt var mıdır? Cevabım evet olur, zira âyette genel bir yasak vardır ve bu da hiç kimseden ne “عَدْلٌ” “adl” yani “fidye” nede “شَفَاعَةٌ” “aracılık” kabul edilmeyecek manası vardır derim.

Müellif konu ile alakalı soru cevap usulünün son kısmında ise eğer denilse ki “وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا” “ondan kabul edilmeyecek” ifadesindeki zamir hangisine işaret ediyor yani şefâat edene mi yoksa edilene mi? Burada da derim ki ikinci kişiye yani günahkâr ve kendisinden fidye alınmayacak kişiye derim. Şayet günahkâr, kendisine şefâat edecek birini getirirse bu kişinin şefâati kabul edilmeyecek. Lakin zamir birinci kişiye de raci olabilir bu takdirde de kişi kendiliğinden de şefâat etmek isterse yine aracılığı kabul edilmeyecek derim der.²³⁹

²³⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf...*, c. 1, s. 263-264.

²³⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf...*, c. 1, s. 266;

²³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. 1, s. 13

²³⁸ Kādî Abdülcebbâr, *Şerhu'l-Uşûli'l-İhamse*, s. 690.

²³⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf...*, c. 1, s. 265-266.

Musannif elimizdeki âyetin son kısmı olan “وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ” “onlar yardımda görmezler” cümlesinde ise “هَمْ” “onlar” zamirinin öncesinde nekre olarak gelen “نَفْسٌ” “nefsün” nefisler kelimesine işaret etmesinden yola çıkarak çok sayıda insanın yardımdan mahrum kalacağını iddia etmektedir.²⁴⁰

Sonuç olarak müellife göre zamir nereye raci olursa olsun her hâlükârda kıyamet gününde günahkârlar için şefâat mümkün olmayacaktır.

Zemahşerî bu ayetin yorumunda günahkârın şefâatiyle alakalı her ne kadar böyle bir kanaate varmış olsa da Ehl-i sünnetin önemli alîmlerinden Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ise böyle düşünmemiş ve elimizdeki âyeti yorumlarken şu tespitlerde bulunmuştur: Şefâat ile ilgili bu âyetin mesajında günahlardan sakınmak ve yapılan hatalardan dolayı tövbe etmek için güçlü bir teşvik vardır. Çünkü insan ölümden sonra şefâat, menfaat ve fidyenin geçerli olmadığını kavradığında sorumluluklarının farkına varacaktır. Buda kişinin ibadetlerini zamanında yapmasına ve yaptığı yanlışlardan dolayı pişmanlık duymasına vesile olacaktır.

Öte yandan Râzî, “وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ” “hiç kimseden aracılık kabul olunmaz” âyetin yorumunda olumsuzluk ifade eden kipten dolayı şu tespitte bulunmuştur. Âyetin zahirinden yola çıkarak şefâatin reddedildiği kaanati oluşsa da aslında şefâatin kebîre sahipleri için varlığı inkâr edilmemelidir. Çünkü âyet, “Babalarımız kıyamet gününde bize şefâat edeceklerdir” diyen yahudilerin yalanlarını ortaya çıkarmak ve ümitsizliğe sevk etmek içindir günahkârlar için değildir.

Ayrıca Râzî’ye göre Hz. Muhammed’e (s.a.v.) şefâat izninin verilmesi konusunda ümmet ittifak etmişken bu şefâatten kimlerin faydalanacağı noktasında ise ihtilaf etmişlerdir. Mu’tezileye göre şefâat sadece sevapların arttırılmasında ve kişinin menfaatine olan konularda söz konusu iken, Ehl-i sünnet ise, başta iyiler olmak üzere azabı hak edenlerde şefâatten istifade edeceklerdir. Buda ya mahşer meydanında ateşe

²⁴⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf...*, c. 1, s. 266.

girmeleri engellenmek suretiyle gerçekleşecek veya ateşe atıldıkları halde cehennemden çıkarılıp cennete girmeleriyle sonuçlanacaktır.²⁴¹

Sonuç olarak dikkat edildiğinde görülecektir ki, Razî bu âyeti tefsir ederken şefâati savunmuş şefâatin toptan reddedilmemesi gerektiğini belirtmiş ve Ehl-i sünnetin şefâate bakışını referans göstermiştir.

Mâverdî, “*Tefsîrû'l-Kur'ân*” adlı eserinde bu âyeti tahlil ederken Hasan-ı Basrî'den (ö. 110/728) şunları nakletmektedir: Hasan'a göre bunun manası, gücü yetmediği için şefâati kabul olunacak bir şefâatçi getiremeyecektir. Ayrıca Mâverdî'nin belirttiğine göre diğer müfessirler ise, “o gün hiçbir Şefâatçinin başkasının şefâatine cevap vermeyeceğini belirtmişlerdir.²⁴²

Görüldüğü gibi Mâverdî bu âyetten yola çıkarak şefâati inkâr etmemekte ancak hiçbir şefâatçinin şefâate olumlu yaklaşmayacağını bildirmektedir. Buradan şu sonuca varmak mümkündür; şefâat vardır ancak Allah'ın (c.c.) izni olmadan hiç kimse şefâat yapamayacaktır.

Taberî ise, konumuz olan âyet-i Kerimede “*Câmi'ul Beyân*” adlı eserinde Zemahşerî'den farklı bir yorum geliştirmiş ve şöyle demiştir: Bu âyet tilâvet açısından kaynağı itibariyle her ne kadar umum ifade etse de ancak Allah Resûl'ünün (s.a.v.) hadisleriyle birlikte değerlendirildiğinde bunun genel durum olmadığı ve tevil açısından özel bir durum olduğu anlaşılacaktır. Çünkü Buhârî'de (ö. 256/870) geçen bir hadisi şerife göre Allah Resulü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Her peygamberin niyaz ettiği bir duası vardır. Ben de duamı kıyamet gününde ümmetime şefâat etmek için saklamak istiyorum.*”²⁴³ Taberî'ye göre bu hadisten anlaşılıyor ki Yüce Allah (c.c.) Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şefâatiyle günahkâr mü'minleri azaptan kurtaracaktır. Böyle olunca da âyette geçen “*hiç kimseden şefâat kabul olunmaz*” ifadesinden kast edilenin ise tövbe etmeden ölen kâfirlerin âhiretteki halleri için söz konusu olacaktır.²⁴⁴

²⁴¹ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 3, s. 495-498.

²⁴² Mâverdî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, c. 1, s. 117.

²⁴³ Buhârî, *El-Câmiu's-Sahih*, c. 6, s. 84, hadis no.6305.

²⁴⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*..., c.1, s. 33.

Görüldüğü gibi Zemahşerî şefâat konusunda kâfir ile günahkârı aynı kategoriye koymuş ve şefâatin her iki kesime de geçerli olmayacağını savunmuştur. Bu bakış açısına göre şefâat, Cennetliklere yarar sağlama dışında hiçbir faydası kabul edilmemiştir. Buna mukabil yukarıda yorumlarına yer verdiğimiz Râzî ve Taberî'nin şefâate daha geniş perspektiften baktıklarını ve Zemahşerî gibi düşünmediklerini müşahede ettik. Dikkat çekici olan ise gerek Zemahşerî gerekse Râzî âyeti dil yönünden tahlil ederken ittifak etmelerine rağmen vardıkları neticenin ise farklı olmasıdır. Sonuç olarak müfessirlerin mezhep aidiyeti, yaptıkları yorumlar üzerinde etkili olduğuna ve bu pencereden şefâate yaklaşıldığına kanaat etmekteyiz.

2.1.2. Şefâatin Var Olan Bir İyiliğin Artırılması ve Makamın Yüceltilmesi Olarak Değerlendirilmesi

2.1.2.1. Bakara Sûresi, 2 /254. Âyet

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمْ
الظَّالِمُونَ

*“Ey iman edenler! Alım satım, dostluk ve aracılığın olmadığı bir gün gelip çatmadan Allah’ın size verdiklerinden O’nun için harcama yapın. Kâfirler zalimlerin ta kendileridir.”*²⁴⁵

Zemahşerî’ye göre, Yüce Allah (c.c.) telafisi mümkün olmayan o dehşetli gün gelemeden önce insanlara bir kez daha hatırlatmada bulunmuş ve kendilerine armağan ettiği rızıktan bir kısmını farz olarak infak etmelerini emretmiştir. Zira o gün *“alışveriş yoktur”* bu sebeple infak edilenler alınıp satılmaz. Diğer taraftan o gün alışveriş imkânı olmadığı gibi insana yardımcı olacak ve müsamaha gösterecek bir dostta, şefâatinden yararlanabilecek bir şefâatçide bulunamayacaktır.²⁴⁶ Bu itibarla müellife göre, dünyadayken kulluk vazifelerini yerine getirmeyenler için âhirette şefâat fayda vermeyecektir. Öte yandan âhirette insanın üzerindeki bir farz veya vacibi kaldıracak hiçbir şefâatçi de olmayacaktır. Çünkü şefâat ancak mü’minlerin var olan iyiliklerin

²⁴⁵ Kur'an-ı Kerim, Bakara sûresi, 2/254.

²⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf...*, c.1, s. 479.

artırmak ve makamlarını yüceltmek için olacaktır.²⁴⁷ Sonuç olarak Zemahşerî'nin şefâati sadece iyiliklerin artırılması ve makamın yüceltilmesine indirilmesi tipik bir Mu'tezile görüşüdür. Çünkü Ehl-i sünnete göre şefâat, hem iyiliklerin artırılması hem de azabın hafifletilmesi için mümkün olabilecektir.

Nitekim Neseî (ö. 710/1310) bu âyeti tefsir ederken mü'minler için mutlak manada şefâatin var olacağını belirtmiş ancak şefâati İlahi izne bağlamıştır.²⁴⁸

Râgıb el-İsfahânî ise bu âyetle ilgili tefsirinde şu bilgilere yer vermektedir: Madem dünya hayatı çalışma ve imtihan diyarı, âhiret ise sevap ve mükafat yeridir. O halde öncelikle insanın âhirette kendisine faydası dokunacak amellerle meşgul olması gerekmektedir. Alışveriş, dostluk ve yardım gibi hususlar insana fayda sağlayan etmenlerdir. Ancak insan dünyadayken âhiret için faydalı işler yapmamışsa yukarıda sayılanların âhirette hiçbir faydası olmayacaktır.²⁴⁹

Görüldüğü gibi müellif şefâatin âhirette fayda vermesini, dünyadayken ibadet etmeye bağlamıştır.

Taberî de “*Câmiu'l-Beyân*” adlı eserinde bildirdiğine göre, bu ayetin manası genel, maksadı ise özeldir. Yani âyette anlatılanlar müslümanlar için değil kâfirler için söz konusudur. Zira kıyamet gününde velayet sahibi ve iman ehli birbirlerine şefâat edeceklerdir. Taberî bu görüşünü desteklemek içinde Zuhuruf suresi 89. Âyetini delil göstermiştir: “*Allah'a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır.*”²⁵⁰ Buyrulmuştur. Görüldüğü gibi yüce Allah (c.c.) iman edenleri kâfirlerden ayırmış ve inananların dostluklarının kıyamette bile devam edeceğini bildirmiştir.²⁵¹

Sonuç olarak Zemahşerî şefâati, yerine getirilmeyen farzların telafisine de işlenen büyük günahların affına da faydasının olmayacağını belirtmektedir.

²⁴⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*..., c. 1, s. 479.

²⁴⁸ Ebü'l-Bekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed en-Neseî (ö. 710/1310), *Tefsîrü'n-Neseî (Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl)*, Yusuf Ali (Tah.), Darül-Kelimüt-Tayyib, Beyrut 1997, c. 1, s. 209.

²⁴⁹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1109), *Câmi'u't-tefsîr (Tefsîru Râgıb)*, Muhammed Abdülazîz Besyûnî(Tah.), Tanta Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Riyad 1999, c. 1, s. 521.

²⁵⁰ Kur'an-ı Kerim, *Zuhuruf Süresi*, 43/89.

²⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*..., c. 5, s. 34.

2.1.2.2. Müddesir Sûresi, 74/48. Âyet

“فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ”

“Artık şefâatçilerin şefâati onlara fayda vermez.”²⁵²

Zemahşerî’ye göre “Artık şefâatçilerin şefâati onlara fayda vermez.” âyetinden kastedilenler melekler, nebiler ve şefâat edecek olanların tümüdür. Yani bütün bu saydıklarımız şayet şefâat etmek isteseler bile onların şefâati onlara fayda vermeyecektir. Çünkü şefâatin de bir yasası vardır o da Allah’ın (c.c.) izni ve rızasıdır. Musannife göre bu surenin 43. âyetinden 46. âyete kadar sayılan kötü hasletler, “*sakar ehlinin*” yani cehennemliklerin vasıflarıdır. Dolayısıyla bu kötü hasletlere sahip olanlara gazap edilecek ve onlara hiçbir şefâatçinin şefâati fayda vermeyecektir.²⁵³ Görüldüğü gibi âyet, böylelerine şefâatin yarar sağlamayacağını vurgulamış ve şefâati reddetmiştir. Ancak bu âyet aynı zamanda şefâatin varlığının da kanıtıdır. Zira şefâatin bazılarının yararının olmayacağı anlaşıldıktan sonra bazılarının yararının olacağı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Ancak müellife göre, şefâat büyük günah işleyenler için sözkonusu olmayacak aksine Allah’ın (c.c.) kendilerinden razı olduğu iyi kimseler için olacaktır. Netice itibariyle net bir şekilde görülüyor ki Zemahşerî temelde şefâati kabul etmekte ancak büyük günah sahiplerini dışarıda bırakarak, yalnızca iyi kulların cennetteki nimetlerin artımına hasretmektedir.

Râzî ise eserinde bu ayeti yorumlarken şu tespitte bulunmuştur: Arkadaşlarımız (Ehl-i sünnet) bu âyeti delil göstererek şefâatin fâsıklar için de sabit olduğunu söylemişlerdir. Zira şefâatin faydasından mahrum olanlar netleştikten sonra geriye kalanlara da şefâatin fayda vereceği kesinlik kazanmaktadır.²⁵⁴

Yukarıda anlatılanlardan çıkan sonuca göre Zemahşerî şefâati çok sınırlı bir alana hapsetmekte ve insanların günahlarının affi için şefâate en çok ihtiyaç duyduğu sıkıntılı anda şefâati geçersiz saymaktadır. Ancak eserlerinde yorumlarına müracaat ettiğimiz Ehl-

²⁵² Kur’ân’ı Kerim, *Müddesir Sûresi*, 74/48.

²⁵³ Zemahşerî, *el-Keşşâf ile el-İntisaf*, c. 4, s. 655.

²⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, c. 30, s. 716.

i sünnet ekolünün önemli şahsiyetlerinden gerek Nesefî ve Taberî gerekse Râzî'nin, şefâate çok daha büyük bir anlam yüklediklerine şahit olmaktadır. Zira bütün bu saydığımız âlimler şefâati, Zemahşerî'nin de zorunlu gördüğü Allah'ın (c.c.) izin ve rızası dahilinde çok daha geniş bir kesime yaydıkları görülmektedir.

2.1.3. Şefâatin Allah'ın (c.c.) İzniyle Mümkün Olabileceği İddiası

2.1.3.1. En'am Sûresi, 6/51. Âyet

“وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ”

*“Kendileri için rablerinden başka bir koruyucu ve bir aracı bulunmaksızın O'nun huzurunda toplanmanın kaygısını duyan insanları onunla (Kur'an) uyar ki günahlardan sakınsınlar.”*²⁵⁵

Zemahşerî'ye göre “وَأَنْذِرْ بِهِ” “onunla uyar” cümlesindeki zamir bir önceki âyette zikredilen “مَائِيحَىٰ إِلَىٰ” “bana vahyolunan” cümlesine racidir. Buna göre “sana indirdiğimiz Kur'an'la onları uyar” anlamı ortaya çıkmaktadır. Buna göre bütün inisiyatif vahiyde tekevvün bulmakta Peygamberin (s.a.v.) vazifesi ise yalnızca kendisine vahyedilene aktarmakla sınırlı olmaktadır. Buda dolaylı bir şekilde şefâat yetkisinin yalnızca Allah'a (c.c.) ait olduğuna ve ancak onun izin verdiklerine şefâat fayda verecektir.²⁵⁶

Müellif, “الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا” “Allah'ın (c.c.) huzurunda toplanmanın korkusunu yaşayanlar”la ilgili ise üç ihtimal üzerinde durmuştur. Bunlar: a) Müslüman oldukları halde ibadetlerinde gevşeklik gösteren ihmalkâr inananlardır. b) Âhiret inancına sahip Ehl-i kitaptır. c) Âhirete inanmayan müşriklerdir. Musannife göre bunlardan muannit (inatçı) olanlar hariç, uyarının kendilerine fayda sağlayacağı ümit edilmekte ve bundan dolayı da Allah (c.c.), peygamberinden (s.a.v.) onları uyarmasını istemektedir.²⁵⁷

Zemahşerî, asıl konumuzu ilgilendiren âyetin son bölümünde ise şunları söylemektedir: “لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ” “Kendileri için rablerinden başka bir koruyucu

²⁵⁵ Kur'an-ı Kerim, *En'am Sûresi*, 6/51.

²⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf...*, c. 1, s. 349.

²⁵⁷ Sülün, *el-Keşşâf...*, c. 2, s. 648-650.

ve bir aracı bulunmayacaktır.” Cümlesi “يُحْشَرُوا” “toplanacaklar” kelimesinin hal cümlesidir. Bu taktirde mana “Mahşer gününde kendilerine yardımcı ve şefâat edici kimseyi bulamayacaklarından korkanlar.” Şeklinde olacaktır. Binaenaleyh haşrin kesinkes olması ve ondan kaçışında mümkün olmaması nedeniyle onları endişe ve korku sarmış bulunmaktadır. Zira o gün hiçbir dostun dostluğu ve hiç şefaatçinin şefâati fayda vermeyeceğinden dolayı yapılması gereken tek şey uyarıcının uyarısına kulak vermek ve kötü gidişata son vermektir.²⁵⁸

Müellif bu âyetin yorumunda da şefâatin tamamen Allah’ın (c.c.) iznine bağlı olduğunu bildirmekte ve ancak onun destur verdiklerine şefâatin mümkün olabileceğini savunmaktadır. Ancak şunu da biliyoruz ki, Zemahşerî Allah’ın (c.c.) iznine rağmen yine de şefâati büyük günah sahipleri için caiz görmemektedir.

Vâhidî (ö. 468/1076) ise “*Tefsîrû’l-Basîf*” adlı eserinde konu ile alakalı şu bilgileri vermektedir: Ebu İshak’ın bildirdiğine göre yahudi ve hristiyanlar kendilerini Allah’ın (c.c.) çocukları ve muhipleri olarak görüyor ve bunun kendilerine avantaj sağlayacağını ima ediyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah (c.c.) onları yalanlamış ve o gün Allah’ın (c.c.) dışında ne bir dost nede bir şefâatçinin bulunmayacağını bildirmiştir. Ayrıca peygamberine de onları uyarmalarını ve boş kuruntularla kendilerini oyalamanın onlara herhangi bir fayda sağlamayacağını duyurmuştur. Öte yandan Vâhidî’ye göre, müfessirler bu âyetin mü’minleri işaret ettiğini ve kıyamet gününde peygamber ve melekler, ancak Allah’ın (c.c.) izniyle mü’minlere şefâatte bulunabileceğini belirtmişlerdir.²⁵⁹

Görüldüğü gibi her iki müellifte âyeti yorumlarken şefâati Allah’ın (c.c.) iznine bağladıklarını dolayısıyla şefâate olumlu yaklaşıklarını göstermiştir. Ancak Zemahşerî, Allah’ın (c.c.) izninin büyük günah işleyen muannitleri kapsamayacağını belirtmiştir.

²⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf...*, c. 1, s. 349.

²⁵⁹ Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed en-Nisâbü’rî el-Vâhidî (ö. 468/1076), *et-Tefsîrû’l-basîf*, İmadat’ül-Bahsül İlmiyye, 2009 Riyad, c. 8, s. 155.

2.1.3.2. Secde Sûresi, 32/4. Âyet

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ
“وَلَا شَفِيعَ إِلَّا تَتَذَكَّرُونَ”

“Gökleri, yeri ve bunların arasındakileri altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden Allah’tır. O’nsuz size ne bir dost ne bir şefâatçi bulunur. Hâlâ düşünüp ders almaz mısınız?”²⁶⁰

Zemahşerî, tefsirinde bu âyeti şöyle yorumlamaktadır: Eğer “مَا لَكُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ وَلِيٍّ” (Onsuz size ne bir dost ne bir şefâatçi bulunur.) kısmının anlamı sorarsan cevabım şöyle olur: Bunun iki anlamı vardır. a) Şayet siz onun rızasının dışına çıkıp haddi aşarsanız o takdirde kendinize bir dost, yardımcı ve şefaata edecek bir şefâatçi bulamazsınız. b) Muhakkak ki Allah (c.c.) sizin bütün yararlı işlerinizin kefil ve aynı zamanda dost ve şefâatçinizdir. Bu da dolaylı olarak Allah’ın (c.c.) size muîn olması anlamına gelmektedir. Zira birine şefâatçi olmak demek aynı zamanda ona yardımcı olmak demektir.²⁶¹

Şüphesiz Zemahşerî’ye göre büyük günah işlemek Allah’ın (c.c.) rızasının dışına çıkıp haddi aşmak demektir. Haddi aşanlar da şefâatten mahrum kalacaklardır. Diğer taraftan Zemahşerî’ye göre şefâat, Allah’ın (c.c.) yardımı anlamına da gelmektedir. Ancak Allah’ın (c.c.) yardımı da yalnızca iyileri kapsamaktadır. Dikkat edilirse görülecektir ki müellif her hâlükârda şefâatin iyiler için olacağını düşünmektedir.

Mukâtil b. Süleyman’a (ö.150/767) göre ise âyet şu anlama gelmektedir: Kıyamet gününde Mekkeli müşriklere menfaati dokunacak ne bir yakınları ne de onlara şefâat edecek bir melek bulunacaktır.²⁶²

Sonuç olarak her ne kadar Mukâtil b. Süleyman bu âyet çerçevesinde şefâatten yoksun kalacakların sadece Mekkeli müşrikler olduğunu savunsa da Zemahşerî çerçeveyi dahada geniş tutarak, Allah’ın (c.c.) rızasının dışına çıkan herkesi kattığı görülmektedir.

²⁶⁰ Kur'an-ı Kerim, Secde Sûresi, 32/4.

²⁶¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf ile el-İntisaf*, c. 3, s. 507.

²⁶² Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşîr el-Ezdi el-Belhî (ö. 150/767), *et-Tefsîrû'l-Kebîr/Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, (Tah.) Abdullah Mahmûd Şehhâte, Dar İhyau't-Turas, Beyrut 2002, c. 3, s. 448.

Ayrıca Mukātil b. Süleyman'ın, şefâatçi olarak Mekkeli müşriklerin yakınlarını ve melekleri birlikte zikretmesi, müşriklerin melek algısı hakkında da bilgi vermektedir.

2.1.3.3. Zümer Sûresi, 39/44. Âyet

«قُلْ لِلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعًا لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ»

“De ki: “Şefâat etme yetkisi bütünüyle Allah'a aittir; göklerin ve yerin hükümranlığı O'nun elindedir, sonunda kaçınılmaz olarak dönüp O'na varacaksınız.”²⁶³

Zemahşerî, bu âyetin yorumu çerçevesinde verdiği bilgiye göre, bir kişinin şefâat yapabilmesi için iki şartın yerine gelmesi gerekmektedir. Bunlar: a) Kendisine şefâat edilecek kimsenin beğenilip razı olunan bir kişi olmasıdır. b) Şefâat edenin de Allah (c.c.) nezdinde kendisine izin verilen bir kişi olması icap etmektedir. Musannife göre bu âyet, Kureyşlilere hitaben; sizin şefâatçi olarak gördükleriniz ise her iki şarttan da mahrumdurlar. O halde bunlar hiçbir şeye mâlik değilken ve akletme özelliğinden de mahrumlarken size nasıl şefâat etsinler ki. Ayrıca bilmeniz gerekir ki yer ve göğün mâliki Allah'tır (c.c.) dolayısıyla şefâat yetkisi de ondadır başkasında değildir.²⁶⁴

Zemahşerî önceki iki âyette olduğu gibi bu âyette de şefâatin ancak Allah'ın (c.c.) izniyle mümkün olabileceğini ve şefâat edilecek kişinin de razı olunan biri olması gerektiğini belirtmiştir. Müellifin zorunlu gördüğü son şart ise büyük günah işleyenin dışarıda bırakılmasına ve şefâatinde yalnızca iyilere yarayacağına alamettir.

Öte yandan eserine müracaat ettiğimiz Kurtubî de, bu âyeti tefsir ederken Zemahşerî'den farklı bir şey söylemediğine şahit olmaktayız. Zira Kurtubî'ye göre de âyet iki hususu vurgulamaktadır. Bunlar: a) Allah'ın (c.c.) izni olmadan şefâatte, şefâatçide anlamsızdır. b) Şefâat edileceklerin de Allah'ın (c.c.) rızasını kazanmış olmaları gerekmektedir.²⁶⁵ Yukarıda izah ettiğimiz gibi, Zemahşerî ile Kurtubî bu âyetin yorumunda ittifak etmişlerdir. Her iki müellifte şefâatin tamamen Allah'ın (c.c.) iznine

²⁶³ Kur'an-ı Kerim, Zümer Sûresi, 39/44.

²⁶⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf ile el-İntisaf*, c. 4, s. 131.

²⁶⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 15, s. 264.

bağlı olduğunu belirtmiş ve şefâatten faydalanabilmenin de iyi olmaktan geçtiğini ilave etmişlerdir.

Sonuç olarak, bölüm boyunca gerek Zemahşerî gerekse diğer müfessirler, şefâatin varlığının Allah'ın (c.c.) iznine bağlı olduğunu ve dolaylı bir şekilde şefâatin varlığını kabul etmişlerdir. Ancak Zemahşerî'nin dışındaki müfessirler, şefâatten mahrum olanları inkarcılardan ibaret görürken; Zemahşerî ise, Allah'ın (c.c.) rızasını her iki taraf içinde şart koşarak şefâatin sadece iyiler için mümkün olabileceğini savunmuştur.

2.1.4. Kıyamet Gününde Kâfirlere Şefâatin Fayda Vermeyeceğinin İfadesi

2.1.4.1. En'am Sûresi, 6/70. Âyet

وَدَّرَ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهْوًا وَعَرَّتْهُمْ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَذَكَرَ بِهِ أَنْ تَبْسَلَ نَفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَإِنْ تَعْدِلْ كُلُّ عَدَلٍ لَا يُؤْخَذُ مِنْهَا أُولَئِكَ الَّذِينَ أُبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ

“Dünya hayatının aldattığı, dinlerini bir oyuncak ve eğlence edinen kimseleri bir tarafa bırak. Yaptıkları sebebiyle hiç kimsenin bir felâket yaşamaması için Kur'an ile nasihat et. O kimse için, Allah'tan başka ne koruyucu vardır ne de şefâatçi! O, bütün varını fidiye olarak verse, yine de ondan kabul edilmez. Onlar, yapıp ettikleri yüzünden felâkete sürüklenmiş kimselerdir. İnkâr ettiklerinden dolayı onlar için kaynar sudan ibaret bir içecek ve elem verici bir azap vardır.”²⁶⁶

Zemahşerî, âyetin başındaki *“Dinlerini oyun ve eğlence edinenler”* cümlesinin iki ihtimale gelebileceğini iddia etmiştir. Bunlar: a) Kendilerine gönderilen dini kabul etmeleri ve ona uygun hareket etmeleri gereken yerde kendi uydurdıkları dine ve elleriyle yaptıkları putlara taptılar. Diğer taraftan kulaklarını yarıp meraya saldıkları bahira, saibe olarak isimlendirdikleri develere de kutsiyet atfettiler. İşte bütün bunlar bir oyun ve eğlenceden ibaret olup kendi heva ve heveslerine uymanın kötü ve çirkin bir neticesidir. b) Davet edilip iman etmekle mükellef oldukları İslâm dinini hafife alıp onu oyun ve eğlenceye çevirdiler.

²⁶⁶ Kur'an-ı Kerim, En'am Sûresi, 6/70.

Müellife göre Yüce Allah (c.c.) bu âyetle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) şu mesajı vermiştir: Ey Peygamber (s.a.v.) işte böyle şımarık insanlardan yüz çevir, onlara aldırma ve onları Kur'an'la uyarmaya devam et. Çünkü böyleleri kıyamet gününde azaptan kurtulmak için bütün varlıklarını fidye olarak vermek isteseler bile bu onlardan asla kabul edilmeyecek ve çetin bir azaba atılacaklardır.²⁶⁷

Dikkat edildiğinde görülecektir ki Zemahşerî daha önceki âyetlerde olduğu gibi bu âyette şefâat konusuna açık bir şekilde değinmemiş ve şefâatten ziyade fidye üzerinde durmuştur. Diğer taraftan, kıyamet gününün tek hakiminin Allah (c.c.) olduğunu, ne bir dost nede şefâatçinin yararının olmayacağını, kâfirleri azaptan kurtaracak bir bedel veya fidyenin de imkânsız olduğunu bildirmiştir.

Sem'ânî'de (ö. 489/1096) bu âyeti tefsir ederken şu tespitte bulunmuştur: Şu halde ey Peygamber! Kendisini helake teslim edene deki, hiçbir nefis yaptıklarıyla kendisini yok etmeye kalkışmasın. Çünkü kıyamet gününde Allah'ın (c.c.) dışında ne bir dost ne bir şefâatçi nede bir kurtuluş fidyesi olacaktır.²⁶⁸

Sonuç olarak her iki müellifte, kıyamet gününde kâfirleri azaptan kurtaracak hiçbir çarenin olmayacağını belirtmişlerdir. Güvendikleri ne kadar dost, şefâatlerine inandıkları ne kadar şefâatçi, ve faydasına inandıkları ne kadar malları varsa bunların hiçbirinin en ufak bir yararını göremeyeceklerdir.

2.1.5. Putların Kıyamet Gününde Kâfirlere Fayda Vermeyeceğinin İfadesi

2.1.5.1. En'am Sûresi, 6/94. Âyet

وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ وَمَا نَرَى مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ
”الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءَ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ“

“Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) size verdiğimiz şeyleri arkanızda bırakacaksınız. Hakkınızda (yaratılışınızda)

²⁶⁷ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Keşşâf... ile el-İntisâf fima Tedamenuhu el-Keşşâf*, Ebü'l-Abbâs Nâsirüddîn Ahmed b. Muhammed el-İskenderî (ö. 683/1284), *el-İntisâf fima Tedamenuhu'l-Keşşâf Mine'l-İ'tizâl*, Darül-Kütübül-Arabiyyi, Beyrut 1986, c. 2, s. 36.

²⁶⁸ Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî (ö. 489/1096), *Tefsîrü'l-Kur'ân (Kitâbü't-Tefsîr)*, Yasir b. İbrahim-Ganim b. Abbas(Tah), Darü'l-Vatan, Riyad 1997, c. 2, s. 116.

ortaklarımız sandığınız şefâatçilerinizi de yanınızda görmeyeceğiz. Andolsun, aranız açılmış, (tanrı) sandığınız şeyler sizi bırakıp gitmiştir."²⁶⁹

Zemahşerî, âyeti şöyle yorumlamaktadır: Yüce Allah (c.c.) bu âyetle kıyamet gününde müşrik ve kâfirlerin karşılaşacakları manzarayı resmetmiş ve çok ümit bağladıkları mal evlat ve dostlarının onlara fayda sağlamayacağını bildirmiştir. Özellikle şefâatçi olarak gördükleri putlarını da orada bulamayacak ve büyük bir hayal kırıklığını yaşayacaklardır. İlk defa yaratıldıkları gibi tek başlarına, yapayalnız ve ümitsiz bir şekilde haşrolacaklardır. Zira Yüce Allah'ın (c.c.) kendilerine verdiği nimetleri âhîret için değerlendirmemiş, Allah'a (c.c.) şirk koşup putlara tapmış ve putların da onları kurutacaklarına inanmışlardır. Nitekim müşrikler, taptıkları putlarını Allah'ın (c.c.) ortakları olduklarını ve kıyamet gününde onlara şefâatçi olacaklarını iddia etmekteydiler.²⁷⁰

Görüldüğü gibi Zemahşerîye göre, kıyamet gününde kâfirlere ne putları nede Allah'a (c.c.) ortak koştukları hiç kimse onlara şefâatte bulunamayacak ve yapayalnız amelleriyle baş başa kalacaklardır.

Ferrâ el-Begavî'de (ö. 516/1122) "*Meâlimü't-Tenzîl*" adlı eserinde bu âyeti şöyle tahlil etmiştir: Yüce Allah (c.c.) kâfirlere hitaben, kıyamet gününde herkesin yalnız başına haşrolacağını bildirmiştir. Kişinin yanında ne eşi nede hizmetçisi bulunmayacak ve ilk yaratıldığı gün gibi çıplak ve yalınayak haşrolacaktır. Ayrıca dünya adına ne varsa hepsi geride kalacaktır. Allah'ın (c.c.) ortağı ve O'nun yanında şefâatçileriniz olarak bilip tapmış putlarınız da ortalıkta görünmeyecek ve aranız açılıp sizi terk edeceklerdir.²⁷¹

Görüldüğü gibi bu âyetin tefsirinde, Ferrâ el-Begavî'de Zemahşerî gibi düşünmüş, kâfir ve müşrikler için şefâatin söz konusu olmayacağını bildirmiştir.

²⁶⁹ Kur'an-ı Kerim, *En'âm Sûresi*, 6/94.

²⁷⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf ile el-İntisaf*, c. 2, s. 47.

²⁷¹ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî (ö. 516/1122), *Meâlimü't-Tenzîl*, Muhammed Abdullah en-Nemir vd.(Tah), Daru Taybe, Riyad 1997, c. 3, s. 169-170.

2.1.5.2. Yûnus Sûresi, 10/18. Âyet

“وَيَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هَؤُلَاءِ شَفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ فَلَنُتَنَّبِئُونَ اللَّهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ”
“فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ”

“Allah’ı bırakıp kendilerine fayda da zarar da veremeyen şeylere tapıyorlar ve “Bunlar Allah katında bizim aracılarımızdır” diyorlar. Onlara şöyle de: “Göklerde ve yerde Allah’ın bilmediği bir şeyi O’na bildirmeye mi kalkışıyorsunuz? Onların yakıştırdıkları ortaklardan O’nun yüce ve münezzehtir olduğunda şüphem yoktur.”²⁷²

Zemahşerî, bu âyeti yorumlarken farklı bir açıdan dikkatleri putlara çevirip şöyle demiştir: Putlar, ne fayda nede zarar verebilen cansız varlıklardır. Hâlbuki kendilerine ibadet edilen mabutların fayda ve zarar verme istidatlarının olması gerekirdi, lakin Taif ve Mekkeli müşriklerin kendilerine taptıkları ve kıyamet gününde şefâat bekledikleri putların hiçte böyle bir fonksiyonları yoktur. Ancak müşrikler ısrarla putların kıyamet gününde Allah’ın (c.c.) huzurunda onlara şefâat edeceklerini iddia etmekteydiler.²⁷³

Musannife göre yüce Allah (c.c.) bu âyetle puta tapanları alaya almış, iddialarının gerçekdışı ve Allah’a (c.c.) yakıştırılmış bir iftira olduğunu bildirmiştir. Ayrıca putların şefâatçi olmasının imkânsız olduğunu vurgulamıştır.

İbn Atiyye el-Endelüsî’de (ö. 541/1147) bu âyeti şöyle yorumlamıştır: Mekke’nin ileri gelen müşrikleri, kendilerine faydaları da zararları da dokunmayan putlara ibadet ediyor ve bunlar bizim şefâatçilerimizdir diyorlardı. Bunun üzerine yüce Allah (c.c.) Hz. Peygamber (s.a.v.) vasıtasıyla bu iddialarından dolayı onları azarlamış, yalanlamış ve yer ile göğün haberlerini Allaktan başka hiç kimsenin bilemeyeceğini bildirmiştir.²⁷⁴

Sonuç olarak kâfir ve müşriklerin, şefâat iddialarının söz konusu olduğu âyetlerde, Zemahşerî ile diğer müfessirler arasında yorumlama farkının olmadığı görülmektedir.

²⁷² Kur'an-ı Kerim, *Yûnus Sûresi*, 10/18.

²⁷³ Zemahşerî, *el-Keşşâf ile el-İntisaf*, c. 2, s. 336.

²⁷⁴ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî (ö. 541/1147), *el-Muhârrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, Abdusselam Abduşşafi Muhammed (Tah.), Darül-Kütübül-İlmiyye, Beyrut 2001, c. 3, s. 110.

2.1.5.3. Yâsin Sûresi, 36/23. Âyet

“ءَاتَّخِذْ مِنْ دُونِ إِلَهٍ إِنْ يُرِدْنِ الرَّحْمَنُ بِضُرٍّ لَا تُغْنِي عَنْهُمْ شَيْئاً وَلَا يَقْدِرُونَ”

“Hiç O’ndan başka mâbudlar edinir miyim? Eğer Rahmân bana bir zarar vermek isterse onların şefâati bana hiçbir yarar sağlamaz ve onlar beni kurtaramazlar.”²⁷⁵

“Kur’ân-ı Kerîm’de, şehir (karye) halkını Hakk’a davet etmek için gelen iki elçiye destek olmak üzere bir üçüncüsünün gönderildiği, halkın bunlara karşı çıktığı, sadece şehrin uzak bir yerinden gelen bir kişinin iman edip onları desteklediği (Yâsîn 36/13-29) anlatılmaktadır.²⁷⁶” Tefsirlerde bu kişinin Habîb en-Neccâr isminde ibadetle meşgul olan salih bir kişi olduğu anlatılmaktadır.²⁷⁷

Zemahşerî, bu âyeti yorumlarken şu tespitlerde bulunmuştur: Mevzubahis mü’min şahıs, kavmine uyarılarda bulunmuş ve onlara kulluğun ancak hayatı bahşeden kıyamet gününün mâlikine yapılması gerektiğini ısrarla vurgulamıştır. Öte yandan Allah (c.c.) dışında taptıklarının kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaklarını belirtmiştir. Şayet Allah (c.c.) onlara zarar vermek istese, bunu engelleyip defedecek bir kimsenin de olmayacağını bildirmiştir. Bununla beraber şayet Allah’a (c.c.) ortak koştukları putları onlara Şefâat etmeye kalkıştırlarsa, bunun onlara hiçbir fayda sağlamayacağını ısrarla vurgulamıştır. Netice itibariyle, kâfirlerin kendilerine taptıkları ve şefâat bekledikleri kimler varsa onlara şefâat namına hiçbir imkân verilmeyecek ve inkarcıları Allah’ın (c.c.) azabından kurtaramayacaklardır.²⁷⁸

Görüldüğü gibi Zemahşerî, mü’min şahsın anlattıkları üzerinden Allah’ın (c.c.) dışındakilerin şefâatini reddetmiş ve Allah’ın (c.c.) huzurunda hiç kimsenin şefâate gücünün yetmeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca müellife göre eğer Allah (c.c.) birine zarar vermek isterse buna da hiç kimsenin gücünün yetmeyeceğini ve tek kadiri mutlak’ın Allah (c.c.) olduğunu beyan etmiştir.

²⁷⁵ Kur'an-ı Kerim, *Yâsîn Sûresi*, 36/23.

²⁷⁶ Süleyman Ateş, “*Habîb En-Neccâr*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, c. 14, s. 373-374.

²⁷⁷ Ateş, “*Habîb En-Neccâr*”, TDV, c. 14, s. 373-374.

²⁷⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf ile el-İntisaf*, c. 4, s. 10.

Râzî ise eserinde bu âyeti yorumlarken şu hususlara dikkat çekmiştir: Akıllı kimseler bir kimseden bir zararı def etmek istediklerinde ilk önce zarar vermek isteyene güzel bir şekilde yaklaşır ve onu ikna etmeye gayret ederler. Şayet bu yöntem fayda vermezse başka bir şekilde engel olmaya çalışırlar. Ancak kıyamet gününde inkarcıları azaptan kurtaracak hiçbir yöntem fayda vermeyecektir.²⁷⁹

Sonuç olarak her iki müellifte, kıyamet gününde Allah'ın (c.c.) gazabını def edecek hiçbir gücün olmayacağına ve Allah'a (c.c.) rağmen hiç kimsenin şefâat edemeyeceğine vurgu yapmışlardır.

2.1.5.4. Zümer Sûresi, 39/43. Âyet

“أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ شُفَعَاءَ قُلْ أَوْلُو كَانُوا لَا يَمْلِكُونَ شَيْئاً وَلَا يَعْقِلُونَ”

“Yoksa onlar kendilerine Allah'tan başka şefâatçiler mi edindiler? De ki: “O şefâatçiler hiçbir şeye güç yetiremez, hiçbir şeyi kavrayamaz olsalar da mı?”²⁸⁰

Zemahşerî'ye göre buradaki hitap Kureyş kabilesinedir. Âyetin başındaki hemze ise manaya yadırgama anlamını katmaktadır. Yani siz Allah'ın (c.c.) izni olmadan başka şefâatçiler mi edindiniz? O'nun izni olmadan onların size şefâatçi olacaklarını mı zannediyorsunuz? Heyhat Allah'ın (c.c.) müsaadesi olmadan hiç kimse size şefâat edemeyecektir. Kaldı ki taptıklarınızın ne böyle bir güçleri vardır ne de akletme fonksiyonuna sahiptirler. Bu özelliklere sahip olanlar buna muktedir değilken kabiliyeti olmayanlar nasıl şefâat etsinler ki.²⁸¹

Görüldüğü gibi Zemahşerî burada kâfir ve müşriklerin şefâat beklentilerini boşa çıkarmış ve bu şartlarda şefâatin mümkün olmayacağını bildirmiştir.

Müfessir Nesefî'de “*Medârikü't-Tenzîl*” adlı eserinde bu ayeti yorumlarken Zemahşerî'ye benzer bir yorumda bulunmuştur. Nesefî'nin dediğine göre Kureyş kabilesi ilah kabul ettikleri putlarına, bunlar bizim şefâatçilerimizdir diyorlardı. Bilmezler mi

²⁷⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, c. 26, s. 267.

²⁸⁰ Kur'an-ı Kerim, Zümer Sûresi, 39/43.

²⁸¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf vel-İntisaf*, c. 4, s. 131.

Allah'ın (c.c.) izni olmadan hiç kimse şefâat edemeyecektir. Kaldı ki onların bel bağladıklarında ne akıl nede imkân vardır. Dolayısıyla bunlar nasıl şefâat etsinler ki.²⁸²

Sonuç itibariyle gerek Zemahşerî gerekse görüşlerine başvurduğumuz diğer alimler bölüm boyunca putların kâfirlere şefâat namına hiçbir faydalarının olmayacağını ve bunun tamamen onların kuruntularından ibaret olduğunu belirtmişlerdir.

2.1.6. İnkarcıların Hesap Gününde Şefâatçi Temennilerinin Karşılıksız Kalacağı

2.1.6.1. A'raf Sûresi, 7/53. Âyet

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلَهُ يَقُولُ الَّذِينَ تَسْؤُهُ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبِّنَا بِالْحَقِّ فَهَلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ
فَيَشْفَعُوا لَنَا أَوْ نُرَدُّ فَنَعْمَلْ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ

“(Fakat) onlar, hesap gününün gerçekleşmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Önceden onu yok sayanlar gerçekleştiği gün derler ki: “Doğrusu rabbimizin elçileri gerçeği getirmiştir. Keşke bizim şefaathçilerimiz olsa da bize şefaath etseler veya (dünyaya) geri döndürülsek de yapmış olduğumuz amelleri başka türlü yapsak!” Onlar cidden kendilerine yazık ettiler ve uydurdukları şeyler de (putlar) kendilerinden uzaklaşıp kayboldu.”²⁸³

Zemahşerî'ye göre ayette zikredilen “نُرَدُّ” kelimesi bir önceki kelimeye atfedilmiş olup birlikte istifham hükminindedir; sanki “bize şefâat edecek biri var mı veya tekrar dünyaya gönderilecek miyiz” denilmiştir. Ancak Müellifin bildirdiğine göre, İbn Ebî İshâk (ö. 117/735), âyetteki şefâat pasajını şöyle tefsir etmiştir: “نُرَدُّ” ifadesini “فَيَشْفَعُوا لَنَا” cümlesine atfedip “أَوْ نُرَدُّ” şeklinde mansup okumuştur. Ayrıca müellif “أَوْ” “ev” ifadesinin “حتى أن” “hattâ en” manasına da geldiğini buna göre “bize şefâat etseler de dünyaya geri döndürülsek ve amel etsek” şeklinde anlam kazandığını belirtmiştir. Öte yandan Zemahşerî'ye göre Hasan-ı Basrî ise “نُرَدُّ” fiilini mansup, “فَنَعْمَلْ” fiilini de merfu

²⁸² Neseî, *Tefsîrü'n-Neseî (Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl)*, c. 3, s. 184.

²⁸³ Kur'an-ı Kerim, *A'raf Sûresi, 7/53*.

okuduğunu ve cümle “bize şefâat etseler de dünyaya geri döndürülsek o zaman bizde amel ederiz” şeklinde anlamlandırdığını bildirmektedir.²⁸⁴

Nizâmeddin en-Nîsâbûrî’de (ö. 730/1329 [?]) âyeti şöyle tefsir etmiştir: Kıyamet gününde İnkarcılar çaresizliklerini şu cümlelerle dile getireceklerdir: Bize şefâat edecek bir şefâatçi bulunur mu? Veya dünyaya geri döndürülseydik o zaman yaptıklarımızdan farklı şeyler yapardık. Yani şirkin yerine Allah’ı (c.c.) birler, Mâsiyet yerine de itaat ederdik. Ancak müellife göre bu son pişmanlık onlara hiçbir fayda sağlamayacak ve yaptıkları putlarda kaybolup gideceklerdir.²⁸⁵

Görüldüğü gibi her iki müfessire göre de âyetin; hakikat ortaya çıktıktan sonra çaresizlikten dolayı inkarcıların şefâat veya dünyaya gönderilme arzusunda olacaklarını ancak bunun mümkün olmayacağını bildirmektedirler.

Sonuç olarak hangi kalıpta okunursa okunsun, kıyamet gününde gerçekler ayan beyan ortaya çıktıktan sonra, kâfirlerin yaptıklarından dolayı pişmanlık duyacaklarını ve içinde buldukları çaresiz durumdan kurtulmak için bir çırpınış ve arayış içine gireceklerini göstermektedir. Ancak bütün çabalarına rağmen inkarcıların kıyamet gününde şefâat beklentileri karşılıksız kalacak ve son pişmanlıkları onlara fayda vermeyecektir.

2.1.6.2. Şuârâ Sûresi, 26/100-102. Âyet

“فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ فَلَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَّكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ”

“Şimdi bizim ne şefaathçilerimiz var ne de samimi bir dostumuz. Ah keşke bizim için bir dönüş daha olsa da mü’minlerden olsak!”²⁸⁶

Zemahşerî’ye göre kıyamet gününde melekler ile peygamberler mü’minlere şefâat edeceklerdir. Ehl-i küfür buna şahit olduklarında ise bütün ümitleri boşa çıkacaktır; çünkü şefâat edeceklerine inandıkları putlarının ve insi-cinni şeytanlarının gerçek yüzü ortaya çıkacağı için, kendilerini sahipsiz ve yalnız hissedeceklerdir. İşte bundan dolayı iç

²⁸⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf vel-İntisaf*, c. 3, s. 109.

²⁸⁵ Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A’rec en-Nîsâbûrî (ö. 730/1329 [?]), *Garâibü’l-Kur’ân ve Regâibü’l-Furkân*, Şeyh Zekeriya Amirat(Tah.), Darül-Kütübül-İlmiyye, Beyrut 1995, c. 3, s. 243.

²⁸⁶ Kur'an-ı Kerim, *Şuarâ Sûresi*, 26/100-102.

geçirerek şu itirafta bulunacaklardır: “Niçin mü’minler de olduğu gibi bizimde şefâatçilerimiz ve arkadaşımız yoktur, bunlardan mahrum kalmamızın sebebi nedir” diye ah çekeceklerdir. Heyhat o gün âyette de buyrulduğu gibi “Allah’a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanı olacaklardır.”²⁸⁷ Müellife göre o gün şefâatçileri de candan dostları da orada bulunacaklardır. Ancak onların orada bulunması şefâatten ziyade düşmanlık ve nefretlerinin artmasına sebep olacaktır.

Zemahşerî şöyle devam etmektedir: Eğer denilse ki “Neden âyette şefâat edenler çoğul, dost ise tekildir?” buna cevabım şöyle olur: Genel olarak şefâatçiler sayı olarak çok, dostlar ise az olur. Zira bir ülkede bir kişi, zalimin zulmüne maruz kaldığında, duyarsız kalanlar olsa da büyük bir çoğunluğu ona şefâat etmek için ayaklanmaktadırlar. Bu nedenle müşrikler mahşer gününde şefâatçi olarak saydıklarını görmeyince hayretler içerisinde kalarak serzenişte bulunacaklardır.²⁸⁸

Müellife göre, kâfirler tekrar dünyaya dönüp müslüman olmak isteyecekler. Ancak bunun gerçekleşmesi mümkün olmayacak, bu bir temenniden öteye geçmeyecek ve ümitsiz bir şekilde akıbetlerini bekleyeceklerdir.

Ayrıca Zemahşerî’ye göre “*el-Kerretü*” tekrar demektir. “*Lev*” ise bu gibi yerlerde temenni anlamına gelmektedir. Buna göre “*Keşke dünyaya bir kez daha gelsek!*” manası çıkmaktadır. Buda “*lev*” ve “*leyte*”nin takdirî olarak aynı mânaya gelmelerinden kaynaklanmaktadır. “*Lev*”in asıl (şart) anlamında kullanılmış olması da mümkündür. Bu taktirde “*(gelsek) şöyle şöyle yapardık*” manası hasıl olacaktır. Bu taktirde “*Lev*” cevabı hazfedilmiş şart edatı olmaktadır.²⁸⁹

Sonuç olarak Zemahşerî’ye göre kıyamet gününde meleklerle peygamberler mü’minlere şefâat edeceklerdir. Buna şahit olan kâfirlerde keşke bizimde şefâatçilerimiz olsaydı diyeceklerdir. Ancak kanaatimize göre şayet kâfirler, mü’minlerin yaptıkları ameller sonucunda cennete girdiklerini bilselerdi iç geçirip şöyle demeleri gerekirdi: Ah keşke bizde ibadet edip cennete girenlerden olsaydık. Durum böyle olmadığına göre

²⁸⁷ Kur'an-ı Kerim, *Zuhruf Sûresi*, 47/67.

²⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf ile el-İntisaf*, c. 3, s. 322.

²⁸⁹ Kādî Abdülcebbâr, *Usûli'l-Hamse*, s. 92-93.

anlaşılan o ki bir kısım günahkâr mü'minlerde şefâat vesilesiyle cennete gireceklerdir. Buna rağmen Zemahşerî'nin şefâati sadece iyiler için faydalı görmesi elini zayıflatmaktadır. Diğer taraftan müellif, bu âyetin tahlilinde de Mu'tezile'nin görüşü istikametinde yorum yaptığı görülmektedir. Zira Mu'tezile'ye göre meleklerle peygamberler, yalnızca mü'minlere şefâat edeceklerdir. Kâfir ve fâsıklar ise bundan mahrum kalacaklardır.

Taberî ise yukarıdaki âyetlerin yorumunda şunları söylemektedir: Kıyamet gününde insanlar Allah'ın (c.c.) azabıyla karşı karşıya geldiğinde hasret ve pişmanlıkları zirve yapacak ve birbirlerini suçlamaya başlayacaklardır. Ayrıca kendilerini azaptan kurtaracak çareler de bulmaya yelteneceklerdir. Öte yandan inkarcılar, şefâat edilen mü'minlerin cennete girdiklerine şahit olduklarında ise derin bir ah çekip şöyle diyeceklerdir: Allah'ın (c.c.) kullarından bize şefâat edecek ve bizi azaptan kurtaracak hiçbir şefâatçimiz yoktur, keşke tekrar dünyaya döndürülsek ve mü'minlerden olabilsek.

Ayrıca Taberî'ye göre tevil ehli, şefâat edeceklerin kimler olacağıyla alakalı ihtilaf etmişlerdir. Bunlardan bir kısmına göre şefâat edecek olanlar meleklerdir; diğer bir kısmına göre ise akraba, kardeş veya yabancı insanlardır.

Öte yandan Taberî, Zekeriya b. Yahya'nın kanalıyla gelen bir rivayet göre Katade'nin (ö. 117/735) bu âyeti okuduğunda şöyle dediğini bildirmiştir: Allah'a (c.c.) yemin ederim ki inkarcılar, insanın salih bir yakını olduğunda menfaatinin dokunacağını ve insanın salih candan bir dostu olduğun dada kendisine şefâatçi olacağını bilmektedirler. Müellife göre, inkarcılar, kıyamet gününde yakınlarından ve dostlarından en ufak bir destek göremeyeceklerinden dolayı pişmanlıklarını dile getireceklerdir.²⁹⁰

Yukarıdaki âyetin tahlili incelendiğinde görülecektir ki, Zemahşerî şefâatçileri melek ve peygamberlerle sınırladığı halde; Taberî, iyi dost ve arkadaşları da şefâatçiler arasında saymaktadır.

²⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân...*, c. 19, s. 368-369.

Sonuç olarak her iki müfessirde kâfirlerin kıyamette şefâatten mahrum kalacaklarını ve bu nedenle büyük bir pişmanlık duyacaklarını belirtmişlerdir. Kâfirlerin kendilerine şefâat edecek kimseyi bulamamaktan dolayı iç geçirmelerinin sebebi de yanı başlarında mü'minlerin şefâat görüyor olmalarıdır. Buda kıyamet gününde şefâatin hakikatine güçlü bir delildir.

2.1.7. Kıyamet Gününde Kâfirlerin Korku İçerisinde Ümitsiz ve Şaşkın Kalmaları

2.1.7. 1. Mü'min Sûresi, 40/18. Âyet

“وَأَنْذَرُهُمْ يَوْمَ الْأَرْزَاقِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ كَاطْمِينٌ مَّا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ”

*“Yaklaşan gün konusunda onları uyar; çünkü dehşet içinde yutkunurlarken yürekleri ağızlarına gelmiş olacak; zalimlerin ne bir dostu ne de sözü dinlenir bir şefaatchisi olacaktır.”*²⁹¹

Zemahşerî'ye göre “الأَرْزَاقِ”, “*el-Azife*” kelimesi “yaklaştı” anlamına gelip bununla kıyamet günü kastedilmiştir. Çünkü kıyamet yaklaşmakta ve bu da cehennemliklerin ateşe iyice yaklaşacakları anlamına gelmektedir. Kıyametin o dehşetli gününde günahkârların canları boğazlarına gelecek ne ölecekler ne de eski hallerine döneceklerdir. Bu esnada onlarda, dert ve keder içinde yutkunacaklardır. İşte böyle zor bir zamanda, ne onları şefkatle seven bir dostları ne de onlara şefâat edecek sözü geçerli bir şefâatchileri olacaktır.

Müellif, sözü geçerli bir şefâatchiyi de şöyle tarif etmiştir: Bir kere şefâat edecek olanlar Allah'ın (c.c.) yanında kıymet ve değer sahibi olan has kullardır. Allah'ın (c.c.) has kulları da yalnızca O'nun sevip razı olduklarına yakınlık duyup razı olacaklardır. Hâlbuki Yüce Allah (c.c.) zulüm ehline muhabbet duymaz ve onun veli kulları da onlara muhabbet duymazlar. Haliyle insan sevmediği birine yardım da etmez şefâatchi de olmaz. Müellif yaptığı bu yoruma, Enbiya suresi 28. âyeti delil göstermektedir: “...Onlar Allah'ın (c.c.) razı olduklarından başkasına şefâat edemezler...”²⁹² Bu itibarla

²⁹¹ Kur'an-ı Kerim, *Mü'min Sûresi*, 40/18.

²⁹² Kur'an-ı Kerim, *Enbiya Sûresi*, 21/28.

Zemahşerî'ye göre şefâat yalnızca ekstra sevap mevzuunda geçerlidir günahların silinmesi için geçerli değildir.

Müellif, yukarıda yaptığı izahat ve getirdiği delillerinden yola çıkarak lütfa mazhar olanların, sevap ehli mü'minler olduklarını ve şefâatin de bunlara fayda sağlayacağını ispat etmeye çalışmıştır.²⁹³

Sonuç olarak Zemahşerî'ye göre günahkârlar için şefâatçi yoksa şefâat de yoktur, normal olan da budur ve aksinin söz konusu olamayacağını savunmuştur. Hâlbuki Ehl-i sünnete göre şefâat sadece iyiler için geçerli olmayacak bilakis günahkârlar için de geçerli olacaktır. Ancak Mu'tezile'ye göre şefâat sadece iyiliklerin arttırılması ve makamın yücelmesi için mümkün olacaktır. Bu da Zemahşerî'nin şefâate bakış açısıyla Mu'tezile'nin bakış açısı arasında hiçbir farkın olmadığını göstermektedir.

Müfessir İbn Fûrek el-İsfahânî (ö. 406/1015) eserinde bu âyeti şöyle yorumlamıştır: Yüce Allah (c.c.) “*Zalimlerin ne bir dostu ne de sözü dinlenir bir şefaatchisi olacaktır.*” buyurmuştur. İbn Fûrek bu âyette geçen zalimden kastın kâfirler olduğunu söylemiştir. Çünkü ona göre kâfir olmayan zalim kimse de Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şefâatinden faydalanacaktır.²⁹⁴

Müellifin, şefâati kâfirlerin dışında kalan herkesi şamil etmesi Ehl-i sünnetin şefâate bakışını hatırlatmaktadır. Zira Ehl-i sünnete göre şefâat, büyük günah işleyene de yararı olacaktır.

²⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf ile el-İntisaf*, c. 4, s. 157.

²⁹⁴ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî (ö. 406/1015), *İbn Fûrek Tefsiri*, Alal Abdulkadir Bendoviş (Tah.), Camiatu Ümmül-Kura, es-Saudi 2009, c. 2 s. 352.

2.1.7. 2. Rum Sûresi, 30/12-13. Ayetler

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ

وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ مِنْ شُرَكَائِهِمْ شُفَعَاءٌ وَكَانُوا بِشُرَكَائِهِمْ كَافِرِينَ

“Kıyamet koştugu gün, günahkârlar ümitsiz ve şaşkın kalıverecekler.” “Allah’a ortak koştukları arasında hiç şefaâtçileri olmayacak, zaten kendileri de ortak koştuklarının tanrılığını reddedecekler.”²⁹⁵

Zemahşerî’ye göre ilk âyette geçen “يُبْلِسُ” kelimesinin türemiş olduğu “İblas” masdarı; meyus, sessiz ve şaşkın gibi anlamlara gelmektedir. Buda mücrimlerin kıyametteki perişan hallerini resmetmekte ve onların nasıl çaresiz kalacaklarını göstermektedir. Müellif ikinci ‘âyeti de şöyle yorumlamıştır: Kıyamet gününde Allah’tan (c.c.) başka taptıklarından hiç kimse onlara şefaâtçi olamayacaktır. Ayrıca Allah’tan (c.c.) başkalarına tapanlar da ortak koştukları ilahlarını da inkâr edeceklerdir. Yani hakikat ortaya çıktığı için birbirlerini suçlamaya ve yalnız bırakmaya başlayacaklardır. Böylece Zuhurif sûresi 67. âyette buyrulduğu gibi “O gün, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar dışında, dost olanlar (bile) birbirlerine düşman kesilirler.” Hükümü tecelli edecektir.²⁹⁶

Müfessir Sem‘ânî’ye gürede kıyamet gününde kâfirler ümitsiz ve şaşkın kalacaklardır. Çünkü tutundukları bütün dalları ve delilleri yok olup gitmiş ve her şey apaçık ortaya çıkmıştır. Ayrıca ortak koştuklarının şefaât namına onlara hiçbir faydası da olmamıştır. Bu sebeple onlarda ortak koştuklarını inkâr edip onlardan beri olduklarını bildirmişlerdir.²⁹⁷

Sonuç olarak gerek Zemahşerî’ye gerekse diğer müfessirlere göre kıyamet gününde kâfirler ümitsiz ve şaşkın olacaklar ve şefaât beklentileri de boşa çıkacaktır. Çünkü gayb perdesi kalkacak ve her şey ayan beyan ortaya çıkacaktır.

²⁹⁵ Kur'an-ı Kerim, Rûm Sûresi, 30/12-13.

²⁹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf ile el-İntisaf*, c. 3, s. 470.

²⁹⁷ Sem‘ânî, *Tefsîrî'l-Kur‘ân*, c. 4, s. 200.

2.2. İstisnâ Edatıyla Gelen Şefâat ile Alakalı Âyetlerin Tahlili

2.2. 1. Şefâat Yetkisinin İlahi İzne Tabi Olacağıın İfadesi

“اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ”

“Allah, O’ndan başka tanrı yoktur; diridir, her şeyin varlığı O’na bağlı ve dayalıdır. Ne uykusu gelir ne de uyur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O’nundur. O’nun izni olmadıkça katında hiçbir kimse şefaata edemez. Onların önlerinde ve arkalarında olanları O bilir. O’nun ilminden hiçbir şeyi -dilediği müstesna- kimse bilgisi içine sığdıramaz. O’nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır. Onları korumak kendisine zor gelmez. O yücedir, mutlak büyüktür.”²⁹⁸

Zemahşerî, Âyetü’l-kürsî olarak bilinen Bakara sûresi 255. âyet ile ilgili şunları aktarmaktadır: *“O’nun izni olmadıkça katında hiç kimse şefaata edemez.”* Pasajı, Allah’ın (c.c.) hükümranlık, azamet ve büyüklüğünün bildirimidir. Bu itibarla kıyamet gününde ancak Yüce Allah’ın (c.c.) izin verdikleri konuşabilir, onların dışında hiç kimsenin konuşmasına bile müsaade edilmeyecektir.²⁹⁹ Bu sebeple denilebilir ki izinsiz konuşma imkânı bile verilmeyenken, şefâate nasıl imkân ve fırsat verilsin ki. Bununla beraber bu âyet aynı zamanda şefâatin varlığının da delil ve tescilidir.

Bu âyetin yorumuyla alakalı Taberî tefsirine müracaat ettiğimizde ise şu yorumla karşılaşmaktayız: *“O’nun izni olmadıkça katında hiç kimse şefaata edemez.”* Buyrulmuştur. Buna göre şayet Allah (c.c.) kullarını cezalandırmak isterse buna kim engel olup şefâat edebilir ki. Ancak Allah (c.c.) kulunu bağışlamak ister veya şefâat edilmesine izin verirse buna da hiç kimse engel olamaz. Diğer taraftan müşrikler putlarını göstererek *“bunlar bizi Allah’a (c.c.) yaklaştıracak”* dediklerinden dolayı Yüce Allah da (c.c.) yer ve gök benim iken ve her şeyin izni de elimde olduğu halde putlarınız size nasıl şefâat edeceklerdir? Heyhat bilirsiniz ki onların size hiçbir menfaati dokunmayacak ve hiçbir

²⁹⁸Kur’an-ı Kerim, Bakara Sûresi, 2/255.

²⁹⁹Zemahşerî, *el-Keşşâf ile el-İntisaf*, c. 1, s. 301.

azabı da sizden uzaklaştıramayacaklardır. Binaenaleyh şefâati putlarınız yapamayacak ancak Allah'ın (c.c.) kendilerine müsaade ettiği peygamberler, veli kullar ve ibadet ehli kimseler yapacaktır.³⁰⁰

Sonuç olarak Zemahşerî bu ayetin tefsirinde şefâatten ziyade daha çok Allah'ın (c.c.) azameti ve yüceliği üzerinde durmuştur. Müellife göre bu kadar azamet sahibi yüce bir zatın izni ve rızası olmadan şefâat mevzubahis bile olamaz. Görüldüğü gibi şefâat söz konusu olduğunda Zemahşerî'nin ulûhiyet hassasiyeti ön plana çıkmaktadır. Ancak Taberî'ye göre ise âyet, müşriklerin şefâat beklentisini boşa çıkarmış ve Allah'ın (c.c.) izin vereceği kimselerinde şefâat edeceklerini müjdelemiştir.

2.2.1.2. Yûnus Sûresi, 10/3. Âyet

“إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ مَا مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا “
”مَنْ بَعْدَ إِذْنِهِ ذَلِكُمْ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ”

“Kuşkusuz rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da (yarattığı) arşa hâkim olan, her işi yöneten Allah'tır. O izin vermedikçe şefaata edecek biri de yoktur. İşte bu Allah sizin rabbinizdir, öyleyse O'na kulluk ediniz. Bunları düşünmez misiniz?”³⁰¹

Zemahşerî bu âyeti şöyle yorumlamıştır: Yüce Allah (c.c.) bu âyette ilk önce zatının yüceliğine, azametine, kudretine ve kudretinin tecellisine vurgu yapmıştır. Daha sonra ise şefâat açısından can alıcı noktayı hatırlatmış ve *“O izin vermedikçe şefaata edecek biri de yoktur.”* Buyurmuştur. Müellife göre Yüce Allah (c.c.) bunula insanoğluna uyarıda bulunmuş ve ey insanlar bilirsiniz ki bu kadar azamete sahip bir ilahın huzurunda hiç kimsenin şefâat etme kudreti olmayacaktır. Ancak Allah'ın (c.c.) izin verdikleri müstesnadır. Musannif, daha sonra konunun daha iyi anlaşılması için Cenab-ı Hakk'ın azametini bildiren Nebe sûresi 38. âyeti hatırlatmıştır: *“Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün, ancak Rahman'ın izin verdikleri konuşur ve konuşan da doğruyu*

³⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân...*, c. 5, s. 395.

³⁰¹ Kur'an-ı Kerim, *Yûnus Sûresi*, 10/3.

söyler.”³⁰² Buyurduğunu ve şefâatin ancak Allah’ın (c.c.) izniyle mümkün olabileceğini tekid etmiştir.

Zemahşerî’ye göre âyetin son kısmında da büyük bir uyarı vardır. Yani ey insanoğlu sizin Rabbiniz, söz konusu âyette vasıfları anlatılan bu Allah’tır (c.c.). O halde ona kulluk edin, size ne fayda ne de zarar verme kabiliyet ve istidadı olmayan cansız varlıklar başta olmak üzere hiçbir mahlûku ona ortak koşmayın.³⁰³ Buyurmuştur.

Görüldüğü gibi Zemahşerî, şefâatin yalnızca Allah’ın (c.c.) izniyle olabileceğini ve kulluğun da yalnızca ona yapılması gerektiğini bildirmiştir. Buradan çıkan sonuca göre, musannif şefâati kabul etmekte ancak bunun Allah’ın (c.c.) izninden sonra mümkün olabileceğini bildirmektedir. Fakat Zemahşerî’ye göre Allah’ın (c.c.) şefâatlerine izin vereceği kullarda, günahlarından tövbe eden iyi kullardır.

Vâhidî ise (ö. 468/1076) “*el-Vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*” adlı eserinde bu âyeti şöyle tahlil etmiştir: Bu âyet, putlar şefâatçilerimizdir diyen inkarcılara bir reddiye olup, kıyamet gününün tek mâlikinin Allah’ın (c.c.) olduğunu bildirmektedir.³⁰⁴

Sonuç itibariyle her iki müfessirde şefâati kabul etmekte, ancak bunun Allah’ın (c.c.) izninden sonra mümkün olabileceğini bildirmektedirler. Öte yandan müfessirlere göre âyet, Allah’tan başkalarına kulluk edenleri de şiddetle uyarmakta ve hakikati görmeleri için fırsat sunmaktadır.

2.2.1.3. Meryem Sûresi, 19/87. Âyet

“لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا”

“O gün) *Rahmân’ın katında söz ve izin alandan başkasının şefaati hakkı olmayacaktır.*”³⁰⁵

Zemahşerî’ye göre kıyamet gününde, bir kısmına göre Kelime-i şehadet diğer bir kısmına göre de iman ve amel izhar eden ve bu sebeple Yüce Allah’ın (c.c.) kendilerine

³⁰² Kur'an-ı Kerim, *Nebe Sûresi*, 78/38.

³⁰³ Zemahşerî, *el-Keşşâf ile el-İntisaf*, c. 2, s. 328.

³⁰⁴ Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî en-Nîsâbü'rî (ö. 468/1076), *el-Vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*, Safvan adnan Davudi (Tah.), Darul Kalem, Beyrut 1994, s. 489.

³⁰⁵ Kur'an-ı Kerim, *Meryem Sûresi*, 19/87.

şefâat emri ve izni verdiklerinden başka hiç kimse şefâat yetkisine sahip olamayacaktır. Müfessire göre Kur'an-ı Kerim'deki bir kısım âyetler de bu yorumu desteklemektedir. Bunlar; “Göklerde nice melekler vardır ki, Allah dilediği ve razı olduğu kulları için izin vermedikçe onların bile şefâati hiçbir fayda sağlamaz.”³⁰⁶, “Allah katında, O'nun izin verdiği kimselerden başkasının şefaati yarar sağlamaz...”³⁰⁷, “O gün -rahmânın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna- şefaatin bir yararı olmaz.”³⁰⁸ âyetleridir.³⁰⁹ Her üç âyette de şefâat, Allah'ın (c.c.) rızasına ve iznine tabi tutulmuştur.

Sonuç olarak Zemahşerî konumuz olan diğer âyetlerde olduğu gibi bu âyette de şefâatin varlığını kabul etmiş ancak bunun Yüce Allah'ın (c.c.) iznine bağlı olduğunu belirtmiştir. Allah'ın (c.c.) şefâat yapmalarına izin vereceği kişilerinde, iman ve ibadet ehli olmalarının gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Ebussuûd (ö. 982/1574) ise “*İrşâdü'l- 'Âkli's-Selîm*” adlı tefsirinde bu âyetin şu manalara gelebileceğini belirtmiştir: a) Mü'min kulların başkasına şefâat etmesinin temel şartı o kimsenin iman ve takva ehli olmasıdır. b) Yüce Allah (c.c.) ancak iman ve takva ehlinin şefâatine müsaade edecektir. c) Muttakiler, ancak İslam'ın ahdi üzerine olanlara şefâat edeceklerdir. d) Günahkâr olanlara şefâat, müslüman olmaları şartıyla mümkün olabilecektir.³¹⁰

Sonuç itibariyle her iki müellifte şefâatin olabilmesi için birtakım şartlar öne sürmüşlerdir. Zemahşerî, şefâatin olabilmesi için Allah'ın (c.c.) izni ve kişinin ibadet ehli olmasını zorunlu görürken; Ebussuûd ise müslüman olmaları şartıyla günahkarlarında şefâatten faydalanacaklarını belirtmiştir.

³⁰⁶ Kur'an-ı Kerim, *Necm Sûresi*, 53/26.

³⁰⁷ Kur'an-ı Kerim, *Sebe Sûresi*, 34/23.

³⁰⁸ Kur'an-ı Kerim, *Tâhâ Sûresi*, 20/109.

³⁰⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf ile el-İntisaf*, c. 3, s. 43.

³¹⁰ Ebussuûd el-İmadiyyu Muhammed b. Muhammed (ö. 982/1574), *İrşâdü'l- 'Âkli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l- Kitâbi'l-Kerîm*, Daru İhyai, Beyrut Tarih yok, c. 5, s. 282.

2.2.1.4. Tâhâ Sûresi, 20/109. Âyet

"يَوْمَئِذٍ لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ وَرَضِيَ لَهُ قَوْلًا"

"O gün -rahmânın izin verdiği ve sözünden hoşnut olduğu kimseler müstesna-şefâatin bir yararı olmaz."³¹¹

Zemahşerî'ye göre bu âyette şu mana kastedilmektedir: O gün şefâatin kimseye faydası olmayacaktır. Ancak Rahman olan Allah'ın (c.c.) izin verdiği kişinin şefâati faydalı olacaktır. Ayrıca müellife göre "أَذِنَ لَهُ" "izin verdiği" ve "وَرَضِيَ لَهُ" "razı olduğu" ifadelerindeki "lam" harfleri ise "onun için" manasına geldiklerini bildirmiştir. Bu taktirde âyet; "Kendisi hakkında izin verip, söyleyeceği sözden razı olduğu şefâatçi" manasına gelecektir. Musannife göre bu son tahlille birlikte âyet şöyle yorumlanabilmektedir: Allah'ın (c.c.) kendisine izin verdiği ve söyleyeceği sözden razı olduğu şefâatçinin şefâati dışında kimseye şefâat fayda vermeyecektir.³¹²

Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1250/1834) "*Fethu'l-Kadîr*" adlı tefsirinde bu âyeti şöyle yorumlamaktadır: Kıyamet günü hiçbir şefâatçinin şefâati fayda vermeyecektir ancak Allah'ın (c.c.) kendisine izin verdiği kişinin şefâati ise fayda verecektir. Öte yandan ancak Allah'ın (c.c.) şefâat edilmesine izin verdiği kişiye şefâat edilecektir. Binaenaleyh tüm bunlar Allah'ın (c.c.) rızasını kazanmaya vesile olacak bir sözünün/amelinin olmasıyla mümkün olabilecektir.³¹³

Sonuç olarak her iki müellifinde benzer yorumlar yaptıklarına ve şefâati Allah'ın (c.c.) rızasına ve O'nun rızasını kazanacak bir sözün/bir amelin olmasına bağlamışlardır.

³¹¹ Kur'an-ı Kerim, *Tâhâ Sûresi*, 20/109.

³¹² Zemahşerî, *el-Keşşâf ile el-İntisaf*, c. 3, s. 89.

³¹³ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1250/1834), *Fethu'l-Kadîr*, Dar İbn Kesir-Dar el-Kelimuttayyib, Dimaşk-Beyrut 1993, c. 3, s. 457.

2.2.1.5. Sebe Sûresi, 34/23. Âyet

“وَلَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِندَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ حَتَّىٰ إِذَا فُزِعَ عَن قُلُوبِهِمْ قَالُوا مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ قَالُوا الْحَقُّ وَهُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ”

“Allah katında, O’nun izin verdiği kimselerden başkasının şefaati yarar sağlamaz. Sonunda kalplerinden korku giderilince, “Rabbiniz ne buyurdu?” derler. Onlar da şu cevabı verirler: “Hak olanı buyurdu. O yücedir, uludur.”³¹⁴

Zemahşerî’ye göre âyette zikredilen “O’nun izin verdiği kimselerden başkasının “şefâati yarar sağlamaz.” ifadesinin birkaç anlama gelmesi muhtemeldir. Bunlar: a) “şefâat ancak şefâat etmesine izni verilenler hakkında söz konusu olacaktır.” b) “şefâat ancak şefâat edilmesine izin verilenlere fayda sağlayacaktır” c) “şefâat sadece şefâatçinin şefaati etmesine izin verilen kişilere yararı dokunacaktır.” Musannif bu üç ihtimalden soncusunun ise daha isabetli olduğunu belirtmiştir. Bu yorumla birlikte “Bunlar Allah katında bizim araclarımızdır”³¹⁵ diyenlerin iddialarını da geçersiz kılmıştır.

Müellif, âyetin tefsirini şöyle sürdürmüştür: Eğer sorsan “Sonunda kalplerinden korku giderilince” kısmından ne kastedilmiş ve “sonunda” sözcüğü neyi tahdit (sınırlandırma) etmiştir? Cevabım şöyle olacaktır: Gerek şefâat bekleyenler gerekse şefâat edecek olanların destura yönelik bekleyiş, umut ve kaygıya dair olduğunu söyleyeceğim. Diğer taraftan “sonunda/nihayet” ifadesine gelince o da uzun süre mahşer alanında ümit ve korku arası bir bekleyişin müjdeli bir son ile neticelenmesi anlamına gelmektedir. Ayrıca musannifin tespitine göre, İbn Abbâs’tan (ö. 68/687-88) gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “Şefâat etmesine izin verilen kimseye izin verilince, o şefâat onun içindeki korku ve endişeyi giderir.” Buna göre Zemahşerî, konu ile alakalı bahsi geçen İbn Abbâs (ra) hadisini de dikkate alarak şunları söylemiştir: Şefâate izin verecek olan da kalpteki korkuyu giderende sadece ve sadece Allah’tır (c.c.).

³¹⁴ Kur'an-ı Kerim, Sebe Sûresi, 34/23.

³¹⁵ Kur'an-ı Kerim, Yûnus Sûresi, 10/18.

Musannif ayrıca âyette geçen “قَالُوا الْحَقَّ” “*Hak olanı buyurdu.*” ifadesinin merfû olarak da okunduğunu bu takdirde “*söylediği hakkın ta kendisidir*” anlamına geldiğini belirtmiştir.³¹⁶

Yukarıda yapılan tahliller incelendiğinde görülecektir ki, Zemahşerî’ye göre âyet, Cenab-ı Hakk’ın yüce ve azamet sahibi olduğuna, onun izni olmadan ne bir meleğin ne de bir nebi veya resulün konuşabileceğine, sadece zatının memnun olduğu ve rıza gösterdiği kişilere şefâatin fayda vereceğine vurgu yapmıştır.

Sıddık b. Hasan el-Kannevci’de (ö.1307/1889) bu âyeti şöyle yorumlamıştır: Melaike, rusul, ilim ve amel ehlerinden olup, Allah’ın (c.c.) şefâat yapmalarına izin verdiklerinden başka hiç kimseye şefâat fayda vermeyecektir. Şüphesiz isimlerini saydıklarımızda ancak hakkedenlere şefâatiçi olacaklardır. Ayrıca âyet, putları şefâatiçi görenleri yalanlamakta ve böylelerine şefâatin hakikatini anlatmaktadır.³¹⁷

Sonuç olarak bölüm boyunca tahlil etmeye çalıştığımız âyetlerin yorumlarıyla alakalı şunlar söylenebilir: Başta Zemahşerî olmak üzere tüm müfessirlere göre Allah’ın (c.c.) izni olmadan şefâat mümkün değildir. Ancak Zemahşerî’ye göre Allah (c.c.) izin verse bile ibadet yapmak suretiyle O’nun rızasını kazanmayanlar ve büyük günah işlemekten dolayı Allah’ın (c.c.) rızasını kaybedenler şefâatten mahrum kalacaklardır. Ancak diğer müfessirlere göre ise Allah (c.c.) izin verdikten sonra müslüman olmak şartıyla günahkârlarda şefâatten nasipleneceklerdir.

³¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf ile el-İntisaf*, c. 3, s. 579-580.

³¹⁷ Sıddık b. Hasan b. Ali el-Kannevci el-Hindi El-Buhari (ö.1307/1889), *Fethu’l-Beyan fî Makasîdi’l-Kuran*, Abdullah b. İbrahim el-Ensarî (Tah.), Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 1992, c. 11. s. 188-189.

2.2.2. Şefâatin Günahların Affi İçin Geçerli Olmayacağı İddiası

2.2.2.1. Enbiyâ Sûresi, 21/28. Âyet

“يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنْفِقَ مِنْ خَشْيَتِهِ مُتَّقُونَ”

“Allah onların önlerindeki de arkalarındaki de (bildiklerini de bilmediklerini de) bilir. Onlar Allah’ın razı olduklarından başkasına şefaât edemezler ve Allah korkusundan titrerler!”³¹⁸

Zemahşerî’ye göre Yüce Allah (c.c.) bu âyet ile insanoğlunu sorumluluk bilincini kuşanmaya davet etmektedir. Buna göre Yüce Allah (c.c.) insanın murâkebe ve gözetim altında olduğunu ve hiçbir şeyin de Allah’a (c.c.) gizli kalmayacağını haber vermektedir. Müellif ayrıca bu bilinçte olanların duygularını kontrol altında aldıklarını ve Allah’ın (c.c.) rızasına uygun davranış gösterdiklerini belirtmektedir. Öte yandan musannife göre böylelerinin, zamanlarını iyi değerlendirdiklerini, ümit ve korku arası bir hayat yaşadıklarını ve karşılığında buna göre verileceğini bildirmektedir. Ayrıca müfessirin bildirdiğine göre, yukarıda anlatılan özelliklere sahip olanlara yüce Allah (c.c.) lütfu gereği kendilerinden razı olduğu ve şefâat edilmeye layık gördüğü kimselere sevapların artımı için şefâat yetkisi verecektir.³¹⁹

Sonuç olarak Zemahşerî’ye göre iyi mü’minlere de şefâat yetkisi verilecek ancak onlar bu yetkilerini sadece cennetliklerin daha fazla lütfâ mazhar olmaları için kullanabileceklerdir.

Şehâbeddin Mahmûd Âlûsî (ö. 1270/1854) “*Rûhu’l-Me’âni*” adlı tefsirinde bu âyeti şöyle yorumlamıştır: Onlar, geçmiş ve gelecekte Allah’a (c.c.) hiçbir şeyin gizli kalmayacağını, murakebe altında olduklarını ve bu bilinçle hayatın sürdürülmesi gerektiğinin bilincindedirler. Ayrıca onlar bilirler ki şefâat ancak Allah’ın (c.c.) kendilerinden razı olduğu ve izin verdiği kişilere yapılabilecektir. Öte yandan Âlûsî, Mu’tezile’nin büyük günah işleyenlere şefâati caiz görmediklerini bildirmektedir. Âlûsî şöyle devam etmektedir. Yukarıda bahse konu âyette “*şefâat ancak Allah’ın (c.c.)*

³¹⁸ Kur'an-ı Kerim, *Enbiyâ Sûresi*, 21/28.

³¹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf ile el-İntisaf*, c. 3, s. 112.

kendilerinden razı olduğu kişiler tarafından yapılabilecektir.” Buyrulmaktadır. Bu sebeple Mu'tezile'ye göre Allah'ın (c.c.) kendisinden razı olduğu kişilerin, O'nun sevmediği kişilere şefâat etmesi düşünülemez. Âlûsî'ye göre, bu sebeple Mu'tezile günahkârlar için şefâati caiz görmemektedir.³²⁰

Sonuç olarak Âlûsî'ye göre de şefâat, ancak Allah'ın (c.c.) kendilerinden razı olduğu ve izin verdiği kişilere faydası olabilecektir. Ancak Âlûsî bu noktada Mu'tezile'nin tavrını eleştirdiğine göre onun günahkârlar içinde şefâati uygun gördüğüne de alamettir. Çünkü Ehl-i sünnete göre, müslüman olduktan sonra günah şefâate engel değildir.

2.2.2. Şefâat Yetkisi Ancak Allah'ı (c.c.) Birleyip Hakk'a Şahitlik Edenlere Verileceğinin ifadesi

2.2.2.1. Zuhruf Sûresi, 43/86. Âyet

“وَلَا يَمْلِكُ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ”

“Allah'ı bırakıp kendilerine dua ettikleri varlıklar asla şefâat edemezler; bilerek hakka tanıklık edenler başka.”³²¹

Zemahşerî'ye göre bu âyet, Yüce Allah'tan (c.c.) başkasına inanan ve yalvaranların ümitlerini kırmakta, beklentilerini boşa çıkarmaktadır. Öte yandan âyette geçen “Hakka şahitlik” ifadesi ise Allah'ı (c.c.) birlemek anlamına gelmektedir. Dolayısıyla böyleleri neye şahitlik ettiklerini basiret, yakın ve ihlas ile bilecek ve ancak bunlar şefâate mezun olacaklardır.³²²

İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) “*Ebü'l-Ferec Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*” adlı eserinde bu âyet ile ilgili şu tespitleri yapmıştır: Nadır b. Haris (ö. 2/624) beraberindeki bir gurup ile dediler ki eğer Muhammed'in (s.a.v.) dedikleri hak ise o zaman biz de melekleri kendimize dost ediniriz ki onlar şefâat konusunda Muhammed'den (s.a.v.) daha layıktırlar. Musannife göre bunu üzerine bu âyet nazil olmuştur.

³²⁰ Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Âlûsî (ö. 1270/1854), *Rûhu'l-Me'ânî fî't-Tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-Seb'î'l-Meşânî*, Ali Abdulbari (Tah.), Darul-Kütübül-İlmiyye, Beyrut 1994, c. 9, s. 32.

³²¹ Kur'an-ı Kerim, *Zuhruf Sûresi*, 43/86.

³²² Zemahşerî, *el-Keşşâf ile el-İntisaf*, c. 4, s. 267.

Ayrıca İbnü'l-Cevzî'ye göre bu âyetin manası ile alakalı iki görüş vardır. Bunlar: a) “Allah’ı (c.c.) bırakıp kendilerine dua ettikleri varlıklardır.” Bu varlıklardan kasıt onların taptıklarıdır. Ancak Allah’tan (c.c.) başka ilahlara tapanlar aynı zamanda Hz. İsa’ya (as), Hz. Üzeyir’e (as) ve meleklerle de taptıklarını iddia ediyorlardı. İşte âyet bunlara cevaben buyurdu ki: Hakka şahitlik edenler ve Allah’ı (c.c.) birleyenler hariç diğer taptıklarınızın size şefâat namına hiçbir faydaları olmayacaktır. Çünkü onlar şefâate mâlik değillerdir. Musannife göre çoğunluk bu görüştedir. b) Hz. İsa’ya (as), Hz. Uzeyr’e (as) ve meleklerle tapıp onlardan şefâat bekleyen müşrikler bilmelidirler ki bu saydıklarınız ancak Allah’ı (c.c.) birleyip Hz. İsa (as), Hz. Uzeyr (as) ve meleklerin Allah (c.c.) tarafından yaratıldığına inananlara şefâat edeceklerdir.³²³

Sonuç olarak her iki müfessir de şefâat edecek olanların basiret, yakın ve ihlâs ile Allah’ı (c.c.) birleyip hakka şahitlik edenlerdir. Müşriklerin kendilerine dua edip onlardan şefâat umdukları ise, onlara hiçbir faydası olmayacaktır. Çünkü şefâat ancak Allah’ın (c.c.) izniyle mümkün olabilecektir.

2.2.3. Putlara Şefâat Yetkisinin Verilmemesi

2.2.3.1. Necm Sûresi, 53/26. Âyet

“وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئاً إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى”

*“Göklerde nice melekler vardır ki, Allah dilediği ve razı olduğu kulları için izin vermedikçe onların bile şefâati hiçbir fayda sağlamaz.”*³²⁴

Tezimizin konusu olan şefâat ile ilgili âyetlerin sonuncusunu ise Zemahşerî şöyle tefsir etmiştir: Şefâat yetkisi zannedildiği gibi çok geniş olmayıp sınırlıdır. Hâlbuki melekler Yüce Allah’a (c.c.) yakınlıklarına, sayıca çokluklarına ve sonsuz itaatkâr olmalarına rağmen; şayet hep birlikte birine şefâat etmek isteseler bile bu şefâat o kişiyi içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtaramayacak ve ona yarar da sağlamayacaktır. Ancak şefâat, Allah’ın (c.c.) sevdiği, layık gördüğü ve izin verdiği kişilere faydası

³²³ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî el-Cevzi (ö. 597/1201), *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, Abdurrezzak el-Mehdi (Tah.), Darul-Kutubül-Arebiyye, Beyrut 2001, c. 4, s. 85-86.

³²⁴ Kur'an-ı Kerim, *Necm Sûresi*, 53/26.

dokunabilecektir. Hakikat böyle olduğu halde nasıl oluyor da putlar, Yüce Allah'ın (c.c.) huzurunda kendilerine kulluk edenlere şefâatçi olabilecekler.³²⁵

Ahmed Mustafa el-Merâgî (ö.1364-1945) “*Tefsirü'l Merâgî*” adlı eserinde bu âyetin yorumuyla alakalı şu tespitlerde bulunmuştur: Meleklerin çoğunun şefâatleri hiçbir fayda vermez. Ancak söz ve amellerinde ihlâslı olup Allah'ın (c.c.) istediği ve şefâat edilmelerine izin verdiği kişilere meleklerin şefâati fayda verebilecektir. Müellife göre ruhanî bir âleme aidiyetleri, Rablerine yakın olmaları ve Allah'ın (c.c.) kudret eli altında olmalarına rağmen eğer melekler için durum böyle ise; çürük, ölü, ruh ve hayattan mahrum olan putlar nasıl şefâat edecekler. Ayrıca musannife göre, zaten onların putların şefâatinden hiçbir ümitleri de yoktur ve kıyamet gününde putların onlara faydası da dokunmayacaktır.³²⁶

Yukarıda yapılan tefsir ve tahlillerden çıkarılması gereken sonuç şudur: Hiç kimse ve özellikle iman etmeyenler boş bir hevese kapılmasınlar. Çünkü şefâatin izni tamamen Allah'ın (c.c.) yed-i kudretindedir. Şayet günahsız ve Allah'ın (c.c.) emirlerine karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler dahi, istediklerine Allah'ın (c.c.) izni olmadan şefâat edemeyeceklerse, o halde zaman zaman Allah'ın (c.c.) emirlerini yerine getirmede tembellik gösterenler, bilerek veya bilmeyerek bazen günah işleyenler ve hatta Allah'ın (c.c.) rububiyetini bile kabul etmeyenler ve onların putları nasıl şefâat etsinler ki. Dolayısıyla tek çare, kişinin bu dünya hayatında kulluk vazifesini yerine getirmesi ve Allah'ın (c.c.) rahmetinden ümidini kesmemesidir.

³²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf ile el-İntisaf*, c. 4, s. 424.

³²⁶ Muhammed b. Mustafâ El-Merâgî (ö. 1364-1945), *Tefsirü'l Merağî*, Matbaatu Mustafa el- Babi (Nşr.), Mısır 1946. c. 27, s. 53-54.

SONUÇ

Şefâat meselesi İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren müslümanların gündemine girmiş ve tartışılmaya başlanmıştır. Zira Hz. Peygamber (s.a.v.) hayattayken müslümanlar arasında bir problem ortaya çıktığında veya dini bir konuda ihtilafa düştüklerinde Allah (c.c.) Resulü'nün (s.a.v.) müdahalesiyle problem büyümeden çözüldü. Ancak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından kısa bir süre sonra birtakım ihtilafların ortaya çıkması ve uzlaşmanın da sağlanamaması nedeniyle iş müslümanların kendi aralarında savaşmalarına kadar ilerledi. Müslümanların kendi aralarında Savaşması ve müslüman kanının dindaşı tarafından dökülmesi karşılaşılan yeni bir durum olup beraberinde büyük günah işleyen kişinin âhiretteki durumunu sorgular hale getirdi.

Haricilere göre büyük günah işleyen kişi tövbe etmezse her iki dünyada da kâfir muamelesi görecektir. Mürcieye göre ise büyük günahın imana zararı olmayacak. Mu'tezile'ye göre de büyük günah kişiyi dinden çıkarır ancak kâfir yapmaz iki menzil arasında bırakır. Tövbe ederse mü'min, tövbe etmeden ölürse kâfir muamelesi görecektir. Ancak Ehl-i sünnete göre, her ne kadar Kebîre (büyük günah) kişiyi isyan ve fiska sürüklese de kesin olarak fâsık ve fâcir yapmaz. Çünkü amel imanın bir parçası değildir. Büyük günah işleyeni cehennemlik sayanlar şefâate olumlu bakmazken, ameli imandan saymayıp büyük günah işleyeni fâsık görmeyenler ise şefâatin varlığını kabul etmektedirler. Öte yandan burada bizim için asıl önemli olan Mu'tezile ve Ehl-i sünnet'in şefâate yaklaşımıdır. Çünkü çalışmamızın ana mihveri Mu'tezile'nin görüşü doğrultusunda tavzih edilmiş ve tarafımızca da Ehl-i sünnet görüşüyle de mukayese edilmiştir.

Burada Mu'tezile mezhebini referans göstermemizin nedenini şöyle açıklayabiliriz: İtizâl düşüncesi adeta Zemahşeri'nin yaşam biçimi olduğundan ve Mu'tezile itikat esaslarını da *Keşşâf* tefsirinde itina ile ele aldığından dolayı doğal olarak şefâat âyetlerine de bu cihetten bakmıştır. Hal böyle olunca da Mu'tezile mezhebini şefâate yaklaşımı çalışmamız açısından önem kazanmış ve belirleyici olmuştur.

Ehl-i sünnet, şefâat konusunda çok geniş ve esnek bir anlayışa sahipken Mu'tezile ise çok dar ve katı bir bakış açısına sahiptir. Özellikle Mu'tezile'nin tövbe etmeden ölen günahkâr mü'minlerle kâfirleri aynı kategoriye koyması iki mezhep arasındaki en büyük ihtilaf sebebi olmuştur.

Zemahşerî, tefsirinde şefâati kökten inkâr etmemiş ancak kimi şartlara bağlamıştır. Bununla birlikte Mu'tezile'de olduğu gibi Allah'ı (c.c.) İnkâr edenler ile tövbe etmeden ölen günahkârlara açık kapı bırakmayıp şefâat reddetmiştir.

Zemahşerî'ye göre şefâat vesilesiyle günahların bağışlanması aklen mümkün iken nakil buna engeldir. Zira birçok âyette büyük günah işleyenin şiddetli azapla cezalandırılacağı bildirilmiştir. Bu nedenle bir insanın yerine getirmediği sorumlulukların cezasını silecek veya işlediği günahları affettirecek bir şefâat düşünülemez, zira şefâatin ancak var olan iyilik ve lütufların artırılmasına faydası olacaktır.

Müellifin, kebîre sahibi ile ilgili düşüncesi şöyledir: Kebîre sahibi yani fâsık, namaz, oruç ve zekât gibi Allah'ın (c.c.) emirlerini ifa etmemiş ve aynı zamanda günahlara dalarak rabbini unutup yaptıklarından pişmanlık ta duymamıştır. Dolayısıyla kulluk vazifesini yerine getirmediği için Allah'ın (c.c.) sevgisini kaybetmiştir. Halbuki Allah'ın (c.c.) sevgisini kaybetmek şefâate engeldir. Çünkü şefâat ancak iki şartla mümkündür. Birincisi *Kendisine şefâat edilecek kimsenin* Allah (c.c.) tarafından beğenilen ve razı olunan biri olması. İkincisi ise *Şefâat edenin de* Allah'ın (c.c.) izin verdiği bir kişi olması gerekir. Buna göre *şefâat etmesine* izin verileninde *şefâat edilmesine* izin verilenin de iman ve ibadet ehli olması gerekir. Oysa bu özelliklere sahip olanlar Allah'ın (c.c.) yanında kıymet ve değer sahibi olan has kullardır. Allah'ın (c.c.) has kulları da yalnızca O'nun sevip razı olduklarına yakınlık duyup razı olurlar. Bu sebeple büyük günah işleyen için şefâatçi olmayacak buda koşulların oluşmamasına ve şefâatin imkânsız hale gelmesine sebep olacaktır.

Zemahşerî *Keşşâf'ta* şefâat yapmalarına izin verileceklerle de değinmiştir. Bunlar: Başta Hz. Muhammed (s.a.v.) olmak üzere melekler, nebiler ve mü'minler olarak sıralanmıştır. Bu şefâatten faydalanacak olanlar ise tövbe etmiş büyük günah sahipleri ile

mü'minlerdir. Küçük günah sahiplerine gelince onların yaptığı iyilikler günahlarının affına vesile olacaktır.

Bu itibarla Zemahşerî'ye göre şefâat yalnızca fazla sevap ve makam için geçerlidir günahların affı için geçerli değildir.

KAYNAKÇA

ÂLÛSÎ, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, **Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Çur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'î'l-Meşânî**, (tah.) Ali Abdulbari, Darul-Kütübül- İlmiyye, Beyrut 1994.

ATEŞ, Süleyman, "Habîb En-Neccâr", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, c. 14, TDV Yayınları, İstanbul 1996.

AVCI, Hüseyin, "**Zemahşerî'nin El-Minhac Fî Usûli'd-Din Adlı Eseri ve Beyan Üslubu**" Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

BAĞDÂDÎ, Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd, **Hizânetü'l-Edeb ve Lübbü Lübbâbi Lisâni'l'Arab**, (tah.) Abdusselam Muhammed Harun, Mektebetül-Ganci, Kahire 1997.

BAĞDÂDÎ, Hatîb, Ebubekir Ahmed b. Ali b. Sabit, **Târîhu Bağdâd ve Zuyulihi**, (tah.) Mustafa abdukkadir ata, Darul-Kutubil-İlmiyye, Beyrut 1996.

BÂKILLÂNÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâküllânî, **Temhîdi'l-Evâ'il ve Telhîsi'd-Delâ'il**, (tah.) İmaduddin Ahmed, Muessetül-Kutub, Lübnan 1987.

BAŞARAN, Selman "El-Fâik Fî Garîbi'l-Hadîs", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 1995.

BEGAVÎ, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî (ö. 516/1122), **Meâlimü't-Tenzîl**, Muhammed Abdullah en-Nemir vd.(Tah), Daru Taybe, Riyad 1997.

BENLÎ, Mehmet Sami, "El-Mufassal", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, TDV Yayınları, İstanbul 2020.

BROCKELMANN, Carl, **Tarihu el-Edebi el-Arabiyye**, (çev.) Abdülhalim Neccar, Darül Marife, by, ty.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fi el-Buhârî, **el-Câmi‘u’l-Müsnedü’s-Sahîhu’l-Muhtasar min Umûri Resûlillâh Sallallâhü Aleyhi ve Sellem ve Sünenihî ve Eyyâmih(Sahih-i Buhari)**, (tah.) Muhammed Zuheyr b. Nasır, Daru Tavki'n-Necat, Beyrut 2001.

CERRAHOĞLU, İsmail, **Tefsir Tarihi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988.

CUVEYNÎ, Mustafa es-Sâvî (ö.1408/1988), **Menhec Zemahşerî fi Tefsiril Kur’an-i ve Beyani İ‘cazih**, Darül Mearif, Kahire 1984.

ÇELEBÎ KÂTİB, Mustafa bin Abdullah (Hacı Halife), **Keşfü’z-Zunûn ‘an Esâmi’l-Kütüb Ve’l-Fünûn**, Mektebetül Müsenna, Bağdat 1941.

ÇELEBÎ, İlyas, Menzile **Beyne’l-Menzileteyn**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004.

DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah B. Abdirrahmân B. El-Fazl Ed-Dârimî, **Es-Sünen** (tah.) Hüseyin Selim, Darül-Muğni, Riyad 2000.

EBÜ’L-LEYS, Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî (ö. 373/983), **Tefsîru Ebi’l-Leys es-Semerkindî/ Bahrûl-‘ulûm**, Şeyh Ali Muhammed vd. (Tah), Darul-Kütübil-İlmiyye, Beyrut 1993.

EBÜSSUÛD EFENDÎ, el-İmadiyyu Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, **İrşâdü’l-‘akli’s-selîm ilâ mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm**, Daru İhyai, Beyrut, Tarih yok.

(Ed), SÜLÜN, Murat, **el-Keşşâf ‘an hakâ’iki ğavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fi vücûhi’t-te’vîl**, (çev.) Muhammed Coşkun ve diğ., Mega Basım Yayın, İstanbul 2016.

EL-KANNEVCİ, Sıddık b. Hasan b. Ali el-Kannevci el-Hindi El-Buhari (ö.1307/1889), **Fethu’l-Beyan fi Makasîdi’l-Kuran**, Abdullah b. İbrahim el-Ensarî (Tah.), Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut 1992.

المعاني <https://www.almaany.com> › dict › ar-ar › Arapça internet sitesi (27.02.2024).

EŞ‘ARÎ, Ebü’l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş‘arî el-Basrî, **El-İbâne an Uşûli’-d-Diyâne**, (tah.) Fewkiyetu Hüseyin Mahmud, Darül-Ensar, Kahire 1977.

EŞ‘ARÎ, Ebü’l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr İshâk b. Sâlim el-Eş‘arî el-Basrî, **Maḳālâtü’l-İslâmiyyîn ve’İhtilâfü’l-Muşallîn**, (tah.) Naim Zurzur, el-Mektebetul-Asriyye, Beyrut 2005.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, **El-Kāmûsü’l-Muhît**, (tah.) Muhammed Naim Arkasusi, Muessese er-Risale, Beyrut 2005.

HAKKI, İsmâîl, b. Mustafa el-İstanbulî el-Hanefî el-Halvetî el-Mevla Ebul-Fida, **Rûhu’l-Beyân**, Darul-Fikr, Beyrut ty.

HALİL BİN AHMET, Ebu Abdurrahman Halil bin Ahmet bin Ömer el-Basri (170/787), **Kitâbü’l-Ayni**, (tah.) el-Mahzumi ve el-Samrai, Dar ve Mektebe el-Hilal, Basım yeri yok 2005.

HAMEVÎ, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, **Mu‘cemü’l-Büldân**, Dar Sadr, Beyrut ty.

HAMEVÎ, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî, **Mu‘Cemü’l-Üdebâ**, (tah.) İhsan Abbas, Dar el-Ğarb el-İslamiyyi, Beyrut 1993.

HİCAZÎ, Muhammed Mahmud el-Hicazi, **Et Tefsirul Vadih**, (nrş.) Darül-Ceylül-Cedid, Beyrut 1992.

İBN AHMED, Halîl, el-Ferahidi (ö. 175/791), **Kitâbü’l-Ayn**, Dr. Abdülhamit Hinrawi (Tah.), Darül-Kütübül-İlmiyye, Beyrut 2002.

İBN ATIYYE, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî (ö. 541/1147), **el-Muḥarrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz**, Abdusselam Abduşşafi Muhammed (Tah.), Darül-Kütübül-İlmiyye, Beyrut 2001.

İBN EBÜ'L-VEFÂ, Ebu Muhammed Muhyiddin İbn Ebi'l-Vefa Abdülkadir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî el-Mısri el-Hanefî, **El-Cevâhirü'l-Mudıyye**, Dairetül Mearif, Haydarabad ty.

İBN FÂRİS, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvîni el-Hemedânî, **Mu 'Cemü Mekâyîsi'l-Luga**, (tah.) Abdusselam Muhammed Harun, Darül Fıkr, Beyrut 1979.

İBN FÛREK, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Fûrek el-İsfahânî en-Nisâbüri, **İbn Fûrek Tefsiri**, (tah.) Alal Abdulkadir Bendoviş, Camiatu Ümmül-Kura, es-Saudi 2009.

İBN HALLİKÂN, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî, **Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâü'z-Zamân**, (nşr.) İhsan Abas, Daru's Sadr, Beyrut, 1977.

İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm**, (tah.) Muhammed Hüseyin, Darül-Kütübül İlmiyye, Beyrut 1998.

İBN KUTLUBOĞA, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısri, **Tâcü't-terâcim**, (thk.) Muhammed Ğayr Ramazan Yusuf, Darul Kalem, Beyrut, 1992.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, **Süneni İbn Mâce** (tah.) Muhammed Fuad Abdulbaki, Daru İhyai, Haleb, ty.

İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed B. Mükerrerem B. Alî B. Ahmed, **Lisânü'l-Arab**, Daru Sadr, Beyrut 1993.

İBN TAĞRÎBERDÎ, Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf b. Tağrîberdî (ö.874/1470), **En-Nucumuzzahiretu Fi Müluki Mısır Velkahireti**, Darül Kutub, Kahire ty.

İBN TEYMİYYE, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, **Mukaddime fi Usuli't-Tefsir**, Dımaşk 1936.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Cevzi, **Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr**, (tah.) Abdurrezzak el-Mehdi, Darul-Kutubül-Arabiyyi, Beyrut 2001.

İBNÜ'L-ESÎR, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, **el-Kâmil fi't-Târîh**, (tah.) Ömer Abdusselam Tedmuri, Darul Kutubil Arabiyye, Beyrut 1997.

İBNÜ'L-KİFTÎ, Ebü'l-Hasen Cemâlüddîn Alî b. Yûsuf b. İbrâhîm b. Abdilvâhid eş-Şeybânî el-Kıftî, **İnbâhu'r-Ruvât**, (thk.) Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Darül Fikrül Arabiyyi, Kahire1986.

İBNÜ'L-MURTAZÂ, el-Mehdî-Lidînillâh Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ (ö. 840/1437), **el-Kalâ'id fî Taşhîhi'l-'Aķâ'id**, el-Bir Nasrî Nâdir (Tah), Darü'l-Meşrik, Beyrut 1985.

İSFAHÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıbel el-İsfahânî, **el-Müfredât**, (tah.) Safvan Adnan ed-Davudi, Darulkalem, Beyrut 1991.

İSFAHÂNÎ, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî (ö. 502/1109), **“Câmi'u't-tefsîr (Tefsîru Râgıb)”**, Muhammed Abdülazîz Besyûnî(Tah.), Tanta Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Riyad 1999.

KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR, Ebü'l-Hasen Kâdı'l-kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdülcebbâr el-Hemedânî, **Şerhu'l-Uşûli'l-Hamse**, (nşr.) Abdülkerîm Osman, Kahire 1988.

KĀDÎ ABDŪLCEBBĀR, Ebü'l-Hasen Kadı'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr El-Hemedânî, **Usûli'l-Hamse** (tah.) Faysal Bedir Lecnetu et-Telifi, Kuveyt 1998.

KĀDÎ ABDŪLCEBBĀR, Ebü'l-Hasen Kadı'l-Kudât Abdülcebbâr b. Ahmed b. Abdilcebbâr El-Hemedânî, **Şerhu'l-Usûli'l-Hamse** (tah.) Abdulkerim Osman, Mektebetu Vehebiye, Kahire, 1996.

KANDEMİR, M. Yaşar, "Semmân, İsmâil B. Ali", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, c. 36, TDV Yayınları, İstanbul 2009.

KARAGÖZ, İsmail "Şefâat", **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 3, Ankara 2010.

KARAMAN, Hayrettin ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri**, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara 2020.

KEHHÂLE, Ömer Rızâ, **Mu'cemü'l-mü'ellifin Terâcimü muşannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye**, Müessetü er-Risale, Beyrut, 1993.

KILIÇ, Hulusi, "Esâsü'l-Belâga", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, c. 11, TDV Yayınları, İstanbul 1995.

KUR'ÂN-I KERÎM ve Melai, Diyanet İşleri Başkanlığı

KUREŞİYY, Ebul Fida İsmail b. Ömer, **El Bidaye Wennihaye**, (tah.) Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkiyyi, Daru Hicr, Mısır 1997.

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, **el-Câmi' li-Ahğâmi'l-Ğur'ân**, (tah.) Ahmet Berduni ve İbrahim Atfîş, Darül-Kütübül-Mısriyye, Kahire 1963.

KUTLU, Sönmez, **Va'd ve Va'id** Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed B. Muhammed B. Mahmûd El-Mâtürîdî es-Semerkandî, **Te'vîlâtü Ehli's-sure, Sünne**, (tah.) Mecdi Baslum, Darul Kitap, Beyrut 2005.

MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed B. Muhammed B. Mahmûd El-Mâtürîdî es-Semerkandî, **Kitâbü't-Tevhîd**, (tah.) Fethullah Halife, Darül-Camiaatül-Mısriyye, İskenderiyye, ty.

MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen Alî, b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî (ö. 450/1058), **Tefsîrü'l-Çur'ân (en-Nüket ve'l-'Uyûn)**, Abdülmaksut b. Abdurrahim (Tah), Darul-Kütübil-İlmiyye, Beyrut 2010.

MERÂGÎ, Muhammed B. Mustafâ B. Muhammed El-Merâgî, **Tefsirü'l Meraği**, (neşr.) Matbaatu Mustafa el- Babi, Mısır 1946.

MUDEYYİŞU, İbrahim bin Abdullah, **El-Muvazenetu Beyne "el-Faik liz-Zemahşerî ve "en-Nihayye" li İbnil Esir**, by. 2014.

MUKÂTİL b. SÜLEYMAN, Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, et-**Tefsîrü'l-Kebîr (Tefsîru Mukâtil b. Süleymân)**, (tah.) Abdullah Mahmûd Şehhâte, Daru İhyai't-Turas el-Arabî, Beyrut 2002.

MUKBİL B. HADÎ, Ebu Abdurrahman Mukbil b. Hadi el-Hemedani, eş-Şefae, **Darül-Asar**, Sana/Yemen 1999.

MUSTAFA, Ebu Zer Abdulkadir b. Mustafa el-Muhammed'i, **Eş-Şefâatu fil-Hadis-Nebevi**, Darul-Kutubil-İlmiyye, Beyrut 2005.

MUSTAFA, İbrahim ve Diğerleri, **El-Mu'cemül Vasit**, el-Mektebetül İslamiye, İstanbul 1989.

MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, **el-Câmi 'u'ş-Sahîh**, (tah.) Muhammed Fuad, Daru İhyai, Beyrut ty.

NAGARÎ, El-Kadi Abdunnebi bin Abdurresul el-Ahmet, **Desturü'l-Ulema Câmiu'l-Ulûm fi İstilahati'l-Fünûn**, (tah.) Hasan Hani Fahs, Darul-Kutubil-İlmiyye, Beyrut 2000.

NESÂÎ, Ebû Abdirrahmân Ahmed B. Şuayb B. Alî En-Nesâî, **Es-Sünen** (tah.) Abdulfettah ebu Ğudde, el-Matbuatül-İslamiyye, Haleb 1986.

NESEFÎ, Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, **Tefsîrü'n-Nesefî (Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl)**, (tah.) Yusuf Ali, Darül-Kelimüt-Tayyib, Beyrut 1997.

NÎSÂBÛRÎ, Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A'rec en-Nîsâbûrî (ö. 730/1329 [?], **Garâibü'l-Kur'ân ve Regâibü'l-Furkân**, Şeyh Zekeriya Amirat(Tah.), Darül-Kütübül-İlmiyye, Beyrut 1995.

ÖZEK, Ali, "El-Keşşâf", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, c. 25, TDV Yayınları, İstanbul 2020.

ÖZLER, Mevlüt, "**Tevhid**", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.

ÖZTÜRK, Mustafa, MERTOĞLU, M. Suat "Zemahşerî" **TDV İslâm Ansiklopedisi**, c. 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013.

RÂZÎ, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed B. Ömer B. Hüseyin Er-Râzî et-Taberistânî, **Mefâtihu'l-Gayb**, Daru İhyai, Beyrut 1999.

RÂZÎ, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed B. Ömer B. Hüseyin Er-Râzî et-Taberistânî, **Me'alimü Usuli'd-Din**, (tah.) Taha Abdurreuf, Darul-Kütübül Arabiyyi, Lübnan, Tarih Yok.

REŞİD, Rıza, Muhammed Reşîd b. Ali b. Rızâ b. Muahmmmed Şemsuddin b. Muhammed Bahauddin b. Molla Ali Halife el-Kalemuni el-Hüseyini, **Tefsîrü'l-Ķur'âni'l-Hakîm** (Tefsîrü'l-Menâr), (nşr.) el-Hey'etül-Mısriyye, by. 1991.

SABUNÎ, Muhammed Ali, **Safvetü't Tefasir**, (nşr.) Darüss-Sabuni, Kahire 1997.

SEM'ÂNÎ, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî (ö. 489/1096), **Tefsîrü'l-Kur'ân (Kitâbü't-Tefsîr)**, Yasir b. İbrahim-Ganim b. Abbas (Tah), Darü'l-Vatan, Riyad 1997.

SEM'ÂNÎ, Ebu Saad Abdulkerim bin Muhammed bin Mansur el-temimi el-semani el-mervezi, **el-Ensab**, (tah.) Abdurrahman b. Yahya el-Muallimi el-Yemani, Meclis Dairetü'l Mearifi el-Osmaniyye, Haydarabad 1962.

SÜYÛTÎ, Abdurrahman bin Ebubekir Celaleddin, **Nevahidül Ebkar ve Şevareidül Efkâr (Haşiyetu Suyuti ala Tefsirül Beydavi)**, Camietu Ümmülkura, Suudi Arabistan 2005.

SÜYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, **Buğyetü'l-Vuât**, (thk) Muhammed Ebül Fadl İbrahim, İsa el-Babi, Şam 1965.

ŞAHİNALP, Hacer, **Kādî Abdülcebbâr ve Ebü'l-Muîn En-Nesefî'de Şefâat**, Turkish Studies (Elektronik), 2018.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Abdillâh eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, **Fethu'l-Kadîr**, Dar İbn Kesir-Dar el-Kelimuttayyib, Dımaşk-Beyrut 1993.

ŞEYH MÜFÎD, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed el-Ukberî (ö. 413/102) **Evâilü'l-Makâlât**, Dar Kütübü'l-İslamiyye, Lübnan 1983.

ŞEYH SADÛK, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. Bâbeveyh el-Kummî, (ö. 381/991), **el-İ'tikadât**, (tah.) Usam Abdusseyyid, el-Mu'temirul Alemiyyi, Basım yeri yok, Birinci Baskı 1992.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed B. Cerîr B. Yezîd El-Âmülî Et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, (tah.) Mahmut Muhammed Şakir, Darüt-Terbiyeti, Mekke ty.

TEFTÂZÂNÎ, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, **Şerhu'l-Makâsîd**, (thk.) Abdurrahman Umeyra, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1998.

TEKİN, Abdülkadir, “**Zemahşerî’nin’Ruûsu’l-Mesâil’İsimli Hilâf Türü Eserinin Tahlil Edilmesi**” Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.

TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, **el-Câmi’u’s-Sahîh/Sünenü’t-Tirmizî**, (tah.) A. Muhammed Şakir, F. Abdulbaki, Şirket Mustafa el-Babi, Mısır 1975.

TÛSÎ, Ebû Ca’fer Muhammed b. el-Hasen b. Alî et-Tûsî, **el-İktisâd fima Yecibu ala el-İbad**, (tah.) Seyyid Muhammed Kazım, Merkez Nur el-Envar, by. 2009.

VÂHİDÎ, Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî en-Nisâbûrî (ö. 468/1076), **el-Vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz**, Safvan adnan Davudi (Tah.), Darul Kalem, Beyrut 1994.

VÂHİDÎ, Ebü’l-Hasen, Alî b. Ahmed en-Nisâbûrî el-Vâhidî (ö. 468/1076), **et-Tefsîrû’l-Basîf**, İmadat’ül-Bahsül İlmiyye, 2009 Riyad.

YÜCE, Nuri, **Zemahşerî (Hayatı ve Eserleri)**, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, S. 26, 289-316.b

ZEBÎDÎ, Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdırrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, **Tâcü’l-‘Arûs Min Cevâhiri’l-Kâmûs**, (tah.) Bir Gurup Muhakkik, Darül Hidaye, Küveyt 1978.

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, **Mîzânü’l-İ’tidâl fî Naqdi’r-Ricâl**(tah.) Ali Muhammed el-Becawi, Darül Marife, Beyrut 1963.

ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî, **Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ**, (tah.) el-Şuayb Arnavut, Müessese Risale, Basım yeri yok 1985.

ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, **et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn**, Dar en-Nur, Kuveyt 2010.

ZEMAŞŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, **Dîvân**, (Şrh.) Fatime Yusuf Ğiyemi, Daru Sadr, Beyrut 2008, Mukaddime, b.

ZEMAŞŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, **el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl**, (nşr.) Adil Ahmed b. Mevcud ve dğr., Mektebetül Abikan, Riyad 1998.

ZEMAŞŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, **el-Mufasssal fî 'ilmi'l- 'Arabiyye**, (thk.) Fahr Salih Kadaret, Dar İmar, Amman, 2004.

ZEMAŞŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, **el-Kistâs fî Ulumi'l-Urud**, (tah.) Fahreddin Kabâve, Mektebetu'l-Meârif, Lübnan 1989.

ZEMAŞŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, **el-Müstaksa fî emsâli'l- 'Arab**, Darul-Kutubil-İlmiyye, Beyrut İkinci Baskı 1987.

ZEMAŞŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, **el-Fâ'ik fî Garîbi'l-Hadîsi vel-Eseri**, (tah.) Ali Muhammed el-Bicâvî ile Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Darül Marife, Lübnan, ty.

ZEMAŞŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, **Esasül Belâge**, (tah.) Muhammed Basıl Uyun el-Suud, Beyrut 1998.

ZEMAŞŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, **Esâsü'l-Belâga**, (tah.) Muhammed Basıl Uyun el-Sud, Darül kütübül İlmiyye, Beyrut 1998.

ZEMAŞŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, **Etvakuzzeheb fil Mevaizi vel Ğuteb**, Matbaatu Neğbetul Ahbar, Basım yeri yok 1886, mukaddime.

ZEMAŞŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, **Kitâbü'l-Cibâl ve'l-emkine ve'l-miyâh**, (tah.) Ahmed Abdüttevâb Avad, Darül Fadile, Kahire 1999(tahkik edenin önsüzü).

ZEMAHŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, **Makâmâtü'z-Zemahşerî**, Darul-Kutubil-İlmiyye, Beyrut, 1972.

ZEMAHŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, **Ruusül Mesail**, (thk.) Abdullah Nezir Ahmed, Darul Beşairül İslamiyye, Beyrut, 1987.

ZEMAHŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, **el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ile el-İntisaf fima Tedamenehu el-Keşşâf**, Darül-Kütübül-Arabiyyi, Beyrut 1986.

ZEMAHŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, **El-Minhac Fi Usuli'd-Din**, Sabina şimidge (Tah.) Darul-Arabiyyi li el-Ulum, Beyrut 2007.